

Oud Veenendaal

Maart 2002

- 17e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Inge Nederstigt
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
Mevr. T. Valkenburg-van Bruxvoort

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 13,62 per jaar.
Losse nummers van dit blad € 3,40.
Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.
Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal
Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

2	Om te beginnen
	De redactie
4	De Eerste Veenendaalsche Pettenfabriek
	G.R. de Ruijter
10	Berichten uit Het Kleine Veenloo
	I.W. Nederstigt-van Vliet
12	Uitgelezen
	G.C. Groenleer
16	De werkplaats
	A. de Groot
18	De verzamelplaats
	G.C. Groenleer
21	Orkaan trof Stichtse Molen
	G.A. van Beek
23	Financieel verslag 2001
	R. Ottens
25	Jaarverslag 2001
	W. Brands
27	Het laatste woord
	Het bestuur

Om te beginnen

Geschiedenis leeft. Zeker als het gaat om de nabije historie van de eigen familie of woonplaats. In ons blad vloeien beide regelmatig in elkaar over. Dat is ook deze keer het geval. Lees het hoofdartikel er maar op na. Gerrit Rijk de Ruijter vond een oude advertentie van het bedrijf van zijn vader. Die inspireerde hem tot een zoektocht in de archieven. Het verslag daarvan heeft hij op schrift gesteld. Het gaat over molenaars, kosters, voorzangers, schoolmeesters en pettenmakers die allemaal de naam De Ruijter droegen en die woonden in Bennekom, Amsterdam, Utrecht, Cothen en Nijmegen, maar die steeds weer terugkeerden naar hun bakermat Veenendaal.

DOOR DE REDACTIE

Op het hoofdartikel van Martin Brink in december kregen we een reactie van K. de Kievit. De Kievit maakte in 1937 als kind het Oranje-feest mee. Hij herinnert zich dat de Wilhelminastraat als mooist versierde straat de eerste prijs kreeg: 't was allemaal oranje. De Kerkewijk werd met "de pompeuze boog" slechts tweede. Niet erg origineel, zo oordeelde de jury. De derde prijs was voor de Oranjestraat. Waarvan akte.

We blijven in de greep van de komeet uit Ede oftewel Willem van Manen, het Veense Kamerlid voor een zitting. In het decembernummer is op pagina 95 namelijk een kaart van een naamgenoot afgedrukt. De ware Willem werd geboren op 3 december 1875, was getrouwd met Elisabeth van Ginkel en had negen kinderen.

Ook nu kunt u kennis nemen van de laatste ontwikkelingen rondom het Historisch Museum Het Kleine Veenloo. Het museum bestaat tien jaar. Dat is een felicitatie waard, te meer omdat onze vereniging aan de basis stond van de oprichting. Het is goed om te constateren dat een historisch museum in Veenendaal levensvatbaar is gebleken en in een duidelijke behoefte voorziet.

Redactielid Inge Nederstigt verzorgde tot nu toe het nieuws uit Het Kleine Veenloo. Zij heeft met ingang van 2002 de redactie verlaten. Zij zal echter wel voor ons blad blijven schrijven als vaste correspondent van het museum. Inge, bedankt voor het werk dat je

de afgelopen periode in de redactie hebt verricht.

De naam van het museum is overigens afgeleid van de Kleine Venlo. Dat was de zandheuvel in het veen waar de eerste veenbewoners een kerk bouwden en een marktplein aanlegden. Later verrees op deze heuvel ook een molen, die in de volksmond de Stichtse Molen werd genoemd. Gert van Beek beschrijft hoe deze molen, waaraan nu nog de Molenstraat herinnert, teloorving.

In de rubriek 'De werkplaats' vertelt Bert de Groot het een en ander over de werkgroep Industriële Geschiedenis. Er is een boek in de maak over de SKF. De rubriek 'Uitgelezen' bevat recensies van boeken die u beslist moet lezen en in 'De verzamelplaats' laat Hans van Hoorn zijn collectie ansichtkaarten zien.

Ditmaal treft u niet alleen artikelen aan die rechtstreeks met de geschiedenis te maken hebben. Er is ook een hoog verenigingsgehalte, want het bestuur legt verantwoording af van zijn doen en laten. De financiële gang van zaken wordt belicht door de penningmeester, terwijl de secretaris een overzicht geeft van de activiteiten van de vereniging in 2001. Wat daarbij in elk geval in het oog springt, is het groeiende ledental. Geweldig dat steeds meer mensen zich aangetrokken voelen tot onze vereniging. Ook de redactie kijkt met tevredenheid op 2001 terug. Het blad kreeg vorig jaar een geheel nieuw gezicht. Uit reacties van lezers blijkt dat velen de

nieuwe vormgeving waarderen. Dat komt niet in het minst door de kwalitatief hoogstaande medewerking van onze drukker Steitner. Hartelijk dank daarvoor. Rest ons te vermelden dat wij reacties van lezers, als kattebel of lang artikel, zeer op prijs stellen. De sluitingsdatum voor het volgende nummer is 12 april. Een hartelijke groet.

Markt 10, ca.1990: het museum van nu was toen nog het pand van dokter Remme. (*Collectie Gemeentearchief Veenendaal.*)

De Eerste Veenendaalsche Pettenfabriek

Als je oude Veense foto's bekijkt waar jongens of mannen op staan, valt het op dat ze bijna allemaal een hoofddekseel dragen. Meestal is dat een pet. Veel van die petten werden gemaakt in de pettenfabriek van de firma De Ruijter. Oudere Veenendalers herinneren zich misschien nog wel de bijnaam van deze familie: 'De Pettenprik'. Gerrit Rijk de Ruijter, een telg uit dit geslacht, dook in de geschiedenis van het familiebedrijf.

DOOR GERRIT RIJK DE RUIJTER

WIE KWALITEIT WENSCHT
koopt zijn **HOEDEN**
en **PETTEN**, in het
oudste adres van
Veenendaal e.o.
Uw adres voor
Hoogen-Zijden, Va-
lours- en Bolhoeden.

Verder groote sorteering **PETTEN**, zoo-
wel slappen als stijven.
Steeds iets nieuws. Zie de étalage.
Fa. G. R. DE RUIJTER & Zn.
PETTENFABRIKANTEN.
Opgericht 1840. Gelderland 26

De advertentie in de Veenendaalsche Courant van 5 januari 1934.

"Wie kwaliteit wenscht koopt zijn hoeden en petten in het oudste adres van Veenendaal e.o." Die werende tekst las ik in een advertentie van de firma De Ruijter. De advertentie stond in de Veenendaalsche Courant, nieuws- en advertentieblad van vrijdag 5 januari 1934. Terwijl ik de advertentie bekeek, gingen er allerlei gedachten door mij heen. Het betrof immers reclame voor mijn eigen familie De Ruijter, waarvan de leden al sinds 1840 als pettenfabrikanten aan de weg timmerden. Ik wilde hier graag meer over te weten komen. Zo begon mijn zoektocht in het archief.

Het geslacht De Ruijter woonde reeds in het begin

van de zeventiende eeuw in Veenendaal. In de achttiende eeuw woonde hier Rijk Jansen de Ruijter. Hij was getrouwd met Adriaantje van Harn. Zij kregen een zoon die ze Harmen noemden. Hij werd op 27 september 1739 gedoopt in de kerk op de Markt.

Harmen bracht zijn eerste levensjaren met zijn oudere zusje Johanna en later geboren zusje Elsje in Veenendaal door. Het gezin verhuisde al snel naar Culemborg. Daar werden nog drie kinderen geboren. In november werd Rijk Jansen de Ruijter in Cothen aangesteld als koster, voorzanger en dorpschoolmeester. Het gezin verhuisde mee. Harmen legde op 29 april 1762 in Cothen belijdenis af van zijn geloof.

Harmen verliet in 1763 het ouderlijk huis en vertrok naar Werkhoven. Daar heeft hij slechts kort gewoond, want we komen hem in 1764 tegen in De Bilt. Ook daar bleef hij niet lang: na twee jaar vertrok hij op 26-jarige leeftijd naar Haarlem. In Haarlem heeft hij ongeveer vijf jaar gewoond.

Rijn en Zon

Een tante van Harmen woonde in Utrecht. Hij ging wel eens naar haar toe. Zo las hij in 1771 in de Utrechtsche Courant de volgende advertentie:

Uit de hand te koop de helft in een wind-koren-molen met wagen, paard, stal, gereedschappen en verder aanhoren, staande te Utrecht op de Wal bij het Paardeveld, genaamd Reijn en Zon. Te bevragen bij Teunis de Kruif in den gemelden Molen.

Harmen Rijk Jansen de Ruijter, de overgrootvader van de auteur van dit artikel. Hij was kleermaker, winkelier en later pettenmaker.

Dit leek Harmen wel wat en hij ging er op af. Met resultaat, want op 6 april 1771 passeerde de akte van overdracht bij notaris Huijbert Nicolaas van Schalkwijk. Daarin wordt vermeld dat Harmen de Ruijter voor de helft eigenaar werd van de korenmol Rijn en Zon te Utrecht. Op 8 mei 1771 liet hij zich in Utrecht inschrijven als burger. Molenaar Harmen de Ruijter woonde vele jaren in Utrecht. Hij was later ook deken van het molenaarsgilde.

Zijn eerste vrouw Sara van der Beek overleed op 18 juni 1778. Hij bleef achter met een dochtertje van vier: Adriaantje. Zij trouwde later met Johannes van Gorkum, predikant te Bennekom.

Op 28 maart 1779 trouwde Harmen voor de tweede maal, nu met Maria van Reenen. Uit dit huwelijk werd onder meer op 2 januari 1785 Rijk Jansen geboren. Hij werd genoemd naar zijn grootvader. Hij leerde het molenaarsvak van zijn vader en trouwde op 22-jarige leeftijd op 13 oktober 1807 te Nijmegen met Maria Wilhelmina Jansen. Rijk deed samen met zijn vader en enkele knechts het werk op de Utrechtse molen.

Uit dit tweede molenaarsgezin werd op 20 oktober 1817 in de woning bij de molen een zoon geboren. Hij werd Harmen Rijk genoemd. Net als zijn vader

groeide hij op op de korenmolen Rijn en Zon. Op 26 december 1818 stierf Maria van Reenen, de grootmoeder van Harmen Rijk. Zij werd 74 jaar oud. Zijn grootvader Harmen, nog steeds eigenaar van de molen, was toen 79 jaar. In 1820 werd de molen verkocht. Harmen ging in Bennekom wonen bij zijn dochter Adriaantje, die getrouwd was met dominee Van Gorkum. Hij overleed op 15 mei 1823 en werd 83 jaar.

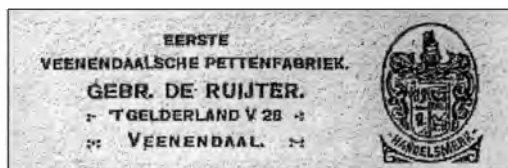
Zijn zoon Rijk Jansen de Ruijter vertrok met zijn gezin naar Nijmegen. Hun zoon Harmen Rijk Jansen de Ruijter ging vóór zijn huwelijk in Veenendaal wonen. Harmen Rijk trouwde op 26 februari 1838 op 20-jarige leeftijd met Sara Cornelia de Jonge. Hij was toen meester-kleermaker van beroep.

We komen Harmen Rijk in de geboorteakten van zijn acht kinderen (allen geboren in Veenendaal) steeds tegen als kleermaker. Later noemde hij zichzelf ook pettenmaker. Hij bleef niet zijn hele leven in Veenendaal. In 1861 woonde hij in Rheden en was hij winkelier. In 1875 was hij woonachtig in Scherpenzeel en oefende hij het beroep uit van kleermaker. Daarnaast preekte hij in de Christelijke Gereformeerde Kerk te Elburg. In 1887 overleed hij op 69-jarige leeftijd als pettenmaker in Gelders Veenendaal.

Uit dit overzicht blijkt dat de De Ruijters niet altijd in Veenendaal hebben gewoond, hoezeer hun naam ook verbonden is met deze plaats.

De pettenfabricage

Harmen Rijk Jansen de Ruijter begon in 1840 met het maken van petten. Dat kunnen we afleiden uit de advertentie van 1934 waarin 1840 wordt genoemd als jaar van oprichting. Harmen Rijk kreeg drie zoons. Rijk werd slechts een jaar. De andere zoons, Gerrit Rijk (van 17 augustus 1851) en Rijk Jansen (van 16 november 1853), leefden langer. Ze namen allebei het beroep van hun vader over en werden pettenmaker.

Rekeningenblad met het handelsmerk.

Na het overlijden van Harmen Rijk zette zoon Gerrit Rijk de Ruijter de pettenfabricage in Gelders Veenendaal voort. Zijn broer Rijk Jansen en zijn zuster Cornelia Maria bleven ongetrouwd, woonden bij hem in en hielpen in de pettenzaak en het huishouden. Gerrit Rijk trouwde in 1892 met Rosina Heij. Hij was toen 41 jaar oud. Ze kregen vier kinderen, een meisje en drie jongens. De jongens heetten Paulus Jan (mijn vader, geboren op 7 maart 1895), Herman Cornelis (van 16 augustus 1896) en Jan Christiaan (van 7 december 1897). Ze werden alle drie geboren in Gelders Veenendaal en ze zijn alle drie pettenmaker geworden. Als oprichters van de Eerste Veenendaalsche Pettenfabriek waren zij de derde generatie pettenmakers van de familie De Ruijter.

De pettenwinkel van Gerrit Rijk de Ruijter in 't Gelderland V 28 in Gelders Veenendaal. Links Sara Cornelia de Ruijter, in het midden de dienstbode en rechts Paulus Jan de Ruijter.

De Amsterdamse periode

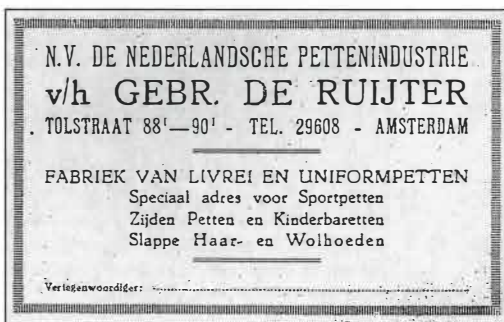
In 1922 zijn de broers Paulus Jan (mijn vader) en Jan Christiaan naar Amsterdam verhuisd. Daar hebben zij zich op 29 november 1922 als 'Vennootschap Gebr's De Ruijter Pettenfabricatie' bij de Kamer van

Briefhoofd.

Adressering op de enveloppe.

Adreskaartje.

Koophandel laten inschrijven. Ze vestigden zich aan de Tolstraat. De pettenzaak in Gelders Veenendaal bleef bestaan onder de naam: Fa. G.R. de Ruijter & Zoon.

Nadat zijn broers naar Amsterdam waren vertrokken, zette Herman Cornelis de zaak in Veenendaal met zijn vader voort. Op 6 november 1923 overleed Gerrit Rijk de Ruijter op 72-jarige leeftijd in Gelders Veenendaal, waarna Herman Cornelis in de zaak bleef. Hij overleed op 25 september 1944. Er waren geen kinderen die de zaak overnamen.

De twee broers die naar Amsterdam waren gegaan, zetten op 4 december 1926 hun pettenfabriek om in een Naamloze Vennootschap onder de naam N.V. De Nederlandsche Pettenindustrie v/h Gebr. De Ruijter. Deze vennootschap maakte hoeden en petten, maar was tegelijkertijd een groothandel.

Van deze NV was mijn vader Paulus Jan directeur en zijn broer Jan Christiaan commissaris. Beiden waren zij fabrikant. Ze woonden in Amsterdam in de Kinkerstraat nummer 366. De NV werd op 18 april 1928 opgeheven.

De pettenfabriek aan de Tolstraat 88-90 1e etage in Amsterdam. Links zien we een rek met rollen stof en rechts de knijptafel. Voor het rek staat Jan Christiaan de Ruijter en achter de tafel de man van de stoffenafdeling. Aan het rek hangt een kartonnen mal. Met de mal en een stuk krijt werd op de stof de omtrek afgetekend. De stof werd vervolgens op de lijn afgeknipt.

Opnieuw de pettenfabriek aan de Tolstraat in Amsterdam. Op de achtergrond is een rek met houten modelblokken te zien. Op zo'n blok, dat helemaal uit elkaar kon, werd een pet gezet om te worden gestoomd. Op het rek staat een pettenrekker en ervoor staat Jan Christiaan de Ruijter. De meisjes zijn bezig met het maken van petten. De man met hoed is van de stoffenafdeling.

In het jaar 1922 stonden de gebroeders De Ruijter al met een stand van de Amsterdamsche Pettenfabriek op de jaarbeurs in Utrecht, zo blijkt uit de deelnemerskaart van Jan Christiaan.

Terug naar Veenendaal

In de eerste helft van het jaar 1928 is mijn vader Paulus Jan de Ruijter weer met zijn gezin naar Veenendaal verhuisd. Hij opende in de Hoofdstraat 151 A een herenmodehuis. Kort daarna is dit huisnummer gewijzigd in A 112. Vader maakte de petten zelf. De andere artikelen werden gekocht. Vader overleed op 24 oktober 1935 op 40-jarige leeftijd. De kinderen waren te jong om de zaak voort te zetten. Op 5 maart 1936 werd de zaak verkocht. Tot de overname verkocht mijn moeder de goederen in de winkel tegen uitverkoopprijs.

Aanvankelijk betrof Anton de Ruijter het pand. Daarna werd de winkelzaak verbouwd en afgebroken. Uiteindelijk werd het pand bij de zaak van Wout van Schuppen getrokken. Zo eindigt de geschiedenis van het geslacht De Ruijter, pettenfabrikanten.

De hoeden- en pettenwinkel in de Kinkerstraat in Amsterdam. De vrouw van Paulus Jan, mijn moeder Cornelia Hendrika van Woudenberg, begon de winkel op 15 april 1925. Op 2 november 1928 kwam de zaak in handen van Jan Christiaan en op 1 september 1932 werd hij opgeheven.

„t HEEREN MODEHUIS”

P. J. DE RUIJTER

Hoofdstraat A 112, VEENENDAAL

SPECIALITEIT IN:
HOEDEN EN PETTEN
UITSLUITEND EIGEN FABRIKAAT

Heeren Mode-Artikelen

Het beste adres voor OVERHEMDEN
BOORDEN - DASSEN - SOKKEN
BRETELS ENZ. ENZ.

STEEDS NOUVEAUTÉ'S

De papieren zakken waarin de verkochte artikelen werden verpakt.

De winkel in Veenendaal, Hoofdstraat A 112. Voor de deur staat mijn vader Paulus Jan de Ruijter.

➡ Vraagt de PET met de ➡

HERCULES KLEP

BUIGZAAM

BLIJFT IN MODEL

Tegen alle weer bestand.

PRIJS:

f

Reclamekaartje van de Herculesklep.

Alle illustraties zijn afkomstig uit de collectie van de auteur.

Berichten uit Het Kleine Veenloo

Het Historisch Museum Het Kleine Veenloo bestaat tien jaar. Op 5 februari was het precies tien jaar geleden dat het museum werd geopend. We hopen ook de komende jaren mooie en leerzame exposities te verzorgen.

DOOR INGE NEDERSTIGT

Jubileumexpositie

Het jubileum van het museum gaat niet ongemerkt voorbij. Zo is er op 25 februari een feestavond georganiseerd voor de (oud-)bestuursleden en de vrijwilligers. En ook de nieuwe wisselexpositie staat in het teken van het jubileum: van 26 februari tot en met 30 april wordt een totaaloverzicht gegeven van de exposities die de afgelopen tien jaar in het museum te zien zijn geweest.

Herinnert u zich bijvoorbeeld onze eerste wisselexpositie nog? De albums met foto's die mevrouw Schot heeft gemaakt, zullen u helpen om alle zesenveertig exposities opnieuw te beleven. Diverse, al dan niet Veense, onderwerpen zijn aan bod geko-

men. Wat dacht u van IVN, Oranje boven, Paulus de boskabouter, 50 jaar CLV, Bang en Olufsen en Anton Heijboer?

Bijzonder succesvol waren de exposities in 1997 en 1999 over quilts. Van heinde en verre kwamen de bezoekers om deze kunst in stof te bewonderen. Ook wil ik de herdenkingstentoonstelling *Oorlogsjaren* in 1995 niet onvermeld laten, die in zes weken tijd 2065 bezoekers trok. Of de zomerexposities *Jan Klaassen in het Veen* in 1997, *Teekenles* in 1999 en *Mens erger je niet* in 2002, die, mede door verschillende activiteiten, veel jeugd trokken. Wilt u alles nog eens zien, kom dan naar het museum.

Wethouder Gert van den Ham (vierde van rechts) opent de tentoonstelling Dat gaat naar de markt toe. (Collectie Inge Nederstigt.)

Luchtfoto van de miniatuurkermis. (Collectie Inge Nederstigt.)

Dat gaat naar de markt toe

Op 23 november 2001 werd onze vorige expositie *Dat gaat naar de markt toe* officieel geopend door de wethouder van Cultuur, Gert van den Ham. Hij deed dat door het in werking stellen van een miniatuurkermis op schaal met bewegende attracties. Daarna konden de genodigden onder het genot van een hapje en een drankje de expositie bezichtigen.

Vrijwilligers

Door ziekte en beëindiging van de werkzaamheden moeten we helaas een aantal vrijwilligers missen. Gelukkig zijn er verleden jaar weer vijf mensen bijgekomen, maar nog steeds is er een tekort aan vrijwilligers. Ook in het bestuur zijn nog functies vacant. Heeft u of heeft iemand in uw omgeving interesse in vrijwilligerswerk in het museum? Dan kunt u schrijven of bellen naar Het Kleine Veenloo.

Museumweekend

Tijdens het Museumweekend is het museum ook weer geopend, en wel op zaterdag 13 april van

10.00 tot 16.00 uur en op zondag 14 april van 13.00 tot 16.00 uur. De toegang is gratis. Op Koninginnedag kunt u naar binnen voor de helft van de prijs. Deze dagen zijn altijd extra gezellig. Vaak zijn er bijzondere activiteiten, die van tevoren in de kranten worden aangekondigd. U bent van harte uitgenodigd.

Openingstijden

Dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. Het Historisch Museum Het Kleine Veenloo is gevestigd aan de Markt 10 te Veenendaal. Rondleidingen voor groepen op afspraak: telefoon 0318 550010.

Uitgelezen

En weer zijn er twee pillen over de geschiedenis van Veenendaal verschenen. Aan het ene boek werkte één man zeventien jaar. Het andere kwam gereed na een collectieve inspanning van zes jaar. Alles wijst erop dat voor de Veenendaalse geschiedschrijving de zeven vette jaren zijn aangebroken.

DOOR GERT GROENLEER

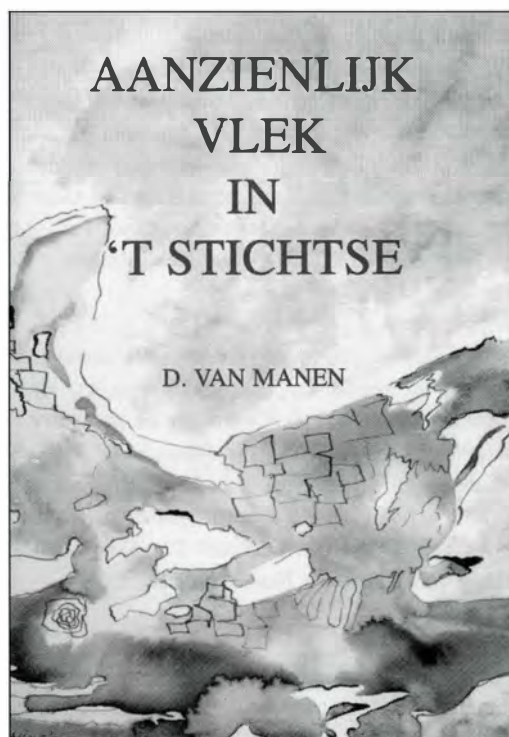
Aanzienlijk vlek in 't Stichtse. Kroniek van de Veenendaalse samenleving tot 1840 door D. van Manen. Geïll., 370 p., Stichting Het Veense Boek, ISBN 90-90 15 15 5-9, € 22,67.

De kroniek van oud-gemeentesecretaris Van Manen begint met een schenking van Karel de Grote aan de Sint Maartenskerk in Utrecht in 777 en eindigt met de opkomst van de grootindustrie in Veenendaal in 1840. Vanaf 1549, de vermeende stichting van Veenendaal, wordt geen jaar overgeslagen. Aan 1795, de komst van de Fransen, zijn meer dan vijf pagina's gewijd. Het minst komt 1773 in beeld: "Over dit jaar zijn geen bijzonderheden te melden", aldus de auteur.

Eigenlijk is de titel onjuist. Want Van Manen behandelt niet alleen de geschiedenis van Stichts Veenendaal, maar ook die van Gelders Veenendaal, Rhenen, Ede en Wageningen. In 1673 schrijft hij praktisch alleen over Rhenen. Voor zijn studie heeft hij bijna alle relevante overheidsarchieven, notariële archieven en kerkelijke archieven in de regio geraadpleegd: een hele prestatie! De nadruk ligt op Stichts Veenendaal. Er lopen twee rode draden door het boek: de bestuurlijke verhouding met Rhenen en de rampen die Veenendaal hebben getroffen. Het is echter ook een chronique scandaleuse. En er zit een criminele component in. Vooral in het begin wordt er veel en lang geciteerd, waarbij de transcriptieregels niet steeds correct zijn toegepast. Gaandeweg komt het verhaal op gang.

Van Manen, die minder analyseert dan beschrijft, baseert zich ook op literatuur. Die is nogal geda-teerd: een publicatie van Oud Rhenen uit 1994 is de

meest recente. Verwijzingen naar uitgaven van de Historische Vereniging Oud Veenendaal ontbreken nagenoeg: op p. 44 komt slechts *Het veen, de veen-raden en het Veenraadschap* van Roelof Bisschop en anderen ter sprake (1990). Hoewel in de tekst doorlopend verwezen wordt naar literatuur en archieven, is toch niet in alle gevallen duidelijk wat waar vandaan komt. Heeft de auteur voor het lange verhaal van 1795 het boekje van Bisschop over de tweeling (1995) nu wel of niet gebruikt? Er is geen literatuurlijst.

Samenhang

Volgens de tekst op de omslag ontvouwt het boek een geschiedenis die nog nooit eerder zo samenhangend in beeld is gebracht. Het lokaal bestuur wordt door de auteur inderdaad met kennis van zaken in een landelijke context geplaatst. Hoewel: Maurits koos niet in 1611, maar pas in 1617 openlijk voor de contraremonstranten. En om de Veenendaalse opstand tegen Rhenen in 1689 in verband te brengen met de Plooiërijen van 1702, is wel wat verzocht. Meer moeite heeft Van Manen met "het wijdere verband" van de economische geschiedenis. De besmettelijke veeziekte van 1713 en volgende jaren was de runderpest, de "wonderlijke handel" in as rond 1758 kwam voort uit een tekort aan mest op de Brabantse zandgronden en de lage graan- en vee prijzen in 1822 waren het gevolg van een crisis in de landbouw.

Het is met name de chronologische weergave die de samenhang in de weg staat: voor de verbanden moet je steeds terug- of vooruitbladeren. Wie weet na een paar jaar nog dat Zijne Excellentie Willem van Oranje was en wie gaat er voor de mysterieuze Jacob Botter uit 1703 terug naar 1678? In 1683 wordt bewust geanticipeerd op een ongeluk: "Nog geen 2 jaar later zal de koster uit een van deze dakvensters doodvallen." Dat heeft iets fatalistisch.

Maar de chronologische aanpak betekent ook dat je juist op jaar goed kunt zoeken. Wat gebeurde er in 't Veen in de 'topjaren' 1572, 1600, 1648, 1672, 1747, 1795 en 1813? Het is allemaal makkelijk te achterhalen. En zo vinden vaderlandse en plaatselijke geschiedenis elkaar.

Taalgebruik

De auteur gebruikt de journalistieke tegenwoordige tijd. Zijn taalgebruik is in het algemeen helder en zo nu en dan letterlijk eigentijds met termen als lobbyen, Veenendaal-promoting, meerjarenplanning, Vips, middenstanders, streekschool, soft, belastingvlucht, georganiseerde misdaad, werkverbod, rijverbod, strijkages, betutteling, diehards, dumpen en groenvoorziening. Daartegenover staan veel archaïsmen of verouderde termen: impost, zwarigheden, dienstmaagd, congratuleren, ordonnantie, schandaleus, neringloosheid, courant, resolutie, provisioneel, scholtis. Waarom niet gewoon belasting, moeilijkheden, dienstbode, feliciteren, verorde-

ning enzovoort? Af en toe betreedt Van Manen het pad van de ironie, en dan wordt het leuk. Op p. 239 lezen we: "Dirk Maasz van Eden is erin geslaagd zijn wagen voor de derde maal te laten verongelukken." Meestal zit het met de afstand ten opzichte van het onderwerp wel goed. Met "een onvervalste Veenendaler" komt alleen op p. 301 het chauvinisme even om de hoek kijken. Soms zijn er overbodige evaluaties in de trant van: "Zo eenvoudig gaat dat!" (p. 235) of "En dan begint de ellende!" (p. 282). Stijf en deftig wordt op p. 237 "naarstig gezocht naar een potentiële kandidaat van importantie". Een enkele keer doet de auteur de taal geweld aan, bijvoorbeeld als er een heet hangijzer wordt aangesneden (p.144) of als met behulp van hooivorken de kerkbank van de veenraden wordt weggewerkt (p. 198). Zijn eerste liefde, de genealogie, verloochent Van Manen niet. Rond 1640 grossiert hij in genealogische details. Nu zijn namen voor stamboomonderzoekers het mooiste wat er is, maar je kunt ook overdrijven. Op p. 140 en 141 worden Rembrandt, Philips van Leyden en Clara van Sparwoude er min of meer met de haren bijgesleept. De Islamitische mysticus Ibn ul-'Arabi betoogt in een van zijn gedichten: "Bevrijdt ons, o Allah, van de zee der namen!"

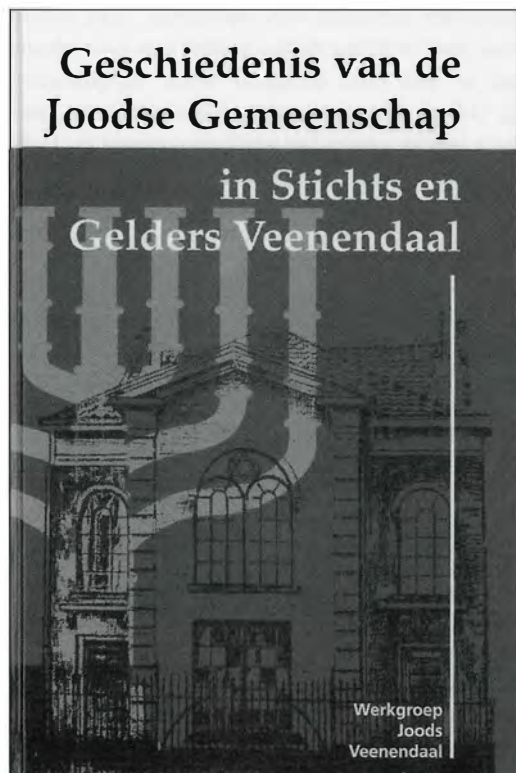
Open einde

Veel voorvallen hebben een open einde: "Het Veenregister vermeldt de uitkomst niet" (p. 92), "Hoe het is afgelopen is niet bekend" (p. 216), "Verdere bijzonderheden zijn ons helaas niet overgeleverd" (p. 294). Dit soort uitlatingen had beter achterwege kunnen blijven. De lezer begrijpt best dat de auteur met vragen is blijven zitten. Maar de auteur vraagt ook veel van de lezer. Wie weet wie de Socinianen waren (p. 158), wat de nieuwe stijl voorstelt (p. 175) of dat Jan van der Heijden de uitvinder van de brandspuit was (p. 205)?

Het boek is stevig, maar het papier is niet om over naar huis te schrijven. Een kleurige vlek op de omslag symboliseert de groei van Veenendaal. De illustraties zijn niet gelijkelijk verdeeld over de tekst, maar slordig ingebonden in het midden. De tekst is keurig verzorgd: er staan nauwelijks tikfouten in. In noot 117 ("Scheten uit de Middeleeuwen") is een s weggefallen, neem ik aan.

Van Manens werk dwingt bewondering af. Hij is erin

geslaagd met 'oud' materiaal de Veense geschiedenis drastisch te vernieuwen. Eindelijk is ook de achttiende eeuw eens aan bod gekomen. Mede door de indexen (op familienamen, vadersnamen, bijnamen, plaats- en buurtnamen, namen van huizen, landerijen en straten en op trefwoorden) is het *Aanzienlijk vlek* een naslagwerk voor ieder die geïnteresseerd is in de geschiedenis van Veenendaal én omstreken. Het vraagt om een vervolg.

Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal door Martin Brink, André van Dijk, Dik van Kreveld, Ton Meijer en Ton Steenbergen. Geïll., 375 p., Kool Boeken, Veenendaal/Ederveen, ISBN 9064235023, € 27,20.

"Zonder boeken gaat het niet." Aldus een lid van de joodse familie Van Essen uit Veenendaal in 1995. Met die uitspraak typeert zij de studiezijn van veel joden. Zes jaar later hebben vier mensen een boek geschreven over de geschiedenis van joods Veenendaal dat niet alleen voor joden buitengewoon

leerzaam is. Het citaat staat op p. 349.

In een heldere inleiding gaat Dik van Kreveld in op de doelstellingen van de samenstellers. In een hoofdstuk over de synagoge aan het Verlaat schrijft dezelfde auteur over het gesjoemel met de sjoel in en na de oorlog met de gemeente Veenendaal in een dubieuze hoofdrol. Het pand werd in 1967 gesloopt. Terecht spreekt Van Kreveld van "de harteloze vernietiging van dit markante en voor de Veenendaalse geschiedenis belangwekkende gebouw" (p. 133). Ook de laatste fase van de joodse geschiedenis in Veenendaal wordt door Van Kreveld beschreven. Er is troost en hoop in dit hoofdstuk. Want hoewel er sinds 1972 geen sprake meer is van joods gemeenschapsleven in Veenendaal, gaat dat leven elders, bijvoorbeeld in Israël, gewoon door. Van Kreveld pleit voor het aanbrengen van een plaquette op de plaats waar eens de synagoge stond. Gelet op de bouwplannen van de gemeente zal herbouw à la Middelburg wel niet kunnen. Maar waarom eigenlijk niet?

Ton Steenbergen belicht het leven van de Veense joden in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw en wijdt een apart hoofdstuk aan de familie Van Essen. Zijn tekst is informatief en zijn invalshoek vooral genealogisch. Steenbergen laat zien dat de joodse bevolkingsgroep al vroeg haar steentje heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van Veenendaal. Ook de betrekkingen met Wageningen en Rhenen komen aan bod. Helaas wordt de tekst ontsierd door taalkundige slordigheden en tikfouten. Op p. 43 wordt in noot 10 verwezen naar een niet afgedrukte transcriptie en op p. 109 gaat iemand die Smolders heet door voor Sanders. Met de op p. 106 en 112 genoemde Stol kan alleen maar Slok bedoeld zijn.

Hoofdmoot

Martin Brink heeft de hoofdmoot voor zijn rekening genomen: de geschiedenis van 1900 tot 1940, die van 1940 tot 1945 en het verhaal van de familie Hekster. Het is goed dat op basis van archiefonderzoek en persoonlijke herinneringen juist ook de voor de Veenendaalse joden zo donkere oorlogstijd minutieus is vastgelegd. Brinks compositie is niet strak: hij heeft de neiging nogal uit te wijden. Zo gaat de beschrijving van de integratie van het joodse volksdeel met als voorbeeld Louis Frijda ongemerkt

over in een lang verhaal over de gymnastiekvereniging Sparta waarin Frijda actief was (p. 154-161). Schrijven is schrapen.

Als het om de grotere geschiedenis gaat, zit Brink er wel eens naast. Waarom de sjoa op p. 229 beperkt tot West-Europa? Veel meer Oost-Europese dan West-Europese joden zijn het slachtoffer geworden van Hitlers rassenwaan. Niet duidelijk is waarom hoofdstuk 7 "Aäron Hekster: dokter en raadslid" heet. Heksters raadswerk is in het voorafgaande hoofdstuk al uitvoerig behandeld.

Over stijl valt niet te twisten, maar het is jammer dat veel zinnen niet lopen, dat de tegenwoordige tijd vaak de verleden tijd verdringt en dat regelmatig verwezen wordt naar eerdere of latere passages of hoofdstukken. Het doet vreemd aan dat Hekster op p. 191 overlijdt en dat de burgemeester hem op p. 196 beterschap wenst. Zo nu en dan struikelt de auteur over zijn eigen beelden. Op p. 186 spuit er een deksel van een beerput, op p. 188 noopt (moet zijn: nopen) de zorgelijke woonomstandigheden Hekster om regelmatig de vinger te heffen en op p. 251 is er iemand op wiens hoofd de kogel staat. In overleg met de eindredactie hadden deze zinnen herzien moeten worden.

Het is Brink die de typische joodse humor heeft opgemerkt. Op p. 178 en 179 geeft hij deze anekdote door: "Bram van Creveld, rond de eeuwwisseling joods kruidenier in de Hoofdstraat, leefde in voortdurende onmin met zijn eveneens joodse buurman Van Essen. Een dag in het jaar, Grote Verzoendag, werd tijdelijk de vrede getekend maar op de avond van die dag stak Bram zijn hoofd bij de buurman om de deur met de uitroep: "Het is weer net als het geweest is!" En een jaar lang bekeken ze elkaar dan weer niet." Veel joden zijn met overlevingsdrang én humor hun onderduikperiode doorgekomen.

Toekomst

In de laatste twee hoofdstukken, over de begraafplaats en de traditie, werkt André van Dijk naar een climax toe. Hier is een stilistisch verzorgde uitleg, een beschrijving van binnenuit: wat heeft de Veenendaalse joden al die jaren gedreven en moed gegeven? Het was het geloof in De Heilige Gezegend Zij Zijn Naam (p. 353). Hier is ook, wat mij betreft, eindelijk plaats voor de ontroering. Van Dijk heeft een indringende uitleg van de tekst op de graf-

steen van Gerda Pinto ("Herinner u dat wat Amalek aan u gedaan heeft", Deuteronomium 25:17): hij verbindt die aan de bezettingsmacht die in de jaren 1940-1945 de moord organiseerde op de joodse gemeenschap in Veenendaal (p. 337). Op p. 356 en 357 staan joodse wijsheden over citeren waarvan elke historische onderzoeker kennis zou moeten nemen. Het joodse verleden van Veenendaal ligt vast en heeft tegelijkertijd toekomst (p. 348).

Waar de auteurs moeite mee hebben gehad, is de onderlinge afstemming. Meer dan eens zijn ze op elkaars terrein gekomen met als gevolg overlapping en herhaling. Wie na het lezen van dit boek nog niet weet wat minjan maken is, leert het nooit meer.

Om hun speurzin en vasthoudendheid zijn de samenstellers zeer te prijzen. Nationaal en internationaal hebben ze hun onderzoek naar alle kanten uitgebreid. Is hiermee dan alles over de Veense joden gezegd? Dat lijkt me niet. Onderzoek in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam zal ongetwijfeld nieuwe vondsten opleveren. In het in het NIOD bewaarde archief van het Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft moet informatie te vinden zijn over de grossierderij van Van Essen in de oorlog.

Ten slotte. De meeste illustraties zijn onscherp en dat de inhoudsopgave het zonder paginering moet stellen, is ronduit lastig. Indexen op trefwoorden en namen ontbreken. Maar de kwaliteit van het papier is goed en de letter nodigt uit tot lezen. Het omslagontwerp van Ton Meijer, in de kleuren van de Israëliëse vlag, vind ik heel mooi.

De werkplaats

Sinds 1991 is de werkgroep Industriële Geschiedenis actief binnen de Historische Vereniging Oud Veenendaal. Veenendaal en industrie hebben onmiskenbaar iets met elkaar. En niets lijkt zo snel geschiedenis te worden als industriële ontwikkelingen. Enerzijds blijkt er opvallend weinig te zijn vastgelegd, anderzijds is op veel plaatsen informatie te vinden over dit voor Veenendaal zo karakteristieke onderwerp.

DOOR BERT DE GROOT

Werkwijze

De beginjaren werden gekenmerkt door typisch Nederlandse besprekingen over de beste manier waarop de werkgroep een bijdrage zou kunnen leveren aan het werk van de historische vereniging. Moest er gestreefd worden naar het periodiek aanleveren van artikelen voor het verenigingsblad of moest de hoofdtak zijn het systematisch verzamelen van informatie over Veense industrieën? In het laatste geval zou de frequentie van publicaties vanuit de werkgroep aanmerkelijk lager zijn.

Aan beide principes werd aanvankelijk vastgehouden. Met betrekking tot de Veense industrieën, met name de sigarenindustrie, werden inventarisatie-overzichten gemaakt. Tevens werden oudgedienden geïnterviewd. Daarnaast werd het verenigingsblad van bijdragen voorzien. Zo verschenen er artikelen over Sandbrink (de manchesterfabriek), de Frisia en Vemiez.

Dit alles kwam tot stand door vrijwilligers die in hun schaarse vrije tijd een gemeenschappelijke hobby beoefenden. Een aantal keren per jaar kwam de werkgroep bijeen om ervaringen uit te wisselen en werkafspraken te maken. Tijdens een van die besprekingen was er het verzoek een hoofdstuk te schrijven voor een boek over de geschiedenis van Veenendaal.

Industriële ontwikkeling na 1945

De aandacht voor de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog betekende een nieuwe stimulans voor de werkgroep. Toen bleek dat die ontwikkelingen in een relatief korte periode zeer snel zijn verlopen.

Waar je een revolutionaire omslag had mogen verwachten (de overgang van de oorspronkelijke Veense industrieën naar nieuwe industrieën en dienstverlenende bedrijven), voltrokken de veranderingen zich grotendeels 'geruisloos'. Terwijl ieder weet heeft van de sluiting van de mijnen in Zuid-Limburg en de problemen rond de bijna algehele teloorgang van de textielindustrie in Twente, heeft de herstructurering in Veenendaal nauwelijks de landelijke pers gehaald. Toch raakte Veenendaal in korte tijd zijn sigaren- en textielindustrie bijna helemaal kwijt. Maar nog in 1955 werd hier een grote werwingsactie gehouden voor personeel in de sigarenindustrie.

Boeiend was de ontdekking van de rol van de Fabrikantenvereniging 'Veenendaal' in het herstructureringsproces. Een onderwerp uit de recente geschiedenis dat nader onderzoek meer dan waard is. Aardig detail is het feit dat deze kring (later ook IKV = Industrieel Kontakt Veenendaal genoemd) al in 1978 pleitte voor een oostelijke rondweg voor Veenendaal. Met de aanleg is men pas in 1999 begonnen.

Al met al leverde deze opdracht de werkgroep diverse aanknopingspunten voor verder onderzoek op.

SKF

Veel tijd daarvoor is er vooralsnog niet, want als voortvloeisel uit de bijdrage aan het boek 'Geschiedenis van Veenendaal' is de werkgroep inmiddels gevraagd een boek samen te stellen met het oog op vijftig jaar SKF in Veenendaal. Een omvangrijke klus, waarvoor het bestuur van de ver-

eniging de werkgroep groen licht heeft gegeven. Zij krijgt hulp van mensen die voor dit project aanschui-
ven.

Een halve eeuw SKF in Veenendaal. Ook hierbij komen we ongetwijfeld weer interessante en bijna al vergeten elementen tegen. Wat was de invloed van de vestiging in 1953 van het bedrijf met de vele Amsterdamse werknemers in het vrij orthodoxe Veenendaal? En wie denkt bij SKF niet aan *kogella-
gers*, terwijl wij om te beginnen moesten leren dat het gaat om *kegellagers*? Een paar van de vele vra-
gen die in 2003 beantwoord moeten worden in het jubileumboek van de SKF.

N.V. Nederlandsche Maatschappij van
Kogellagers

SKF

vraagt

MEISJES

voor de contrôle-afdeling van haar fabriek
te Veenendaal.

Leeftijd 24—30 jaar.

Aanmelding iedere werkdag van 8.30—12
uur en van 1—5 uur op de afd. Personeels-
zaken aan de Groeneveldselaan te Veenen-
daal.

Personeelsadvertentie in De Vallei van 22 mei 1953.
(Krantenverzameling Gemeentearchief Veenendaal.)

Belangstelling

Nog steeds vergadert de werkgroep Industriële
Geschiedenis van tijd tot tijd in het Ichthus-College.
Wie belangstelling heeft voor haar activiteiten kan
zich wenden tot de contactpersoon: A. de Groot,
Eikenlaan 16, 3901 XA Veenendaal, telefoon 0318
519927.

Papieren gids bij een rondleiding. (Documenta-
tieveverzameling Gemeentearchief Veenendaal.)

Het fabriekscomplex van de SKF in 1968. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De verzamelplaats

Vroeger liep hij rommelmarkten af en verzamelde hij alles wat met Veenendaal te maken had: suikerzakjes, lucifermerken, sleutelhangers, kleevers, speldjes, stropdassen, sigarenbandjes, kwartetten. Nu beperkt hij zich tot de ansichtkaarten. Hans van Hoorn van 't Veenendaalse Prentbriefkaartenkabinet heeft er ruim drieëntwintig-honderd.

DOOR GERT GROENLEER

"Kijk," zegt hij, "hier hangen m'n lepeltjes en daar staan m'n glazen." Hij laat acht asbakken zien in de vorm van een auto, relatiegeschenken van Veense autorijsscholen. Zijn topstuk is een asbak van autorijsschool JAWIKO, Jan en Willem Koehoorn, Eenvoudlaan 10A, Veenendaal, telefoon: 4130, bouwjaar: omstreeks 1960. Een wagen met ruitenwissers. Hans: "Met het verzamelen van al die dingen ben ik opgehouden. Want ze gaan je kennen en dan wordt het duur. Ik heb nog ongeveer honderd andere asbakken. En verder sigarenblikjes, sigarendoosjes en sigarenkistjes van Ritmeester, Cavana,

Panter en Edelman, maar ook foto's van de bijenmarkt uit De Prins, De Spiegel en Panorama. Buskaarten, briefhoofden, telefoonboeken, elpees: ik ben er allemaal voor in de weer geweest."

Heb je kranten?

"Jazeker, de Veenendaalsche Courant, De Vallei van 20 december 1940 en Het Nieuws van 13 april 1889, een weekblad voor Veenendaal en omstreken, uitgegeven door de Veenendaler H.H. Oosterbaan Martinus. Een paar jaar geleden heb ik er mee in de Rijnpost gestaan."

N°. 15.

ZATERDAG 13 APRIL 1889.

7de Jaargang.

HET NIEUWS, WEEKBLAD

voor Veenendaal, Renswoude, Scherpenzeel, Woudenberg, Leusden en Stoutenburg.

Abonnementen per jaar met bezending van twee bladen, / 3.00.

Uitgever: H. H. OOSTERBAAN MARTINIUS.
TE VEEVENDAALE.
Medeownaen sich niet alder dan voor een jaar.
Geen Advertentie word voor minder dan 5 regels berekend.

Abonnementen per regel / 0.05.
Advertentie per regel / 0.10.

Dit nummer bestaat uit twee bladen.

Duitsche Bijdrich.

In het eerste nummer van dit weekblad is een heel mooi plaatje geplaatst, hetzelve is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen.

Nader nog geschiedt het algemeen bekend van de Koningin als koningin van Nederland. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen.

Voor het koninkrijk Nederland. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen.

De verkiezingen van den 13den april 1889. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen.

De verkiezingen van den 13den april 1889. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen.

De verkiezingen van den 13den april 1889. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen. Het is een tekening van een landschap, dat in de omgeving van Veenendaal is gelegen.

Het vermaarde etablissement De Roskam onderaan de Markt, ca. 1910.

Hans is achtenveertig jaar geleden geboren in Rotterdam en nog altijd supporter van Feyenoord. Via Roosendaal kwam hij in 1970 naar Veenendaal en van die plaats verzamelt hij sinds 1983 ansichtkaarten. Hij staat met zijn Prentbriefkaartenkabinet in de gemeentegids onder Cultuur en Recreatie.

Krijg je veel reacties?

"Mensen bellen of ze komen langs. Een kopietje voor een particulier kan er altijd af, maar ik laat me niet leegplunderen. Op internet ben ik niet te vinden. Een tentoonstelling vind ik leuk. Vorig jaar had ik van 8 tot en met 14 september een tentoonstelling in de hal van het gemeentehuis. Zoiets doe ik voor niks en is hopelijk voor herhaling vatbaar. Je laat dan mensen meegenieten van je verzameling."

Wat verzamel je precies?

"Alles van Veenendaal van vóór en na de oorlog in kleur en zwart-wit. Ik heb veel gekocht, ook in de winkel, en ik mis nog een paar honderd oude kaarten, maar de laatste tijd komt er haast niks meer bij. Voor De Klomp, Ederveen, Renswoude, Overberg, Achterberg en Elst heb ik ook belangstelling, hoewel

niet zo fanatiek. Iedereen verzamelt anders. Ik zie in een identieke foto met een andere tekst of omlijsting iets apart en dus voeg ik ook zo'n plaatje graag aan de collectie toe. Eigenlijk heb ik twee series: een tot 1940 en een na 1945. Na de oorlog zijn er natuurlijk veel straten bijgekomen. Mijn oudste kaart is van 1899."

Kom je op ruilbeurzen?

"Ja, zo'n twintig keer per jaar. Maar er valt niet veel meer te ruilen. Van de Vereniging Documentatie en Prentbriefkaarten ben ik ook geen lid meer. In Veenendaal zijn er ongeveer twintig thuisverzamelaars: mensen die niet op beurzen komen. Ik vind een beurs gezellig, je ziet veel bekenden, maar ik hoef niet persé wat te kopen. Met het verzamelen heb ik geleerd geduld te hebben. Het moet een hobby blijven."

Een jaar of veertien geleden ging Hans een keer naar een ansichtenbeurs in Zoeterwoude. Hij nam de trein naar Leiden en vandaar de bus naar Zoeterwoude-Dorp. Daar was geen beurs. Wat bleek? Dat er vanuit Leiden ook een bus naar

De Markt met bakfiets, ca. 1955.

Zoeterwoude-Rijndijk ging en dat dáár die beurs werd gehouden. Hans liep vijf kwartier door de regen, vond de beurs én een prachtige ansichtkaart van de Markt van Veenendaal met een bestelbakfiets erop. En die kaart had hij nog niet. Dus was zijn dag goed.

De Markt met kramen, ca. 1960.

Alle illustraties zijn afkomstig uit 't Veenendaalse Prentbriefkaarten-kabinet van Hans van Hoorn.

Orkaan trof Stichtse Molen

Veenendaal heeft door de jaren heen heel wat molens gekend. Een daarvan, de Stichtse Molen op de Meulenpol, viel in 1860 aan een orkaan ten prooi.

DOOR GERT VAN BEEK

Wie Veenendaal uit het noorden binnenkomt, ziet de bijna dagelijks draaiende wieken van zowel de in 1872 gebouwde molen De Vriendschap als de van 1911 daterende Nieuwe Molen. De Vriendschap was jarenlang buiten bedrijf en stond er troosteloos bij. Maar in 1995 werd de molen hersteld en sindsdien staat hij weer in volle glorie te pronken. De beide bovenkruisende stellingmolens zijn juweeltjes waar Veenendaal trots op mag zijn.

Het zijn niet de enige molens die het dorp heeft gekend. Op de hoek van de Nieuweweg en de Holleweg stond ooit een rosmolen die, zoals de naam al zegt, werd voortgedreven door een paard. Ook bij de Molenstraat stond vroeger een molen, de Stichtse Molen. Het was een houten standerdmolen, net als de rond 1623 gebouwde Gelderse Molen aan de Mulderslaan, de voorganger van de huidige Nieuwe Molen.

De Stichtse Molen werd in 1563 gebouwd zo'n dertig meter westelijk van de Molenstraat. Hij stond op een terp, die de Meulenpol werd genoemd. In 1732 bewoonde Cornelis van Cooten de molen met zijn vrouw Catrina van Voorthuizen. Toen Veenendaal in 1855 werd getroffen door een watersnood, woonde Wessel Klomp Jansz. op de molen. Enkele tientallen dorpelingen vluchtten na de doorbraak van de Grebbedijk op 5 maart voor het aanstormende water naar de hooggelegen Meulenpol.

Schapen

Ruim vijf jaar later werd Veenendaal opnieuw getroffen door een ramp: een orkaan teisterde het dorp. Hoewel er geen doden of gewonden te betreuren waren, was er wel flinke materiële schade. Op 28 mei 1860 begon het in de 'oude stad' of 'onderstad' behoorlijk te boesteren. De storm ontwortelde ver-

schillende bomen bij de kerk op de Markt. Ooggetuigen maakten melding van schapen die als pluïsjes door de lucht vlogen en tientallen meters verder dood neervielen.

De storm ontwikkelde zich tot een orkaan en verwoestte het laatste blok huizen rechts van de Van de Pollstraat. Deze zijstraat van de Achterkerkstraat werd ook wel Brede Gang of Griebus genoemd. Later kreeg een huizenblok in deze straat een gedenksteen ter herinnering aan de verwoestende kracht van de orkaan. Waar is die steen eigenlijk gebleven?

Ook de Stichtse Molen had flink van de orkaan te lijden. De molen verloor zijn wiekenkruis. Geheel vervallen werd hij in 1890 afgebroken. Gelukkig zijn er nog wel tastbare herinneringen aan de molen bewaard gebleven. Van Asbeck, directeur van het Veenendaalse postkantoor, maakte vóór de afbraak nog een tekening van de ruïne. Een steen van de molen was jarenlang ingemetseld in het tuinhok van de familie Welkzijn op de hoek van de Zandstraat en de Korte Molenstraat. En sinds juni 1989 staat er ter herinnering aan de Stichtse Molen een monument aan de Tuimelaar en Korte Molenstraat. Daarin is de eerste steen van de molen verwerkt. Ook vinden we er een molensteen en een plaquette.

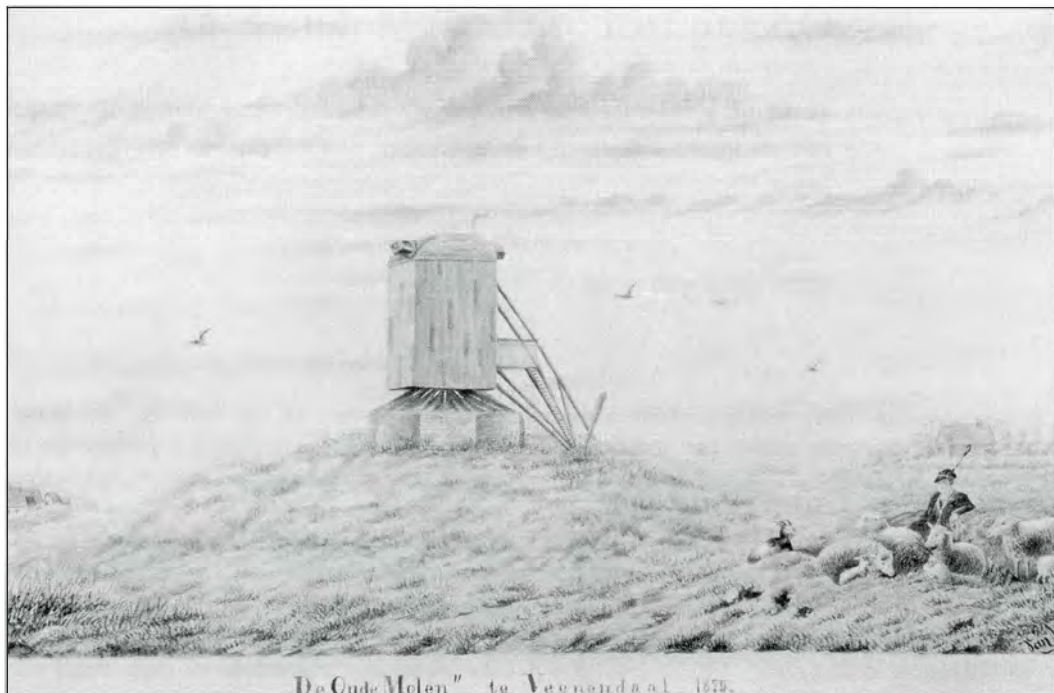
Bronnen

A.P. de Kleuver, in: De Valleij, 23 januari 1962. Politienieuws, 1879-1882.

J. van Barneveld, Oude Veense Geslachten.

A.C. van Grootheest en R. Bisschop, Geschiedenis van Veenendaal.

Archief G.A. van Beek.

De gedecimeerde molen volgens Van Asbeck.
(Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De Molenstraat met de Meulenpol, ca. 1980.
(Foto: Cord Otting, Collectie Gemeentearchief
Veenendaal.)

Financieel verslag 2001

We hebben de rekening, de begroting en de balans opgemaakt en er ook in euro's aan overgehouden. U kunt het narekenen.

DOOR R. OTTENS

Resultatenrekening per 31-12-2001 Begroting 2002

	Werkelijk	Begroot	Begroot
BATEN			
A. Contributies en donaties	11.512,30	9.847,03	10.857
B. Sponsorbijdragen	0,00	0,00	0
C. Boekverkoop	433,38	453,78	454
D. Bankrenten/kosten	418,69	340,34	340
	12.364,37	10.641,15	11.651
LASTEN			
E. Blad Oud Veenendaal	7.556,13	8.349,56	8.350
F. Boekuitgaven	0,00	226,89	227
G. Lezingen/bijeenkomsten	350,32	453,78	454
H. Vakgroepen/commissies	43,06	453,78	454
I. Administratiekosten	389,04	453,78	454
J. Bestuurskosten	514,68	453,78	545
K. Contributies/lidmaatschappen	298,72	136,13	340
L. Diversen	0,00	113,45	113
	9.151,96	10.641,15	10.936
	3.212,41	0,00	715
EXPLOITATIERESULTAAT			
Incidentele baten/lasten			
M. Register 1996-2000	-2.154,55		
N. Gesch. V'daal 1e druk	-3.438,59		
P. Gesch. V'daal 2e druk	228,62		
	-5.364,52		
R. Vrijval voorz. lustrumboek	8.621,82		
	3.257,31		
	6.469,72		
S. RESULTAAT BOEKJAAR			
Dotatie voorz. lustrum 2005	4.537,80		
Dotatie algemene reserve	1.931,92		
	6.469,72		
SALDO	0,00		

Toelichting resultatenrekening

- A. Het minimum contributiebedrag over 2001 was € 13,61. Het gemiddeld ontvangen bedrag in 2001 was € 15,58 tegenover € 15,22 in 2000.
- C. Exclusief Geschiedenis van Veenendaal.
- E. Specificatie: drukkosten € 5.513,18; enveloppen € 579,61; omslagen € 495,44; verzendkosten € 668,68; bijlagesets € 476,20 en diversen € 68,07. Opbrengst verkoop losse exemplaren € 245,03.
- M. Betreft de bijlage bij kwartaalblad nr. 3.

- N. De totale kosten voor de vereniging zijn € 8.877,26 geweest. Hiertegenover staan opbrengsten uit losse verkoop, totaal € 1.170,75 en de vrijwillige bijdragen van de leden, in totaal 302, voor een bedrag ad € 4.267,92.
- P. In opdracht van de vereniging is een tweede oplage gedrukt van 1.000 exemplaren voor een totaalbedrag van € 25.493,37. Hiervan zijn inmiddels verkocht 767 exemplaren voor een bedrag ad € 25.721,99. Resultaat is een opbrengst van € 228,62.
- R. Dit betreft de vrijval van in het verleden getroffen voorzieningen.
- S. Voorgesteld wordt om het resultaat als volgt aan te wenden: een nieuwe voorziening voor het lustrum 2005, en het restant te gebruiken voor toekomstige uitgaven, zoals Register 2001-2005, boekuitgaven e.d.

Balans per 31-12-2001

	2001	2000
ACTIVA		
VASTE ACTIVA		
Depot PTT-Post	68,07	68,07
VLOTTENDE ACTIVA		
Vorderingen		
Nog te ontv. bedragen	4.451,36	0,00
Nog te ontv. contributies	422,02	0,00
Vooruitbetaalde kosten	0,00	522,96
	4.873,38	522,96
Liquide middelen		
Kas	0,00	271,34
Rabobank rek.courant	4.765,35	6.873,46
Rabobank rendement	11.750,77	8.612,57
Postbank	25.914,92	5.686,27
	42.431,05	21.443,63
	47.372,49	22.034,66
PASSIVA		
Eigen vermogen		
Eigen vermogen	5.244,47	5.244,47
Algemene reserve	1.931,92	0,00
	7.176,38	5.244,47
Voorzieningen		
Voorziening lustrumboek	4.537,80	8.621,82
Schulden		
Nog te betalen	29.728,06	3.123,47
Vooruitontv. contributies	5.930,24	5.026,75
Vooruitontv. lustrumboek	0,00	18,15
	35.658,30	8.168,37
	47.372,49	22.034,66

Toelichting balans

Het hoge saldo van de balanstotalen wordt veroorzaakt door de rekening van de drukker van de tweede editie van de *Geschiedenis van Veenendaal* die op het moment van vaststellen nog niet was betaald én door de verzonden nota's aan de afnemers waarvan een gedeelte nog niet was betaald. Op het moment van opstellen van de cijfers is aan al deze verplichtingen voldaan.

Jaarverslag 2001

Het is niet gebruikelijk dat een historische vereniging terugblikt op het recente verleden. Lang vervlogen tijden hebben immers onze bijzondere interesse. Toch kunnen wij het niet nalaten, en dat met veel genoegen en gepaste trots, om de lustrumviering van onze vereniging in het jaarverslag van 2001 als eerste te memoreren.

DOOR WOUT BRANDS

De redactie schreef daarover al in het maartnummer van *Oud Veenendaal*. Met name het feit dat wij in staat waren om al onze leden het prachtige boek *Geschiedenis van Veenendaal* als jubileumgeschenk aan te bieden, kunnen we als een hoogtepunt beschouwen. Bij de jaarrekening over het boekjaar 2001 blijkt dat dit voor de vereniging grootschalige project met een batig saldo kon worden afgesloten, geheel zoals verwacht overigens. Uiteraard is dit mede te danken aan de welwillende medewer-

king van en de financiële ondersteuning door derden. Zij zijn in het boek genoemd. En om in handels termen te spreken: de vraag bleek groter dan het aanbod, zodat besloten werd het boek in herdruk uit te brengen. Meer informatie hierover vindt u op pagina 27.

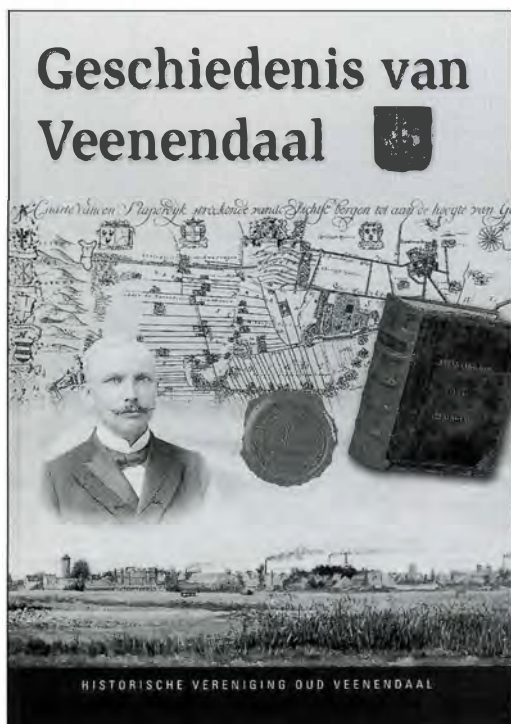
Nieuwe redactie

Een ander markant punt was, ook dat bleef niet onopgemerkt, het aantreden van een volledig nieuwe redactie. Kees van Grootheest was al eerder teruggetreden, Roelof Bisschop vertrok eveneens. Twee mensen van het eerste uur werden opgevolgd door Johan Slok, die we met recht ook een 'oude' getrouwe kunnen noemen, en Gert Groenleer. Zij verzorgden de redactie van dit blad, samen met Inge Nederstigt en Hennie Henzen, de laatste als coördinator namens het bestuur. De inhoud van het blad onderging een verandering, de uiterlijke verschijningsvorm des te meer.

Gert Verhoef vertrok als voorzitter van het verenigingsbestuur, Henk van 't Veld kwam voor hem in de plaats. Ineke van Schuppen trad toe tot het bestuur, na het vertrek van Johan Slok naar de redactie.

Bijeenkomsten

Er werden vier bijeenkomsten belegd: op 22 maart sprak de heer E.G. Davelaar (*Boveneinder*) over *'t Aauwe Vèen en zijn bewoners*. Op 14 juni was de auteur van het boek *Het Antjesgeloof* te gast, de heer L.H. de Kluijver. Hij hield een inleiding over de hoofdpersoon van zijn boek, *Zwarte Jannetje*, en haar volgelingen. Gert Groenleer voerde op 20 september de 'criminele' geschiedenis van Veenendaal

ten tonele, onder de titel *Tegen de lamp gelopen*, waarbij tot onze geruststelling bleek dat Veenendaal helemaal niet zo crimineel was als wel eens is gesuggereerd. De serie lezingen werd op 15 november afgesloten met een voordracht door het echtpaar Tiny en Gerrit de Graaff over het onderwerp *Portret van een boerderij*. Daarbij werd een prachtige diaserie getoond. U kunt hierover meer lezen op pagina 27.

Groeiend aantal leden

Het gaat goed met de vereniging, zoals uit het bovenstaande blijkt, en zoals we opmaken uit een groeiend aantal leden. We registreerden 79 nieuwe leden, terwijl 22 leden zijn uitgeschreven wegens opzegging of overlijden. De Historische Vereniging Oud Veenendaal telde daardoor op 31 december 2001 739 betalende leden. Op 6 oktober waren wij met een stand aanwezig in de Corridor, waar zich 24 nieuwe leden hebben aangemeld.

Het bestuur heeft een aantal malen het gemeentebestuur benaderd. Dat gebeurde onder meer met

het verzoek om behoud van de boerderij Stationsstraat 61, vanwege het beeldbepalende karakter daarvan. We ontvingen bericht dat hierover een besluit zal worden genomen.

Straatnamen

We hebben een suggestie gedaan voor de naamgeving van de te ontwikkelen wijk Dragonder-oost, en de namen van de daarin geprojecteerde straten. U hebt daarover wellicht het een en ander gelezen in de plaatselijke pers.

Vermeldenswaard is ook het werk dat verricht wordt door onze werkgroepen. Wanneer u even niets van hen hoort, betekent dit nog niet dat er ook niets gebeurt. U kunt zomaar verrast worden met een publicatie of naslagwerk. Uiteraard houden wij u op de hoogte.

Ten slotte kan ik u meedelen dat de vereniging was en nog steeds is vertegenwoordigd in de monumentencommissie en in het plaatselijk comité van de Stichting Open Monumentendag.

De boerderij Stationsstraat 61 in 2002: beeldbepalend, monumentaal, sfeervol. (Foto: Dave Eickhoff, Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Het laatste woord

We zien uit naar de volgende lezing en kijken terug op de vorige, herinneren aan het bestaan van het documentatiecentrum en stellen met genoeg vast dat de herdruk van Geschiedenis van Veenendaal een succes is.

DOOR HET BESTUUR

Volgende bijeenkomst

De volgende bijeenkomst zal op donderdag 21 maart worden gehouden in De Meent, Grote Beer 10. De aanvang is om 20.00 uur, een kwartier later dan gewoonlijk, vanwege de verbouwingsactiviteiten.

Het eerste gedeelte van deze bijeenkomst heeft het karakter van de jaarlijkse algemene ledenvergadering. Het jaarverslag van de secretaris en de financiële jaarstukken van de penningmeester zijn in deze editie van Oud Veenendaal opgenomen. Mevr. T. Valkenburg-van Bruxvoort is aftredend als bestuurslid en niet herkiesbaar. De heer D. Bouwhuis is ook aftredend. Hij stelt zich wel herkiesbaar.

Tijdens het tweede gedeelte houdt de heer A. J. van Dijk, leraar aan het Christelijk Lyceum te Veenendaal, een lezing over *Beelden van het joodse leven in Veenendaal*. De heer Van Dijk was lid van de Werkgroep Joods Veenendaal, die onlangs als vrucht van zes jaar onderzoek het boek *Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal* publiceerde (zie de recensie elders in dit nummer). Daar hij onder meer het hoofdstuk *Joodse traditie in Veenendaal* voor zijn rekening nam, zal hij ons het joodse leven van een leven lang leren, vieren en beoefenen van de naastenliefde, zoals zich dat meer dan drie eeuwen hier ter plaatse afspeelde, zeer zeker boeiend weten te schilderen. Dus:

- **A.J. van Dijk**
- **Beelden van het joodse leven in Veenendaal**
- **donderdag 21 maart**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **aanvang: 20.00 uur (!)**
- **toegang gratis**

De overige bijeenkomsten in 2002 hebben plaats op 13 juni, 19 september en 21 november.

Aanwinsten voor documentatiecentrum

Roland Ottens heeft twee facturen geschonken voor het documentatiecentrum van de vereniging. Het betreft een factuur van de wolfabriek van de gebroeders Van Leeuwen uit 1917 en een rekening van de Frisia Wolfabriek uit 1936.

Lezing over boeren en beesten

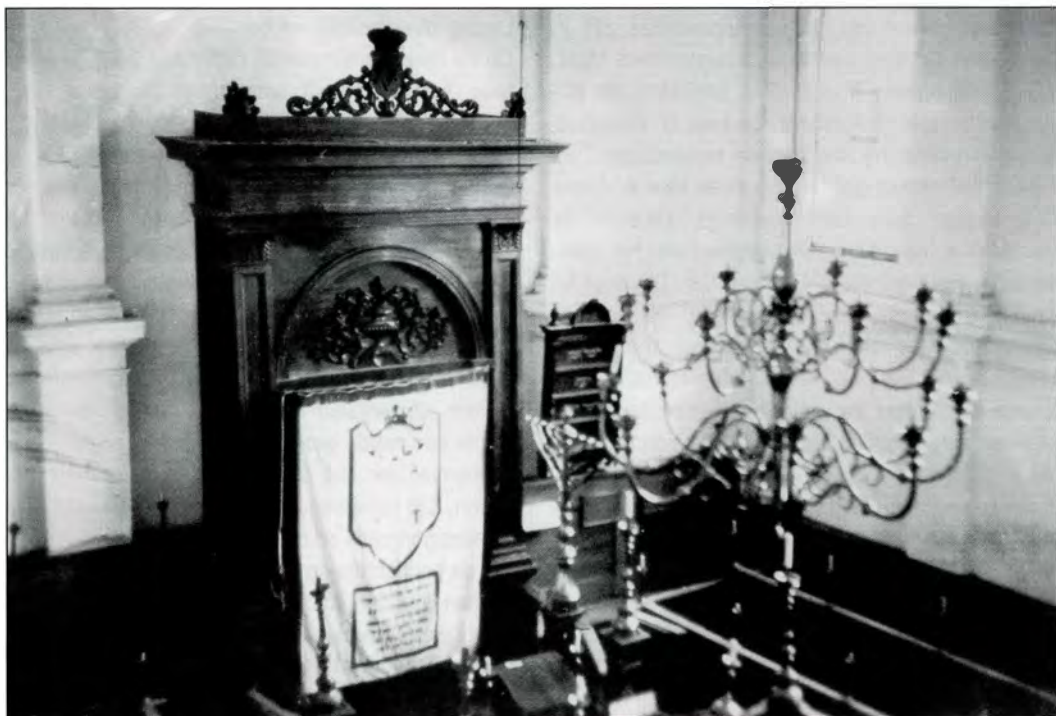
Op de bijeenkomst van 15 november 2001 hield de heer Gerrit de Graaff, samen met zijn vrouw Tiny, een bijzonder interessante lezing over het wel en wee op een boerderij in de omgeving van Nijkerk en Putten. De heer De Graaff heeft zijn foto's met zorgvuldigheid en enthousiasme gemaakt, waarbij hij vaak 's morgens vroeg al in zijn schuilhut aanwezig was. Hij heeft kans gezien om tijdens alle seizoenen prachtige opnamen te maken van de flora en fauna zoals die bij een boerderij horen en die elk seizoen weer een ander gezicht hebben. Panoramafoto's werden afgewisseld met detailopnamen, die vaak vanuit een zelfde gezichtspunt waren genomen. Zo liet hij ons zien hoe de natuur in de seizoenen verandert. Zijn opnamen waren zo levensecht dat hij de aanwezigen zelfs zo nu en dan duidelijk kon maken wat de gedachtegang van de dieren onder bepaalde omstandigheden is. De toehoorders voelden de oprechte betrokkenheid van de heer De Graaff bij de boerderij, zodat de verkoop, getoond aan het eind van de serie, ook hun aan het hart ging.

Herdruk Geschiedenis van Veenendaal slaat aan

Ter gelegenheid van het derde lustrum van de Historische Vereniging Oud Veenendaal in december 2000 werden de leden van de Vereniging verrast

met de uitgave van een prachtig nieuw boek: *Geschiedenis van Veenendaal*. Alle leden ontvingen een gratis exemplaar.

Door de betrekkelijk kleine oplage was het boek in de winkel echter snel uitverkocht. De vereniging heeft alles op alles gezet om een herdruk te verzorgen. Na veel inspanningen en mede door de afname van een aantal boeken door de gemeente Veenendaal is dat inderdaad gelukt. Bij de Bruna's in de Hoofdstraat, Petenbos en de Ellekoot, boekhandel Van Hardeveld, boekhandel Van Kooten en boekhandel De Rank werd de tweede druk van het boek half november aangeleverd. Het bleek een schot in de roos te zijn, want veel mensen grepen de naderende feestdagen aan om het boek cadeau te geven. De genoemde boekhandels zijn over het algemeen zeer te spreken over de verkoop. Voor de vereniging is het plezierig bevestigd te zien dat zoveel mensen geïnteresseerd zijn in het wel en wee van Veenendaal.

Het interieur van de synagoge aan het Verlaat. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Oud Veenendaal

Juni 2002

- 17e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Hennie Henzen
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
J.M.J. Pilon

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 13,62 per jaar.
Losse nummers van dit blad € 3,40.
Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.
Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal
Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

- 30 Om te beginnen
De redactie
- 31 Het mysterie van de schat van Tak
J.T. Slok
- 38 Berichten uit Het Kleine Veenloo
I.W. Nederstigt-van Vliet
- 40 Pionieren in de Middelbuurt
W. van Amerongen
- 44 Uitgelezen
G.C. Groenleer
- 47 Nieuw Leesgezelschap
P.G. Doolaard
- 50 Huisnummering
P. Will
- 52 Het laatste woord
Het bestuur

Om te beginnen

Geld regeert de wereld, zeggen ze. Dat ook Veenendaal wel eens door de goudkoorts is bevangen, blijkt uit het verhaal van de muntschat van Tak. Het verhaal is gedateerd: het begint in de zestiende eeuw en is sinds 1928 al diverse malen opgeschreven. Maar uit is het nog niet. Voor de liefhebbers ligt er een tweede schat in het verschiet.

DOOR DE REDACTIE

Inge Nederstigt bericht over nieuwe exposities in Het Kleine Veenloo, de feestavond naar aanleiding van het tienjarig bestaan van het museum en het Nationaal Museumweekend dat in Veenendaal om op te eten was.

'Pionier' Wim van Amerongen gaat in zijn herinnering terug naar het Haverland en de Middelbuurt. Wie zei ook al weer: "Alles stroomt, niets blijft"?

In de boekenrubriek staat 'Tijdreis' van Nico Hiensch centraal. Een toegankelijk boek van een auteur die op een geheel eigen wijze de geschiedenis van Veenendaal op schrift heeft gesteld. Daarnaast is er

aandacht voor een leuk boekje over wonen in Veenendaal nu.

Verder doet Peter Doolaard verslag van de ontdekking van een nieuw leesgezelschap en laat Peter Will zien hoe je met een oud adres van de negentiende in de eenentwintigste eeuw kunt komen. Oudergewoonte neemt het bestuur het slotwoord voor zijn rekening.

Wij hopen dat u plezier beleeft aan dit nummer. Kopij voor het septembernummer zien wij graag vóór 2 juli tegemoet. Zo mogelijk met illustraties of suggesties voor illustraties. Een hartelijke groet.

Naar een Veenendaalse

De Valli **Oudheidkamer** *29 Juni 1951*

In tal van grote en kleine plaatsen in ons land kunnen wij vaak interessante en waardevolle instellingen als oudheidkamers en permanente historische tentoonstellingen vinden waar de bezoeker door bezienswaardigheden en allerlei voorstellingen de historie, en daarmee ook de huidige bijzonderheden en het karakter van een plaats of streek kan leren kennen en leren waarderen.

Behalve dat dergelijke instellingen een grote opvoedkundige waarde vertegenwoordigen voor de bewoners van de plaats of streek zelf, ook vormen deze dikwijls een attractie en een trekpleister voor het vreemdelingenbezoek.

In Veenendaal bezitten wij nog geen oudheidkamer of iets wat daarvoor zou kunnen doorgaan.

Dezer dagen echter, n.l. Woensdagavond, vergaderde in de raadszaal van het gemeentehuis een uitgebreid gezelschap dames en heren, met als doel om ook in Veenendaal te komen tot het stichten van een permanente tentoonstelling.

Het initiatief tot deze bespreking was uitgegaan van het actieve VVV-bestuur, en onder voorzitterschap van Burgemeester Bakker kwam men tot

geen idee heeft van de mate waarin deze zich hier van die van andere gevallen in den lande onderscheidt.

Het gaat hier om plannen, welke zeker de sympathie en de steun van

was niet gewond!

Reeds in 1951 maakte Veenendaal zich sterk voor een "oudheidkamer of iets wat daarvoor zou kunnen doorgaan". (Collectie A.P. de Kleuver, Gemeentearchief Veenendaal.)

Het mysterie van de schat van Tak

Het zal je maar gebeuren: je bent met een collega bezig met werkzaamheden in een oud huis. Plotseling stuit je op een pot met gouden en zilveren munten. Zo te zien zijn ze eeuwen oud. Wat doe je dan? Voor die vraag stonden de Veense arbeiders Van Ravenswaaij en Van de Bruinhorst in oktober 1928. Een minstens zo spannende vraag is: waarom heeft iemand die muntschat destijds begraven en ogenschijnlijk vergeten?

DOOR JOHAN SLOK

Co Tak begon in 1904 aan de Hoge Kant (nu Hoogstraat) een drogisterij. In 1927 kocht hij aan het begin van de Hoofdstraat drie panden. Ze bevonden zich op de plek waar nu de dierenspeciaalzaak van Van de Weerd is gevestigd. Een jaar later liet hij ze slopen om er een nieuwe winkel te bouwen. In oktober 1928 verrichtten Van Ravenswaaij en Van de Bruinhorst grondwerk. Daarbij kwamen ze een pot van aardewerk tegen.

Groot was hun verbazing, toen bleek dat de pot was gevuld met tientallen gouden en zilveren munten en een gouden ring. Ze besloten met niemand over de vondst te spreken en de schat mee naar huis te nemen. Van de Bruinhorst verstopte de munten in

zijn schuurtje.

In de pot bevonden zich 36 gouden en 167 zilveren munten. Het ging om kronen, hele, halve, kwart, vijfde en tiende daalders, ridders, dukaten, souverainen en realen. Op de beeldenaar stonden gekroonde vorsten en andere machthebbers uit de zestiende eeuw, zoals Karel V, Philips II, de bisschop van Keulen en de hertog van Brabant. De munten kwamen niet alleen uit de Nederlanden, maar ook uit Engeland, Frankrijk en Spanje. De 'jongste' munt, een Philipsdaalder, werd geslagen in 1577. Kort daarna moet de verzameling zijn begraven.

Quitantie No. 22

ONTVANGEN van de Gasfabriek te Veenendaal

de Somma van bestien gouden guldens

volgens factuur

Zegge f 16.95

VEENENDAAL 19 Jan '23

J.F. Tak

J. F. TAK Jzn., Ass.-Apotheker,
in Drogen en Chemicaliën,
Homöopathische Geneesmiddelen,
HOOGSTRAAT - Veenendaal.
Tel. lokaal No. 32.

In 1923 deed Co Tak nog zaken in de Hoogstraat. (Briefhoofdenverzameling Gemeentearchief Veenendaal.)

De drogisterij van Tak aan het begin van de Hoofdstraat, ca. 1960. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Plundering van een dorp (1604) door Roelandt Savery (1576-1639). (B.G.J. Elias, *De Tachtigjarige Oorlog*, 1977.)

Plunderende soldaten

We weten niet wie zoveel geld in de grond heeft gestopt. Veenendaal was in die tijd een arm veendorp. Er zullen niet veel mensen hebben gewoond die zoveel munten bezaten. Toch waren er kennelijk mensen in Veenendaal die veel geld verdienden. Een andere mogelijkheid is dat iemand op doorreis de munten heeft begraven. We zullen er wel nooit meer achter komen wat de ware toedracht is geweest.

Nico Hiensch geeft in zijn boek 'Tijdreis' wel een plausibele verklaring voor het raadsel waarom de munten zijn begraven. Hij vermoedt dat iemand de schat in veiligheid heeft willen brengen door hem in een aardewerken pot onder de grond te stoppen.

Laten we eens teruggaan naar 1577, het jaar waarin de 'jongste' munt werd gemaakt. In de Noordelijke Nederlanden woedde nog volop de strijd tegen de Spaanse koning en zijn leger. In 1578 zag het er niet best uit. Philips II stuurde Alexander Farnese, de hertog van Parma, naar deze contreien. Hij was een geducht veldheer en boekte al snel een aantal militaire successen. Hij heroverde het zuiden en oosten. Zutphen, Deventer en Nijmegen capituleerden. Om Arnhem werd fel gevochten. De jaren 1580-1588 brachten Gelderland grote rampspoed. Het gebied werd regelmatig geteisterd door plunderende soldaten. Het betrof meestal huurlingen in Spaanse dienst, die hun soldij niet op tijd kregen.

Philips II (1527-1598). De kop dateert van 1556 en de buste van 1753. (B.G.J. Elias, *De Tachtigjarige Oorlog*, 1977.)

Kerkzilver

Bij Veenendaal waren het niet de Spaanse huurlingen die problemen veroorzaakten, maar de soldaten in dienst van de Staten-Generaal.

Het Veenraadschapsarchief bevat vele stukken met klachten van Veenendalers over last en geweld, hen aangedaan door de Staatse soldaten. Het is heel goed mogelijk dat een rijke Veenendaler zijn geld begroef uit angst voor plunderende soldaten.

Hiensch gaat nog een stapje verder. Hij legt een verband met het kerkzilver in de kerk op de Markt. Het kerkzilver werd gebruikt voor de mis. Het kerkbestuur van de, toen nog, rooms-katholieke kerk was bang dat ook de kerk niet veilig zou zijn voor de plunderaars. Ze besloten het kerkzilver uit de kerk te halen. Maar geen der kerkleden durfde het aan het kerkzilver in eigen huis te bewaren. Dat zegt wel iets over het gevoel van onveiligheid onder de Veenendalers. Het kerkbestuur besloot in 1579 het kerkzilver naar Utrecht te brengen. De penningmeester (cameraer) van de kerk, Wouter van Leeuwen, vervoerde de spullen naar Utrecht. Daar werden ze later in het jaar verkocht. Het was de bedoeling om met de opbrengst van de verkoop in veiliger tijden nieuw kerkzilver aan te schaffen. Volgens Hiensch kan de schat die in 1928 in het huis van drogist Co Tak werd gevonden, best wel eens de opbrengst zijn van de verkoop van het kerkzilver. Misschien woonde Wouter van Leeuwen in 1579 wel op die plek.

Alexander Farnese, hertog van Parma (1545-1592). (B.G.J. Elias, *De Tachtigjarige Oorlog*, 1977.)

De kerk op de Markt, 1922. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Het interieur van de kerk, 1939. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Veldwachters

We gaan terug naar de vinders van de schat. Van de Bruinhorst verstopte de munten in zijn schuur. Hij hoopte er veel geld mee te verdienen. Maar het pakte anders uit. Hij kreeg een bod van duizend gulden, maar dat was hem niet genoeg. Intussen kregen anderen ook lucht van de vondst. Op een dag stonden de Veense veldwachters Van Wely en Van Rijswijk bij hem voor de deur.

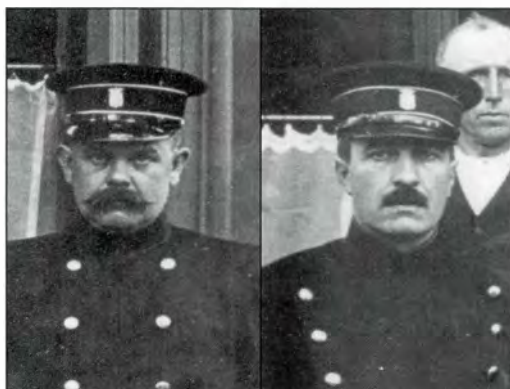
"In den beginne ontkende de grondarbeider te weten hoe die munten in zijn schuur waren gekomen, doch het bewijsmateriaal tegen hem werd zoo groot dat ontkennen niet meer baatte en hij door de mand viel", aldus een krant uit die tijd. "Jammer dat de zoo kostbare urn door hem is vernield, waardoor een zeldzaam en kostbaar stuk antiek verloren is gegaan."

De veldwachters namen de schat in beslag en maakten proces-verbaal op tegen Van de Bruinhorst. Van wie was nu de schat? Het was gebruikelijk om zo'n vondst te verdelen tussen de vinders en de grondeigenaar. Drogist Tak meende daarom aanspraak te kunnen maken op de helft van de munten. De aannemer was het daar niet mee eens. De grond moest volgens het bestek enige meters diep uitgegraven en weggevoerd worden. Wat daarin werd aangetroffen was van hem, meende hij. Het uitgraven van de grond was echter uitbesteed aan de twee grondwerkers. Zij maakten aanspraak op de buit omdat zij voor het uitgraven van de grond betaald hadden en tevens de vinders waren.

Maar in dit geval hadden de vinders de schat heimelijk meegenomen. Hadden ze nu nog wel recht op een deel van de schat? Burgemeester Van Kuyk kwam er zelfs aan te pas. Hij besloot de zaak voor de officier van justitie in Arnhem te brengen. Van de Bruinhorst en Van Ravenswaaij moesten zich verantwoorden voor verduistering.

"De rechtbank nam aan, dat de verdachten, die niet ongunstig bekend staan, voor de voor hen te groote verleiding waren bezweken, en veroordeelde ze ieder tot een geldboete en wel eerstgenoemde van f 250 en laatstgenoemde van f 100", aldus de Nieuwe Tilburgsche Courant van 23 augustus 1929. Daaruit blijkt dat de perikelen rondom de muntvondst meer dan plaatselijk nieuws waren. De verdachten namen geen genoegen met de uitspraak en

gingen in hoger beroep. Na veel geharrewar werd de schat vervolgens verdeeld onder grondeigenaar Tak en de eerlijkste vinder: grondarbeider Van Ravenswaaij.

De veldwachters A.H. van Wely (links) en Chr. Van Rijswijk, 1925. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Agent Van Rijswijk met pantser, 1929. (Collectie Hennie Henzen.)

Afbeeldingen van munten van Tak in het museum, 2002.
(Foto's: Dave Eickhoff, Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Penningkabinet

Van Ravenswaaij nam al snel contact op met het Koninklijk Penningkabinet in Den Haag. Hij stuurde zijn deel van de vondst op om te laten taxeren en eventueel te verkopen. Alle munten werden netjes gerubriceerd en afgedrukt in het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde van 1929. Daarbij werd een slordige fout gemaakt: de vondst werd gesitueerd in Gelders Veenendaal, terwijl het nieuwe pand van Tak toch echt op Stichts grondgebied stond. H. Enno van Gelder nam deze misvatting in 1967 klakkeloos over in het boek 'Munten en muntvondsten'. Het Penningkabinet taxeerde de munten aanvankelijk op 925 gulden. Toen bleek dat Van Ravenswaaij slechts de helft in zijn bezit had, toonde het Penningkabinet alleen nog belangstelling voor drie munten: een Utrechtse kroon uit 1573 (met een beeldenaar van Philips II), een Keulse taler uit 1575 en een taler zonder jaartal met een in 1573 in Holland aangebrachte instempeling.

Van Ravenswaaij ging akkoord met een bod van 175 gulden. De andere 81 zilveren en 19 gouden munten mocht hij houden. In 1982 liet hij ze veilen.

Zes jaar later doken de munten die Van Ravenswaaij ooit kreeg, opnieuw op. Weer werden ze geveild. Van Schoonhoven, een Veens bedrijf, kocht ze en schonk ze aan museum Het Kleine Veenloot. Daar zijn ze nog steeds te bewonderen.

Kleinkinderen

Het andere deel van de schat ging naar drogist Tak. Deze munten zijn niet allemaal bijeen gebleven. "Ach, u weet hoe dat gaat," zei schoondochter mevrouw Tak in 1988, "de kinderen krijgen een muntje, de kleinkinderen willen ook wat hebben en ga zo maar door." Voor het geld hoefden ze het niet te doen. "Het was indertijd een hele rel in het dorp. Iedereen sprak van de schat van Tak. Nu valt dat allemaal best wel mee, want we hebben ooit eens enkele muntjes laten taxeren. De waarde werd op nog geen veertig gulden per stuk geschat!"

Overigens ligt er in Veenendaal nog een muntschat verborgen, aldus mevrouw Tak. "M'n schoonvader heeft als een soort van relikwie een pot gevuld met munten uit 1928 onder de betonnen vloer van het bewuste pand verstopt. Ik weet niet wat er in zit, wel dat het gangbare geldmiddelen uit die tijd waren. Hij vond het aardig om in feite de oude te verwisselen voor de toen nieuwe." Als het pand wordt afgebroken, komt er dus weer een muntschat te voorschijn.

Bronnen

N. Hiensch, *Tijdreis (Veenendaal 2000)*.

M. Brink, 'De schat van Tak' in: *Rijnpost Weekend*, 23 december 1988.

'De schatgravers te Veenendaal' in: *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 23 augustus 1929.

Met dank aan Corrie van Silfhout te Ede.

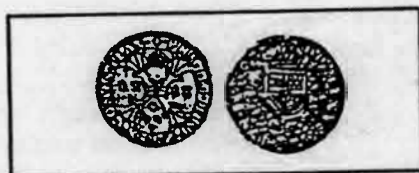
HET KLEINE
VEENLOO

Historisch Museum "Het Kleine Veenloo"
Markt 10, 3901 DN Veenendaal

SCHAT VAN TAK

Onderzoek naar de schat in het huis van
drogist Co Tak in de Hoofdstraat 108

TEKST- EN OPDRACHTENBOEKJE

De veense muntschat

Project omgevingsonderwijs voor de basisvorming
Historisch Museum Het Kleine Veenloo

Scholieren kunnen echt schatgraven in het museum.

Berichten uit Het Kleine Veenloo

Het Nationaal Museumweekend, dat als thema “De kunst van het genieten” had, is voor het museum succesvol verlopen. Hier volgt een korte terugblik alsmede een impressie van de jubileumfeestavond.

DOOR INGE NEDERSTIGT

Nationaal Museumweekend

Het Nationaal Museumweekend viel dit jaar op 13 en 14 april en zoals gebruikelijk was de toegang gratis. Zo'n 250 bezoekers wisten dit weekend de weg naar Het Kleine Veenloo te vinden. Ook nu was er weer iets extra's in het museum. Onder het genot van een snoepje kon men niet alleen de exposities bekijken, maar tevens een demonstratie suikertrekken en -blazen door Anita l'Espoir van Het Suiker Atelier uit Dieren bijwonen. Er werden diverse sierstukken uit getrokken suiker (isomalt) vervaardigd, zoals appeltjes en ander fruit, en er werd ook een aantal grotere stukken tentoongesteld. Met deze kunststukjes worden onder andere taarten opgesierd. De demonstratie sloot goed aan bij het thema “De kunst van het genieten”.

Jubileumfeestavond

Op maandagavond 25 februari was het zo ver: het tienjarig jubileum van het museum werd gevierd. In het museum was het om een uur of half zes een drukte van belang. Veel genodigden -vrijwilligers, bestuursleden en oud-bestuursleden met partners- waren gekomen om het feest mee te vieren. De avond begon met het poseren voor een groepsfoto van alle vrijwilligers, inclusief het bestuur. Er was veel heen-en-weer geschuif en soms werd er wat krampachtig geglimlacht, maar uiteindelijk lukte het toch een heel rolletje vol te schieten. (De hier afgedrukte foto werd later aan de vrijwilligers cadeau gedaan.) Daarna was het de beurt aan de oud-bestuursleden om zich te laten vereeuwigen. Toen iedereen weer aan de tafeltjes zat, was het tijd voor het openings- en welkomstwoord van de voor-

Drukte op de feestavond. (Collectie Inge Nederstigt.)

zitter, Frits Jothmann. Intussen begon het lekker te ruiken en weldra werd het sein gegeven om de 'lekkere' trek te stillen en de bordjes te vullen met allerlei heerlijks van het warm en koud buffet.

Bij een feestavond hoort muziek en ook daar was voor gezorgd. Twee docenten van de Muziekschool Veenendaal, Frans van Geffen op altdwarsfluit en Jacob Kamminga op keyboard, en twee leerlingen, Sieme Niks en ondergetekende op dwarsfluit, speelden eerst het Andante en Allegro uit de Triosonate van G.F. Händel en later nog het Largo en Allegro uit dezelfde sonate.

Behalve muziek waren er toespraken en felicitaties. Wout Jansen, de eerste voorzitter van het museum, bood namens het oud-bestuur een fles champagne aan. Ook Jan van Schuppen had iets voor het museum, namelijk een ingelijste foto van een Veenendaals muziekgenootschap (citer). Joop de

Vrijwilligers en (oud-)bestuursleden van het museum verenigd in Het Kleine Veenloo op 25 februari 2002.

Achterste rij van links naar rechts: J. Versteeg, F. Jansen, W. Hootsen, H.G. Veldhuizen, A.P. Kroesbergen en C. van Viegen.

Tweede rij van links naar rechts: A. van Capelle, A. Sokolowski (bestuur), H. Anbeek (bestuur), A. Poelert, G. Berentschot, H. Kiela, H.P. Houtman, C. de Groote, M. Schouten (bestuur), D.A.C. van Doorn, H. van Manen en W.F. de Vries.

Derde rij van links naar rechts: J. Schouten (bestuur), F. Jothmann (bestuur), A. van Amerongen, A. van Amerongen, W. Janknegt, W. van Amerongen, G. Schot, W. Spies en E. Pol.

Voorste rij van links naar rechts: J.H. van Schuppen, H. Wielhouwer, J. Telsma, I.W. Nederstigt en J. de Vries.

(Foto: Fotostudio Van de Peppel, Collectie Inge Nederstigt.)

Vries (oud-voorzitter) ten slotte memoreerde de -helaas overleden- oud-voorzitter Nico Hiensch en besprak in het kort diens boek 'Tijdreis'. De vrijwilligers hebben het boek in december cadeau gekregen.

De geslaagde avond werd rond half negen afgesloten met hapjes, drankjes, napraten en nog eens kijken naar de jubileumexpositie.

Nieuwe exposities

Ook de komende tijd heeft het museum weer nieuwe exposities te bieden. Bij het verschijnen van het blad zullen de schilderijenexpositie van Bernard van Hoek van de Stichting Karaat en de jeugdexpositie over Siku-modelauto's van Benjamin Koekoek alweer tot het verleden behoren. Van juni tot en met

september 2002 komt er een zomerepositie over meccano. De titel en verdere bijzonderheden zijn bij het schrijven van dit stukje nog niet bekend, maar de kranten zullen daar nader over berichten. Het belooft wel weer iets te worden voor jong en oud.

Openingstijden

Dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. Het Historisch Museum Het Kleine Veenloo bevindt zich aan de Markt 10 te Veenendaal. Rondleidingen voor groepen op afspraak: telefoon 0318 550010.

Pionieren in de Middelbuurt

Wim van Amerongen werd in 1918 geboren in een woning die als officieel adres had: Prins Hendrikstraat. Wanneer je in die tijd had gevraagd waar de Prins Hendrikstraat was, hadden ze je waarschijnlijk raar aangekeken. De volksmond had er andere namen voor: Grote Stuk of Haverland. Tegenwoordig kennen we de straat als Julianastraat. De familie Van Amerongen verhuisde al gauw naar de Middelbuurt, toen nog een onontgonnen gebied.

DOOR WIM VAN AMERONGEN

Waarom de tegenwoordige Julianastraat destijds het Haverland werd genoemd was duidelijk: er stonden vier huizen en daaromheen werden haver en rogge verbouwd. Ik meen dat dit gebeurde door de familie Vonk.

De vier huizen op het Haverland waren gebouwd door de familie De Gooyer. Ze werden bewoond door de families Van Wijk, Budding, Van Ede en Van Amerongen. Pa Van Wijk was chef-bakker in De Eendracht, de coöperatieve vereniging waar arbeiders levensmiddelen konden kopen. De familie Budding had een grossierderij in textiel. Later verhuisde deze familie naar de Patrimoniumlaan en zette daar de zaak voort. Naast de familie Budding woonde de familie Van Ede. Ook zij had een textielhandel, die later op de Kerkewijk gevestigd was.

Wij woonden in het laatste huis van het rijtje. Mijn vader werkte bij de PTT. Wij hadden er volop de ruimte. Er was een grote hof (tuin) achter het huis. We keken achter uit op de Gortstraat. De woningen staan er nog. Het huis waar ik werd geboren, stond in oktober 2001 te koop voor 625.000 gulden. Wie had dat bij de bouw kunnen denken.

Aan de voorkant keken we rechts uit op de Zandstraat. Maar daar kon je niet komen. Tussen het Haverland en de Zandstraat stroomde de Grift. Wilden wij naar de Zandstraat, dan moesten we een omweg maken door de Wilhelminastraat (Lombok). In de winter was dat niet altijd nodig, want dan was de Grift wel eens bevroren. Dan konden we over het ijs naar de Zandstraat lopen en verder gaan naar het Panhuis, waar mijn grootouders woonden.

De Julianastraat 1n 1962. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De Grift was een mooie, brede gracht die iets bijzonders had: hij veranderde regelmatig van kleur. De rioleringen van de fabriek van Van Schuppen en de VSW kwamen er op uit. Het water dat zij afvoerden naar de Grift was niet helder, maar had een kleur. Daardoor kleurde de Grift soms blauw, rood of groen, naar gelang de kleur die men de wol of textiel had gegeven. Die kleur was nog niet zo erg, maar het gaf me wel een stank, vooral 's zomers.

Toen ik zes was, moest ik naar school. Dat ging niet zomaar, want ik was te jong voor de christelijke school aan de Nieuweweg. Ik kon wel worden ingeschreven, maar dan moest ik wachten tot september. "Niks daarvan," zei mijn vader. "Die jongen is zes jaar en kan naar school." En ik ging naar school, niet naar de christelijke, maar naar de openbare school. Daar kon ik wel meteen terecht. Deze school stond op de hoek van de Lage Kant, later

Hoogstraat genoemd. Dat gebeurde tot ergernis van de rest van de familie Van Amerongen.

Zij vonden het maar niets dat Wimpie naar de 'Godloze' school ging. Ik vond het niet zo erg. Mijn klassenjuf was namelijk heel lief. Ze heette juffrouw Walkotte en ik herinner me haar nog goed. Het heeft een tijdje geduurd, maar uiteindelijk accepteerde de familie het besluit van mijn vader.

Modderpad

Een paar jaar later kocht mijn vader, samen met zijn collega-PTT'er Bram van Kesteren, een stuk grond in de Middelbuurt om er een huis te zetten. Dat was wel even andere koek dan het Haverland. Het was voor ons gevoel zo'n beetje het einde van de wereld. Stel je eens voor: we gingen van het Grote Stuk naar een nog grotere lap grond. Daar werd een dubbel woonhuis op gebouwd. We voelden ons zo ongeveer alleen op de wereld, want in de Middelbuurt was maar weinig bebouwing.

Ik zal uitleggen hoe je bij ons huis kwam. Steek bij de Kerkewijk het spoor over en ga direct linksaf. Die weg heet nu officieel Spoorlaan. Op de hoek stond een blok huizen, die er voor mijn gevoel nogal deftig uitzagen. Op de hoek woonde de familie Stip. Dat waren de ouders van de bekende dichter Kees Stip. Zijn vader was een echte meneer. Ik heb hem later wel eens ontmoet als voorzitter van de gymnastiekvereniging Sparta.

Als je verder ging langs de spoorlijn, zag je aan je rechterhand de textielfabriek Roessingh en de wol-fabriek Newo. Vervolgens kwam er een dubbele

woning waar de families Meijer en Hardeman huisden. Verder was er niets. Je zag alleen een berm-sloot met daarnaast de spoorlijn naar Rhenen en Kesteren. Daar begon zo ongeveer de steppe. En ergens in die steppe werd ons huis gebouwd.

De Middellaan, 1935. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De Middellaan, 1955. (Foto: Henk Lamme, Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

De textielfabriek Roessingh, 1929. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Een echte weg was er niet. Wel een smal paadje om te lopen en, met wat kunst en vliegwerk, te fietsen. Bij slecht weer veranderde het in een modderpad. Bedenk wel dat het geen officiële weg was. Er was geen verlichting en vooral in de winter ging je dus de diepe duisternis in.

Ons adres was: Middelbuurt D 44a. Wie dat heeft verzonnen... Velen hebben mijn vader voor niet goed wijs versleten om daar te gaan wonen. Wat zijn drijfveer is geweest, is mij nooit duidelijk geworden. Misschien was de grond goedkoop. Dat moet wel, want het stuk waarop de dubbele woning werd gebouwd, was uitgestrekt. De grond liep vanaf de bermsloot tot aan wat nu de Middellaan is.

Voorlopig hadden we er samen met onze burens, de familie Van Kesteren, volop de ruimte. De vraag was natuurlijk wel wat je met zo'n grote lap grond moest. De buurman had het snel bekeken. Hij was niet van plan zich te gaan afbeulen. Hij kreeg contact met iemand die regelmatig wit zand moest leveren voor de bouw van huizen. Na het afgraven van de bovenste laag zwarte grond kwam een laag wit/rode zandgrond te voorschijn. Dit zand werd door de buurman verkocht. Deze afgraving ging enkele jaren door, zo van 1925 tot 1930. Gevolg was dat onze tuin veel hoger lag dan die van de burens. Je kunt het verschil op de Spoorlaan nog zien.

We bleven lange tijd de enige bewoners aan dit weggetje. Naast onze tuin, waar nu de Boslaan is, was een sloot met een stukje bos. Tussen het geboomte stond een simpel oud huis. Daar woonde de 'oude' Drost met zijn zoon. De volgende buur, de familie Van 't Voort, woonde een heel stuk verder. Zij kwamen oorspronkelijk uit Scherpenzeel. Dankzij hen maakten we kennis met het fraaie dialect van huus en tuus en jie en joe.

Dikkopjes

Wat was er nog meer in de Middelbuurt? Allereerst het Petenbos. Nu een stad op zich, maar toen ik kind was een pracht van een speelterrein. En dan de sloot, vlak voor ons huis. Het was een bermsloot, zoals je die veel aantreft langs spoorbanen. Zo'n sloot moest een brand voorkomen. De locomotieven verloren tijdens de rit wel eens gloeiende kolen. De berm kon dan in brand vliegen. De sloten waren bedoeld om de brand in toom te houden.

De bermsloot was zowel 's zomers als 's winters een prachtige speelplaats. In de sloot heb ik leren zwemmen, schaatsen en snoeken strikken, maar ook dikkopjes gevangen, jampotten vol.

Dit stukje Middelbuurt was een oase van rust. Maar tegenover die rust stonden wel wat bezwaren. Ik vertelde al dat we vooral in de winter moeilijk bereikbaar waren. Een verzoek om de toegangsweg 's winters te verlichten, werd afgewezen. De gemeente wilde geen medewerking verlenen en de PUEM (de elektriciteitsmaatschappij) zag er geen brood in. Na herhaalde verzoeken kregen we bericht van de PUEM dat ze bereid waren verlichting aan te leggen mits wij elektrisch gingen koken. Hier moesten we eerst eens goed over nadenken. Na rijp beraad

Telefooncel op de hoek Boslaan/Dennenlaan, 1984. (Foto: Cord Otting, Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

stemden mijn ouders met deze voorwaarde in. Zo ging de eerste paal de grond in en kregen wij aansluiting op het elektrisch net.

Het koken op elektrisch was een hele overgang. Koken zonder vuur... als dat maar goed ging. Maar geen nood, een vriendelijke juf van de PUEM kwam mijn moeder een hele dag de kunst van het elektrisch koken bijbrengen. En het eten smaakte uitstekend. Dank zij de PUEM hadden we 's avonds een verlicht pad en konden de petroleumlamp in de huiskamer en het kolenfornuis de deur uit.

Petenbos

Een bekende Veenendaler met veel geld was eigenaar geworden van het Petenbos. Het was niet zijn bedoeling om er konijnen te vangen, maar om er huizen te bouwen. Spoedig verdwenen de bomen en struiken, ging de schop de grond in en verrezen de eerste woningen. Weg mooi bos. Het werd een Boslaan.

De eerste bewoners kwamen. Hun uitweg was de Middellaan. Maar meteen hadden ze door dat je ook in de nieuwe wijk kon komen via het paadje langs de sloot en de tuin van de familie Van Amerongen. Een

bord 'Verboden toegang' hielp niet. Het werd nog erger. Er kwamen steeds meer huizen gereed voor bewoning en het duurde niet lang of er stonden verhuiswagens bij ons voor de deur. Met moeite reden ze over 'ons' pad. Mijn vader stak daar snel een stokje voor: een afsluitboom. Maar die werd na enkele dagen al uit de grond getrokken. Pas na 1937 is het pad een echte straat geworden. Daarmee was de Boslaan geboren en de weg gebaand naar het nieuwe Petenbos.

Ook in ons gezin ging er wat veranderen. Pa besloot een nieuw huis te bouwen op de hoek van het braakliggende stuk grond. Op vrijdag 30 juli 1937 werd het huis aanbesteed voor 2963 gulden.

Ten slotte nog iets over de spoorlijn. Dat was een belangrijke verbinding: van Amsterdam, Amersfoort en Rhenen via de spoorbrug over de Rijn naar Kesteren, Nijmegen en Maastricht. Twee belangrijke treinen zal ik nooit vergeten. Ik bedoel de lange D-trein van Amsterdam naar Maastricht. 's Morgens stopte deze trein om half elf in Veenendaal en

's avonds deed hij om tien voor acht Veenendaal weer aan op weg naar Amsterdam. Vlak bij ons huis was een seinpaal en het gebeurde nogal eens dat de bewuste trein precies voor onze deur moest wachten. Soms stak de kok zijn hoofd uit het raam en gooide wat lekkers naar buiten. Dat kon toen allemaal.

Het zijn jeugdherinneringen aan een tijd die soms best moeilijk was, maar wel gemoedelijk. Inmiddels is er in die omgeving veel veranderd. Tegenover ons oude huis is een spoorwegovergang gekomen. Er rijden nu geen stoomlocomotieven meer, maar elektrische treinen. Nu hebben we het Petenbos: een stad in de stad. Waar wij vroeger speelden, heet het nu Clematis, Oleander, Jasmijn. De Spoorlaan en de Middellaan bleven, met daartussen het Petenbos, maar dan wel met een heel ander gezicht. Wie zei ook al weer: "Veenendaal is Veenendaal niet meer"?

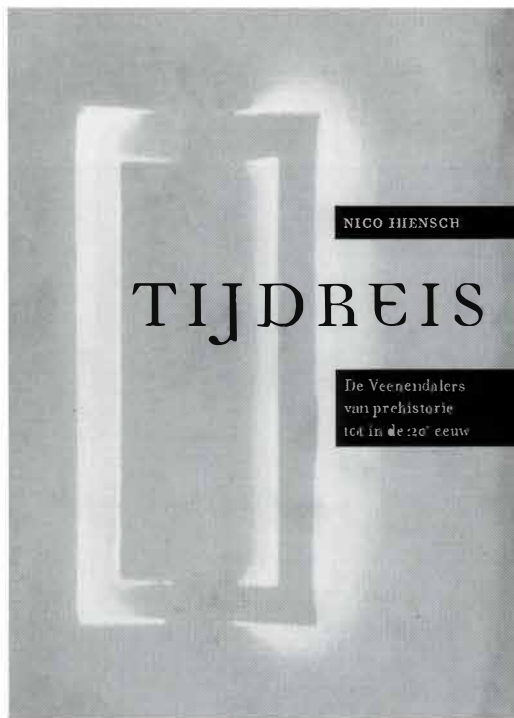
Het station, thans Veenendaal Centrum, in 1974. (Foto: Bert van Ravenhorst, Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Uitgelezen

Waar woonden de eerste Veenendalers en waarom juist daar? Hoe verdienden de bewoners de kost en wat deden ze voor de rest? Wat dachten ze? Wat geloofden ze? En hoe wonen ze nu? Vragen die als leidraad dienen voor twee boeken over de sociale geschiedenis en de mentaliteitsgeschiedenis van 't Veen.

DOOR GERT GROENLEER

Tijdreis. De Veenendalers van prehistorie tot in de 20^e eeuw door Nico Hiensch. 290 p. Eigen uitgeave.

Nico Hiensch (1952-2000) heeft zijn geschiedenis van Veenendaal geschreven. In een smakelijke mix van feit, fictie, grote geschiedenis en *petite histoire* belicht hij het leven van met name 'de gewone Veenendaler' van de prehistorie tot de Tweede Wereldoorlog. Het subthema is 'verandering': "Wat

beweegt een mens of wat remt hem?" (p. 10). Hiensch vertelt er boeiend over. Kritisch is hij soms, maar altijd betrokken. Om met de oosterburen te spreken: *Was sich liebt, das neckt sich*. Ook als hij zijn familie het woord geeft of anderszins eigen waarnemingen inbouwt, weet hij voldoende afstand te bewaren. Wat hem goed afgaat, is het doorprikken van mythen. Bij Hiensch geen plaats voor Vlamingen en monniken in Veenendaal. Met Maarten Koning, de hoofdpersoon in de romanserie *Het Bureau* van J.J. Voskuil, weet hij dat "de meeste zogenaamde tradities" niet verder teruggaan dan de 19^e eeuw (p. 272).

Kleurrijk en haast eindeloos is de historische optocht die de lezer aan zich voorbij ziet gaan: de jager, de horige, de pelgrim, de plundersaars, de poortwachter, de turfsteeker, Willem Goossens en mr Balthasar, de hoofdaannemer, de gewonde, de kerkganger, de doener, de krijgslieden, de wolhandelaar, de buurvrouw, de Franse ruiter, de tabaksboer, de huisvrouw, de drenkelingen, de sprookjesvertellers, de leraar, Sjaan, de student en vele anderen. Het zijn geslaagde miniportretten waarmee Nico Hiensch de geschiedenis van Veenendaal dichterbij brengt. Een mooi portretje is dat van de kerkganger die reageert op de naderende Reformatie (p. 76-78). Vrouwen komen slechts sporadisch voor in de Veenense archieven, zegt de auteur op pagina 34. Toch toont hij meer dan eens aan dat de geschiedenis niet alleen een mannenzaak is en evenmin een zaak van alleen maar 'grote mannen'. De gewone mannen én vrouwen komen tot leven. Een relativisering van de auteur op pagina 139: "Inleven in een andere tijd en dan nog in een vrouw is bijna onmogelijk."

Praktisch alle thema's uit de Veense geschiedenis komen aan bod: turf, textiel, tabak, watersnood, school, kerk, politiek, folklore. Het is de verdienste van Hiensch dat hij ze helder beschreven en samenhangend gebundeld heeft. Voor witte vlekken in de plaatselijke geschiedschrijving is hij niet blind. "Naar de ontwikkeling van de gezondheidszorg in Veenendaal is overigens nog weinig onderzoek gedaan", merkt hij op pagina 232 op. Hetzelfde geldt, denk ik, voor landbouw en verkeer en vervoer. Gelukkig maar.

Dank zij familie verhalen en eigen herinneringen komen we bij Hiensch toch ook nog heel wat te weten over de laatste halve eeuw. Zijn persoonlijke kijk op de dingen én de manier waarop hij ze verwoordt, maken deze teksten tot iets bijzonders. Fraai is de beschrijving van zijn ouderlijk huis met de kolenkachel, de zolderkamer en het krakende hout (p. 164-166). Ook het 'verslag' van een teamvergadering op een school voor voortgezet onderwijs in Veenendaal in 1998 mag er zijn (p. 207-210), evenals het hoofdstuk over geloven en denken (p. 211-228). Rond 1960 kenden de Veense kinderen elkaar nog als 'katholieken elastieken', 'protestanten olifanten' en 'openbaren klapsigaren' (p. 216). En ook de gereformeerde auteur maakte zich in die tijd schuldig aan het uitschelden van rooms-katholieke dorpsgenoten. Maar: "Ik schaam me nu diep en wil graag namens mijn zuil aan de rooms-katholieke gemeenschap in Nederland mijn excuses aanbieden." De zuil wankelde toen al, maar over de steunpilaren laat Hiensch zich nergens scherp of sarcastisch uit. Een stelling van hem: "Als historicus dien je respect te hebben voor de doden." (p. 223).

Op pagina 266-267 geeft de auteur uitdrukkingen door van zijn opa Jan Hiensch, de zuinige bakker die 'de krent' werd genoemd. Als er gewerkt moest worden, zei hij: "Eerst net zo vlug als je kunt en dan nog hoe langer hoe harder." Toen hij een beetje doof werd: "Je moet praten in hoofdletters." Toen iemand tweeënveertig werd: "Hij is vandaag een hijgend hert geworden." (Naar psalm 42.) Aan een vriendje van Nico vroeg hij: "Ben je hervormd of gereformeerd?" En als iemand iets zei wat hem niet uitkwam: "Jij kult de boel." Deze kleine bloemlezing bewijst hoe goed anekdotes en uitdrukkingen een persoon kunnen typeren. Nico Hiensch noemt zijn grootvader een zuinige, steile calvinist, die hard werkte en een open

karakter, een creatieve geest en gevoel voor humor had.

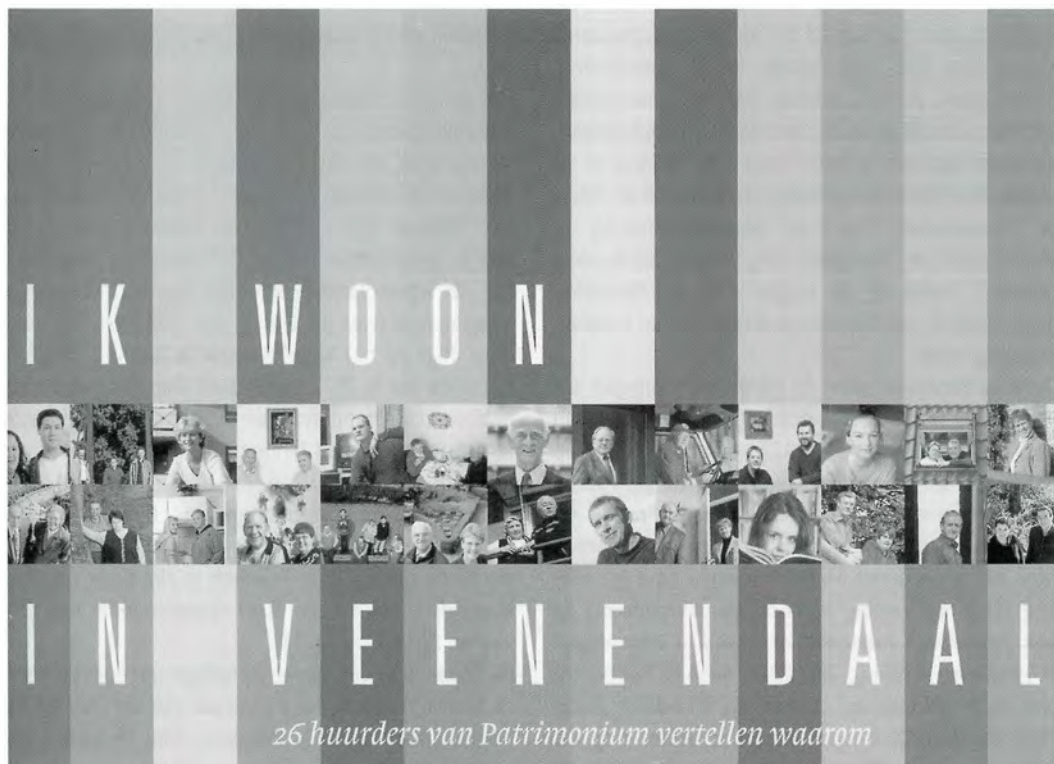
Hiensch was Veenendaler, docent geschiedenis en staatsinrichting aan het Christelijk Lyceum Veenendaal en nauw betrokken bij het Historisch Museum Het Kleine Veenloo. Dat hij vlot kon schrijven, blijkt uit zijn *Tijdreis*. Het is een leesboek. En wat is geschiedenis meer dan verhalen vertellen? Op de lagere school vertelde meester Goulouze meeslepend over de Ramp van 1953 en hoe ons dorp daar op het nippertje voor is behoed. Weet u trouwens dat in 1572 de Geuzen Den Briel veroverd hebben door hangend aan Spaanse paardenstaarten stiekem de stad binnen te rijden? Bij mijn fantastische meester waren verbeelding en werkelijkheid dus ook innig verbonden. Maar hij heeft mij wel de liefde voor de geschiedenis meegegeven. Van die liefde getuigt Nico Hiensch in zijn boek op elke bladzijde – ook na zijn dood. Geschiedenis was zijn vak en zijn hobby (p. 10).

Het boek is in een beperkte oplage uitgegeven voor de familie Hiensch, het personeel van het CLV en de medewerkers van het museum. Ook de openbare bibliotheek, de historische vereniging en het gemeentearchief hebben een exemplaar. Zoon Joost tekende op professionele wijze voor het omslagontwerp en de boekverzorging. Er is een handelseditie in voorbereiding, zodat het boek binnenkort ook in de winkel ligt. Pas dan zal het – met illustraties en enkele tekstuele aanpassingen – zijn weg vinden naar het grote publiek. Een goede zaak.

Met veel plezier heb ik met Nico Hiensch door de tijd gereisd. Voor mijn gevoel ben ik nooit ver van huis geweest. Hiensch heeft een tekst van de Vlaamse filosoof en zanger Willem Vermandere onderstreept: "Onderweg is 't altijd nu."

Ik woon in Veenendaal. 26 huurders van Patrimonium vertellen waarom door Ago Salverda. Geïll., 60 p., Patrimonium woonstichting, Veenendaal, ISBN 90 9015431 0, € 12,50, voor houders van de Veenendaal Pas € 8,75.

Een aardige gedachte van Patrimonium woonstichting om honderd jaar Woningwet te vieren met de uitgave van een boek waarin "zesentwintig keer een kleine geschiedenis van een huis en z'n bewoners"

is opgetekend. Met zesduizend woningen biedt Patrimonium een kwart van de Veenendalers woonruimte. Alle huurders kregen in december 2001 het boekje in de bus. Belangstellenden kunnen de woonstichting bellen: 0318 557911.

Per wooneenheid gaat het meestal om een of twee huurders die op een pagina hun verhaal doen. Ze wonen in verschillende wijken van Veenendaal, door oudere inwoners een dorp en door directeur Piet de Vrije en auteur Ago Salverda een stad genoemd. Ook de huizen, de mensen en de verhalen zijn steeds anders. De een komt uit Marokko, de ander is hartpatiënt, hij is vrijwilliger bij het Rode Kruis, zij studeerde af op de boombastschilderingen van de Aboriginals. We maken kennis met een Europees kampioen dansen, een schoonmaakster, een verwarmingsmonteur, een ontwikkelaar van software voor routeplanning, deelnemers aan tv-quizen, een oud-provo, gezonden en zieken, werkenden en gepensioneerden, jongeren en ouderen. En ze wonen overal en veelal naar hun zin: op een flat, in een eengezinswoning, in een aangepaste woning, in een gerenoveerd huis, in een seniorenwoning, in

een milieuvriendelijk huis dat kraakt van het hout. (Kraakend hout is van alle tijden kennelijk.) Salverda heeft elke huurder of elk huurderspaar netjes geportretteerd. Zijn stijl is journalistiek en verzorgd.

En over portretten gespreken: heldere kleurenfoto's van de geïnterviewden ontbreken niet. Maar fotograaf Rogier Fokke deed meer: hij legde ook de wijken vast – in zwart-wit. Hoe komt het toch dat zwart-wit foto's zo mooi kunnen zijn? Fokkes mooiste is die van de Prilhof aan de Parallelweg op pagina 26 en 27. De vormgeving van het boekje is eveneens een lust voor het oog.

Nieuw Leesgezelschap

Onderzoek naar de geschiedenis van het pand Kerkewijk 126, het nieuwe onderkomen van het Notariskantoor Vinke, heeft geleid naar een tot nu toe onbekend spoor van het Nieuw Leesgezelschap in Veenendaal. Was er al vaag wat van bekend, er kan nu iets aan worden toegevoegd. De status van deze tekst is een voorlopige.

DOOR PETER DOOLAARD

Concordia

In 1992 bestond de Openbare Bibliotheek in Veenendaal veertig jaar. Dr W. van den Berg, hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, hield op 22 januari van dat jaar een jubileumrede. Deze was gebaseerd op Van den Bergs onderzoek naar het in 1858 in Veenendaal opgerichte Leesgezelschap Concordia. Het archiefje van Concordia wordt bewaard in het Veenendaalse Gemeentearchief. Van den Berg kwam tot een redelijk sluitend verhaal. In het boekje *Concordia. Een Veenendaals Leesgezelschap 1858-1943* doet hij uitgebreid verslag van zijn bevindingen.

In het hoofdstuk 'Concordia op zijn retour' zegt Van den Berg dat hij in de notulen van Concordia de vermelding heeft gevonden dat er in 1892 een 'Nieuw Leesgezelschap' was opgericht. Vervolgens laat hij zien hoe het tot een samenwerking is gekomen tussen de beide gezelschappen. Met een kwitantie voor

de op 3 januari 1911 betaalde contributie voor 1910 door de weduwe E.H. Hootsen toont de onderzoeker aan dat het nieuwe gezelschap de naam 'Elk wat Wils' droeg. Volgens de notulen van Concordia zou 'Elk wat wils' in 1941 ter ziele zijn gegaan. Zonder nadere onderbouwing gaat Van den Berg ervan uit dat 'Nieuw Leesgezelschap' en 'Elk wat Wils' dezelfde zijn, maar de vraag is of dat juist is. Zo niet, dan is er sprake van een derde leesgezelschap.

Oorkonde

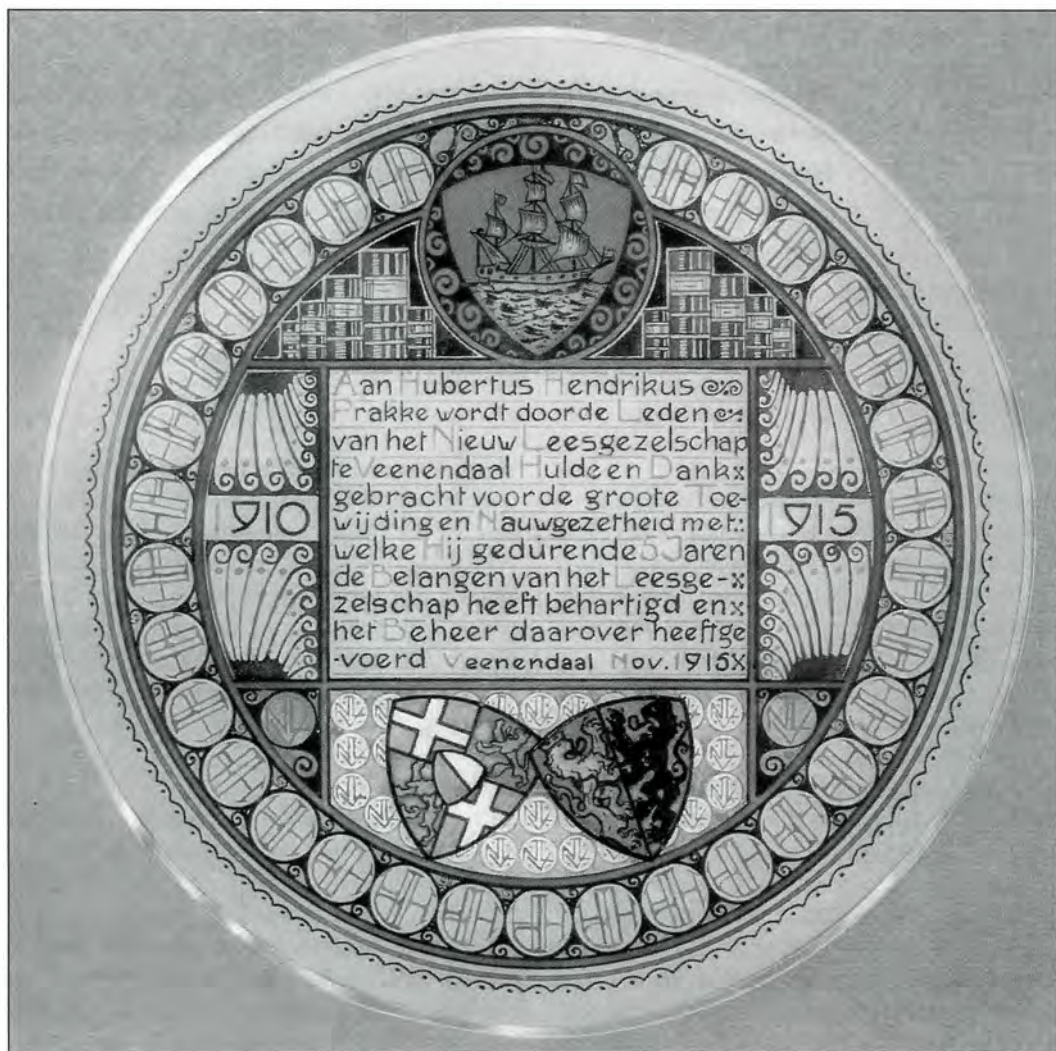
Uit het in de publicatie over Concordia als bijlage opgenomen ledenoverzicht blijkt dat er in 1904 drie nieuwe leden toetraden: de onderwijzeres Sonneman, de ambtenaar S.G. van Appeldoorn en H.H. Prakke, directeur van de gasfabriek. Op dat moment was Prakke echter tevens 'directeur' van het 'Nieuw Leesgezelschap'. Het bewijs daarvoor wordt gevonden in een oorkonde die indertijd aan hem is uitgereikt en die aantoont dat hij van 1910 tot 1915 in het 'Nieuw Leesgezelschap' een belangrijke rol vervulde.

De tekst van de oorkonde luidt als volgt:

Aan Hubertus Hendrikus Prakke wordt door de Leden van het Nieuw Leesgezelschap te Veenendaal Hulde en Dank gebracht voor de groote Toewijding en Nauwgezetheid met welke Hij gedurende 5 Jaren de Belangen van het Leesgezelschap heeft behartigd en het Beheer daarover heeft gevoerd. Veenendaal Nov. 1915.

A black and white photograph of a handwritten signature in dark ink on a light background. The signature is highly stylized, featuring a large, sweeping loop at the top that extends over the rest of the name. The name 'Prakke' is written in a cursive, somewhat compressed script. There are some small, less distinct marks below the main signature, possibly initials or a date.

De handtekening van H.H. Prakke, 1915. (Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941.)

De oorkonde. (Foto: Fotostudio Van de Peppel, Collectie Peter Doolaard.)

Op de achterkant staat in typoscript deze tekst:

Namen der Leden van het Nieuw Leesgezelschap te Veenendaal, opgericht 1892, die aan hun Directeur den Heer H.H. Prakke, de oorkonde aanboden, zijn:

*W. Heringa, S.L. van Essen, A.S. Hekster,
W. Brennan, D. van Vliet, B.W. de Waal,
J.M. Neujean, J. v.d. Kaay, J.G. Kets,
J.G. Sandbrink, J.G.C. v.d. Meene, A. de Klerck,
J. Harp, Mej. A. Molenaar, R.H. van
Woudenberg, G.R. van Essen, W. Roessingh,*

P.C. Labryn en W. v.d. Windt.

*De Commissie: (getekend) Labryn en
W. van der Kaay.*

Veenendaal, 3 Maart 1916.

Prakke

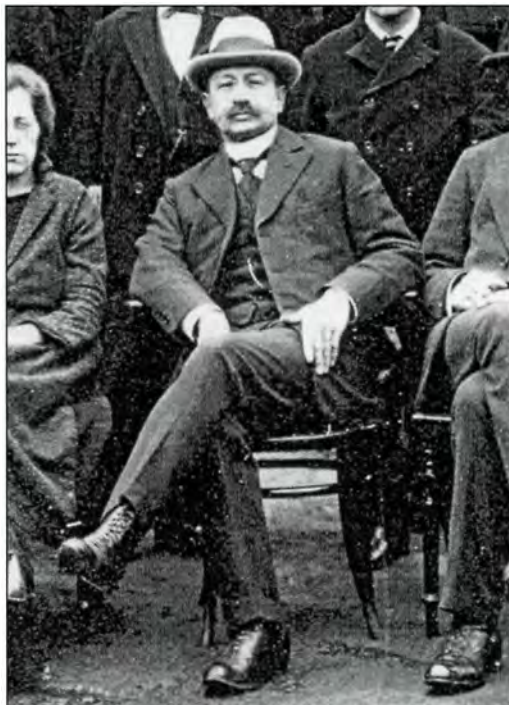
H.H. Prakke vervulde dus een leidende rol in het 'Nieuw Leesgezelschap' en voerde er het beheer over. Niet onwaarschijnlijk is het dat het gezelschap in de woning van Prakke, Kerkewijk 126, gevestigd is geweest of is samengekomen. Achterop de oorkonde wordt Prakke opvallend genoeg met

'Directeur' aangeduid. In die verklaring valt verder op dat de datering afwijkt van de datum van de oorkonde zelf. Blijkens de ledenlijst van Concordia is een aantal leden van het 'Nieuw Leesgezelschap' ook lid geweest of geworden van Concordia.

In 1916 vertrok Prakke naar Zierikzee, maar de oorkonde bewaarde hij zorgvuldig. Zij maakt thans deel uit van het persoonlijk archief van zijn zoon, prof. dr H.J. Prakke. Van H.H. Prakke zelf zitten in deze omvangrijke 'boedel' maar enkele stukken. De oorkonde is er een van. Ter gelegenheid van de opening van het Notariskantoor Vinke in 2001 hangt zij als tijdelijke bruikleen op het oude adres: Kerkewijk 126.

Een conclusie. H.J. Prakke en H.H. Prakke hadden allebei iets met boeken: de zoon als uitgever te Assen en de vader als directeur van een leesgezelschap te Veenendaal.

Met dank aan Huib Uil, gemeentearchivaris van Schouwen-Duiveland.

Prakke in zijn Zierikzeese periode. Ook in Zierikzee was hij directeur van de gasfabriek. (Collectie Gemeentearchief Schouwen-Duiveland.)

De gasfabriek aan de Kerkewijk met rechts de directeurswoning, 1964. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Huisnummering

In een geboorteakte of een bevolkingsregister staat vaak een nummer van een pand dat niet meer gangbaar is: A 12, D 66, F 16. Om te weten te komen of het pand nog bestaat en welk nummer het nu heeft, is een flinke vertaalslag nodig. In het Veenendaalse Gemeentearchief hebben Wiebe Lageveen en Peter Will het er druk mee, want hun huisnummersproject omvat het hele dorp. Het project is nog niet af, maar het werkt al wel. Een voorbeeld.

DOOR PETER WILL

De hiernaast afgedrukte briefkaart is afkomstig van Hendrik Cornelis van Zanten, geboren te Veenendaal in huis nummer 305 op 25 juni 1845. Zijn vader, Gijsbert van Zanten, was bij de aangifte 38 jaar oud en van beroep wolkammer. Zijn moeder heette Grietje Bouman, was 27 jaar en zonder beroep. Als getuigen traden op de wolkammers Otto Visser en Hendrik Bolderman, respectievelijk 41 en 32 jaar oud. De kaart is gedateerd 20 juni 1878. Op het poststempel rechts staat *Veenendaal 21 Jun 78* en op het stempel links *Amsterdam 21 Jun 78*.

In het bevolkingsregister van 1861-1870 is Hendrik Cornelis van Zanten op 22 juli 1863 ingeschreven op het adres van zijn ouders: Gortstraat B 107k. Van daar is hij op 14 november 1863 uitgeschreven naar Arnhem.

Volgens het bevolkingsregister van 1881-1890 (1871-1880 is niet voorhanden) woonde H.C. van Zanten toen op het adres Hoofdstraat A 58. Van beroep was hij boekhandelaar. In het register van 1891-1900 is hij ook op dat adres te vinden, zij het dat het dan genummerd is Hoofdstraat A 62. *)

Op 29 december 1898 is Van Zanten overgeschreven naar Zand B 291, dat in het bevolkingsregister van 1901-1910 is genummerd B 94. Als beroep wordt dan vermeld: correspondent. Op een niet aangegeven datum is hij overgeschreven naar Nieuweweg E 8 en van daar is hij op 29 juni 1903 uitgeschreven naar Zeist.

*) *Hetzelfde pand is in het bevolkingsregister van 1901-1910 genummerd A 155 en in dat van 1911-1920 A 158, in het woningregister van 1920-1940 aanvankelijk A 158, in 1931 gewijzigd in Hoofdstraat 94 en in 1951 in Hoofdstraat 86.*

In 1959 bracht Oebke Abma op het adres Hoofdstraat 86 (links) tabakswaaren aan de man. Rechts de pastorie van ds R. Kok en de fotozaak van Henk Lamme. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Nadat we zo diverse stapjes teruggedaan hebben, komen we tot de slotsom dat Hendrik Cornelis van Zanten, de man van de briefkaart, zijn boekwinkel heeft gehad in het pand dat we nu kennen als Hoofdstraat 86, zijnde de winkel van Rebergen, herenconfectie.

Briefkaart

Aan de Nieuw Directeur

van het Bestel huis ^{7d} Nederlandsche
Boekhandel

to

Amsterdam

Mijnheer! Verleze zijnde om
een paar pakjes, met de
genuge die, te sander van
dese week aan ons of te reide
aan Zaterdag Morgen

Voor de D. D. D. D.
Veenendaal Th. van Zanten
20/6/78

Het laatste woord

Op 13 juni gaat de lezing over oude kaarten en op 19 september over de Tweede Wereldoorlog. Naar kaarten moet je kijken en bij de oorlog stilstaan. Om te leren en niet te vergeten.

DOOR HET BESTUUR

Op de bijeenkomst van 13 juni zien we een oude bekende terug: drs A.C. (Cees) van Grootheest. Hij was een van de oprichters van de vereniging en jarenlang voorzitter. Wie hem een beetje kent, weet dat zijn liefde uitgaat naar oude kaarten. Dat zal ook het onderwerp zijn van zijn lezing. De volgende vragen komen aan de orde:

1. Hoe komen oude kaarten tot stand?
2. Wat vertellen ze over de geschiedenis in het algemeen?

3. Wat valt er op te lezen over de geschiedenis van Veenendaal in het bijzonder?

Gezien de betrokkenheid van Van Grootheest bij dit onderwerp, zal het ongetwijfeld een boeiende avond worden. Dus:

- **drs A.C. van Grootheest**
- **Geschiedenis in oude kaarten**
- **donderdag 13 juni**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **aanvang: 19.45 uur**
- **toegang gratis**

Het centrum van Veenendaal in 1983. Nog geen twintig jaar later is er hier veel veranderd. (Kaartenverzameling Gemeentearchief Veenendaal.)

De lezing van J. de Ruiter op donderdag 19 september heeft als titel *Een tiener voor, in en na de Tweede Wereldoorlog*. Ook hier drie vragen: Hoe zag Veenendaal, waarin de tiener opgroeide, er voor de oorlog uit? Wat veranderde er in de oorlog? En wat hebben we ervan geleerd?

In het bestuur heeft de heer J.M.J. Pilon de plaats ingenomen van mevrouw T. Valkenburg-van Bruxvoort. We zeggen Thea dank voor haar werkzaamheden en heten Jaap van harte welkom.

Oud Veenendaal

September 2002

- 17e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Hennie Henzen
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
J.M.J. Pilon

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 13,62 per jaar.

Losse nummers van dit blad € 3,40.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal
Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

54	Om te beginnen
	De redactie
55	Grossiers
	T. van Beek
66	Berichten uit Het Kleine Veenloo
	I.W. Nederstigt-van Vliet
68	Geschiedenis van een brandstoffenhandelaar
	G.A. van Beek
72	Uitgelezen
	G.C. Groenleer
77	De werkplaats
	J.J.C. van Hardeveld
78	G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
	Oud Veenendaal verwerft collectie Rik Valkenburg
80	Het laatste woord
	Het bestuur

Om te beginnen

Je zou kunnen spreken van een handelseditie. Teus van Beek, de auteur van het hoofdartikel, schrijft onderhoudend en levendig over een verdwenen beroepsgroep in Veenendaal: de grossiers. Helemaal ongevaarlijk was dat beroep niet, zoals Toon van den Heuvel aan den lijve ondervond in de strenge winter van 1929.

DOOR DE REDACTIE

Nog meer negotie, en wel van de zijde van Van Beeks naamgenoot Gert. Die is in de kolen gedoken, meer bepaald in de geschiedenis van de kolenhandel van zijn familie. Stof te over. Maar ook al een beroep dat ingehaald is door de tijd. Terecht verbindt Van Beek de historie van de Veense kolenboeren met die van de Limburgse mijnen.

De vereniging kreeg de afgelopen maanden twee waardevolle cadeaus. De familie Valkenburg schonk een verzameling boeken en foto's van Rik Valkenburg, terwijl Jan Huibers een collectie foto's en knipsels cadeau deed. Een uitgebreid verslag

vindt u op pagina 78 en 79. Verder in dit nummer nieuws uit het museum, een viertal boekbesprekingen en een bericht van de werkgroep Genealogie. Een rectificatie. De middelste foto op pagina 41 van het juninummer stelt niet de Middellaan, maar de Van Limburg Stirumstraat voor. Met dank aan enige oplettende kijkers en lezers.

Zeker moet het blad het ook hebben van uw bijdragen. Als u iets geschiks heeft of denkt te hebben, horen wij dat dus graag. Met kopij voor het volgende nummer kunt u ons verblijden tot 24 september. Een hartelijke groet.

3589

MAGAZIJN „HET ANKER“
G. VAN MANEN

Veenendaal, 7/11 1922

Nota voor De Gemeente Veenendaal

2 Manshemden 1.85	3 70.
-------------------	-------

G. van Manen
7/11

Grossier Gijsbert van Manen verkocht op 7 november 1922 twee manshemden voor f 3,70. (Briefhoofdenverzameling Gemeentearchief Veenendaal.)

C. VAN AMERONGEN Jzn - VEENENDAAL.
Handel in BRANDSTOFFEN.

Veenendaal, 25 Januari 1934

NOTA voor Het Burgerlijk Ambtelijk Bureau
van C. VAN AMERONGEN Jzn.

1933	11 H. L. Eierkolen 150 f. 16.50
	Lied Hagedorn 4.50
	Konst H. Hagedorn 75
	- P. H. Hagedorn 150
	H. de Haas 3.50
	H. de Haas 3.50
	G. Hagedorn 2.25

In 1933 deden de eierkolen bij brandstoffenhandelaar C. van Amerongen f 1,50 het mud. (Briefhoofdenverzameling Gemeentearchief Veenendaal.)

Grossiers

Een onderwerp met onnoemelijk veel facetten. De auteur heeft dan ook niet de pretentie dat zijn verhaal compleet is. Hij schetst 'slechts' een beeld van de groothandel in Veenendaal in de periode 1920-1940. Met kennis van zaken en aandacht voor personen. Met oog voor detail en voor de context. En met hier en daar een knipoog en een vleugje filosofie.

DOOR TEUS VAN BEEK

T.C.N. Belgraver schreef in een boekje dat hij ooit samenstelde over het geslacht Recter: "Wie zich op niets anders te beroemen heeft dan op zijn voorouders, is als een aardappelplant. Het enige goede dat hij heeft zit onder de grond." En in NRC Handelsblad lazen we onlangs de stelling van W.J. van der Veen van de Rijksuniversiteit te Groningen: "Mensen leven vooruit, maar interpreteren hun leven terugblikkend." Opmerkelijke notities en stof tot nadenken.

Laten wij het maar houden op de bekende spreuk: "Die het verleden niet eert, is het heden niet waard." En dat 'verleden eren' wil niet zeggen dat we ons alleen maar beroemen op onze voorouders, zoals Belgraver heeft opgemerkt, maar dat wij waardering en interesse hebben voor wat zij tot stand brachten en dat willen doorgeven.

Ondernemende mensen

Veenendaal begon met turf en toen het veen bijna was afgegraven en het turfsteken niet veel meer opbracht, ontstond het thuiswerken. Weefgetouw en spinnewiel stonden in menig huisje.

Het dorp werd doorkruist door sloten, die gegraven waren voor de schuiten die de turf moesten afvoeren. Daar vindt het gemeentewapen zijn oorsprong.

Ondernemende mensen begonnen met de fabricage van wollen garens, katoen, kousen en sigaren. Liep men in het begin van de twintigste eeuw vanaf Emmikhuizen richting Veenendaal, dan zag men aan de horizon fabrieksgebouwen en rokende schoorstenen.

Het was een tijd van particulier initiatief. Wilde men wat voor zichzelf beginnen, dan werd een vergunning, indien nodig, snel verleend. Notariaat en grondregister legden tegen geringe kosten eigendomsrechten vast.

Er waren arbeiders en fabrikanten, maar het duurde niet lang of er kwam nog een groep bij: de handelaren, de kooplieden. In de schemertijd van de mobilisatie van 1914-1918 werden er plannen gesmeed en toen in 1918 de vrede getekend was, begon het zakenbloed pas echt te kriebelen.

Nog even en de trein naar Kesteren-Nijmegen vertrekt. (Rik Valkenburg, Fotoboek Veenendaal II, 1993.)

De trein Amersfoort-Kesteren-Nijmegen staat dampend voor het station Veenendaal. Achter het hek, naast het kleinste gebouw waarin de wc en de urinoirs zijn, verdringen zich de jongetjes om niets van het schouwspel te missen. Ze zien mannen met koffers, die wachten tot hun fiets in de goederenwagen getild zal worden. Aan het stuur van elk rijwiel bungelt een kaartje aan een touwtje. Wanneer een man met een blauwe kiel de fiets heeft ingeladen, stappen de mannen zelf in de trein.

Bij de uitgang staat een dikke meneer, die net is aangekomen, te wachten. Hij kijkt met belangstelling naar zijn drie koffers, die door een kleine man op een kruiwagen geladen worden. Even later, de trein is inmiddels vertrokken, zien de jongens buiten het hek de dikke man weggaan richting Kerkewijk, achter de kleine op klompen lopende krui. De grootste jongen zegt dat de man met het kruiwagenzeel op de rug Wesselo heet. Zijn uitschel is Krakie.

Maar wie zijn die mensen die in de trein stapten? En waarom nemen die hun fiets mee? Het zijn grossiers, die met monsterkoffer, orderboek en pakje boterhammen de provincie ingaan.

over onderwijs en sport, de markt en de molen. Over de dominee, de fabrikant en de winkelier, maar nooit over de grossier. En die heeft in ons dorp toch een grote rol gespeeld.

Een importeur uit Rotterdam vergeleek Veenendaal, wat de handel betreft, met Zwaagwesteinde in Friesland. Ook de mensen van dat dorp gingen eropuit, de boer op met hondenkar of bespannen wagen. Die kooplui moesten hun handelswaar ergens inkopen. Voor de fabrikant waren ze te klein, dus wat ontstond er: een actieve tussenhandel, namelijk de groothandel of grossierderij.

Groothandel of grossier?

Van Dale geeft aan dat men spreekt van 'groothandel' wanneer het gaat om handel in het groot in een beperkte groepssoort, bijvoorbeeld groothandel in kaas, in olie, groente en fruit, in dranken of in eieren, terwijl er bij 'grossier' sprake is van verkoop met een uitgebreid sortiment in talrijke soorten van artikelen. In de praktijk worden beide begrippen door elkaar gebruikt. Groothandel doet het goed als zelfstandig naamwoord en van grossier is gemakkelijk een werkwoord te maken. Intussen blijkt het woord verouderd te zijn. We komen het nagenoeg niet meer tegen.

Handel

De weg die een artikel in die tijd aflegde van producent naar consument, was lang. Een grossier was een belangrijke tussenpersoon op die weg, want de koopman (winkelier, venter, parlevinker) kon bij hem kleine hoeveelheden kopen. Bovendien verstrekte de grossier voorlichting over kwaliteiten en adviseerde hij met de verkoop. En hij verkocht bijna altijd op krediet. De mannen die op het station van Veenendaal op de trein stapten, handelden in textiel, tabak, kaas of zoetwaren. Er waren mensen bij die begonnen waren als jongste bediende op een fabriekskantoor, maar het tussen de muren niet konden uithouden. Ze waren voor eigen rekening en risico de tussenhandel ingegaan, of werkten daar als vertegenwoordiger.

In Veenendaal zijn door de Historische Vereniging eerder artikelen gepubliceerd

Familiebezoek aan de jaarbeurs in Utrecht in 1919. Staande van links naar rechts: Piet Anbeek, Abraham Gerritsen sr, Teus van Beek WSzn, die de beurs niet in mocht omdat hij te jong was, Louis van Beek en Abraham Gerritsen jr, zittend: Willem Sebastiaan van Beek en Teunis van Beek sr. (Collectie Teus van Beek.)

paar grossiers actief in Veenendaal, zoals de firma H. Heij Hzn op Markt B 319. In datzelfde pand zou vele jaren later burgemeester Bakker wonen.

RIJKSKANTOOR VOOR MANUFACTUREN
DEN HAAG

STRIKT PERSOONLIJK.

№ 1534

GELEIDEBILJET
TEN DIENSTE VAN MARKTKOOPLIEDEN.

Afgegeven aan *Karel v. Beek*
wonende *3280*
Gemeente *Ypenhoop*

wordt door het Rijkskantoor voor Manufacturen vergunning ver-
leend zich met zijne manufacturen te begeven naar de markt
te en terug, gedurende drie maanden.

Dit bewijs is geldig

van

tot *en met 14 Februar. 1919.*

RIJKSKANTOOR VOOR MANUFACTUREN

Adj. Directeur

K. v. Beek

De kosten dezer kaart zijn f 0 50.

Een in die tijd verplicht document. (Collectie Teus van Beek.)

Telefoon Intercommunaal No. 40.

Fabrikant in
SAJETTEN.

FIRMA H. HEIJ Hzn.

Merk B 319

VEENENDAAL

Papier-Nos. No. 50. - Postbedrag 92983. - Telegraaf-Adres „VACHT“.

Voor 11 n. 1 maand
verkocht en leent voor Uwe
rekening en risico verzoeken
per betellende besorpd.

De Heer Lr. W. RUTKE

Veenendaal

Delat

A 1

Veenendaal 13 September 1921

2 spoor wit Witte Machinegaren No 36 a
1 zwart " " " " " " " "

7	2	70	54
1	21	08	27
			10
			B1
			CO
			1
			70
			3
			92
			75
			41

AT 2X

NF 5P

grooten papieren

Grossier, die zich voor de buitenwereld fabrikant noemde.
(Collectie Teus van Beek.)

Hendrik Heij had drie kinderen: Hendrik jr., C.H. (Kees) en Hendrika, die later trouwde met A.J. van Oijk (1904-1963). Deze Ab van Oijk werkte bij Heij als vertegenwoordiger en begon, toen het bedrijf in 1929 failliet ging (slachtoffer van de beurskrach), voor zichzelf met textiel op de markt.

Enige jaren daarvoor was het bedrijf van H. Heij verhuisd naar Hoofdstraat B 52, op de hoek van de Zandstraat. Na het faillissement begon Hendrik jr een pension in Utrecht en zoon Kees ging verder met een café in het pand B 52.

Jacob van Leeuwen

In 1898 werd door de gebroeders Hendrik (1841-1905) en Jacob van Leeuwen (1854-1927) de Stoomspinnerij en -breierij firma Gebroeders Van Leeuwen opgericht.

Jacob speelde echter ook een rol in de pionierstijd van de plaatselijke groothandel. Hij woonde in de Hoofdstraat boven zijn winkel, die hij Magazijn De Gunst noemde.

Op 18 december 1918 richtte hij de N.V. Handelsmaatschappij v/h J. van Leeuwen op en op 26 april 1921 liet hij zich inschrijven in het handelsregister van de Kamer van Koophandel. Vennoten waren hijzelf en zijn zoon Hendrik Albertus (1890-1924). Winkel en handelsmaatschappij waren beide gevestigd op Hoofdstraat B 21, het pand waarin later P.J. Schoemaker zijn Citymagazijn zou beginnen.

In zijn groothandel (de handelmaatschappij) werden

Hij heeft ook wel geprobeerd met zijn handel de boer op te gaan, maar dat beviel hem niet. De zaak thuis begon goed te lopen. Op de jaarbeurs in Utrecht werden contacten gelegd met leveranciers, van wie de meesten van joodse origine waren. Namen als Leo Wijnberg, Cohen, S. Levie, Speijer, Fonteyn en Swart, Degen en Klerekoper en Rosenbaum laten hierover geen twijfel bestaan.

Vooral de kleine koopman, de straatventer, vaak afkomstig uit woonwagenkamp of logement, ging zijn handelswaar bij Louis inkopen. Deze mensen betaalden contant, wat de liquiditeit van het bedrijf ten goede kwam, vooral toen enige jaren later wereldwijd de beurzen in elkaar klapten.

Vanzelfsprekend had Van Beek in die beginperiode wel eens een snelle aanvulling van zijn voorraad nodig. In dat geval werden bij een plaatselijke collega de tekorten aangevuld. Er waren namelijk al een

J. van Leeuwen
Veenendaal
Magazijn „De Gunst“
 Interc. Telefoon No. 48

Magazijn van
Wollen- en Katoenen-Garens,
Band, veters, elastiek,
Kleermakers- & Haaieters-fournituren,
Tricot- en gemaakte ondergoederen,
Boezelaars.

Galanterijen, Kramerijen, Zeep,
Borstelwerk, Dwaileu
enz. enz.

Bij De Gunst was van alles te koop. (Collectie Teus van Beek.)

N. V. HANDELMAATSCHAPPIJ
 v/h J. VAN LEEUWEN - VEENENDAAL.
 TRICOTAGE, CONFECTIE, WOLLEN GARENS.
 — NAAIGARENS, BAND, KNOOPEN. —

TELEFOON No. 48 POSTREKENING 8899

VEENENDAAL 21 Juli 1921

REKENING VOOR *fr. L. van Beek*
Rechnend

1/4	1 gro. kousenbandgarens	540
1/4	1 " " " " "	1170
1/4	1 " " " " "	2820
1/4	1 " " " " "	1320
1/4	1 " " " " "	540
1/4	1 " " " " "	150
1/4	1 " " " " "	405
1/4	1 " " " " "	940
1/4	1 " " " " "	500
1/4	1 " " " " "	375
1/4	1 " " " " "	588
1/4	1 " " " " "	470
1/4	1 " " " " "	470
1/4	1 " " " " "	540
1/4	1 " " " " "	470
1/4	1 " " " " "	450
1/4	1 " " " " "	875
1/4	1 " " " " "	14575

Zo'n factuur zag er perfect uit. (Collectie Teus van Beek.)

J. van Leeuwen was een kleurrijke figuur in de Veense dorpsgemeenschap. Hij was tot 1923 wethouder voor de Antirevolutionaire Partij (ARP) en stond bekend om zijn kernachtige uitspraken en slimme aanpak van problemen. Het volgende verhaal deed in die tijd de ronde:

Mijnheer Van Leeuwen (in de volksmond Joppie van Leeuwen) ging met een partijgenoot de boer op om voor de ARP stemmen te werven. Blijkbaar waren er verkiezingen in aantocht. Nadat talrijke adressen bezocht waren zei Van Leeuwens metgezel dat hij honger begon te krijgen. Jacob, die onvermoeibaar was, wilde nog wel even doorgaan en zei tegen zijn makker: "Bij de volgende boer moet je, als we koffie krijgen, gaan bidden." En toen de boerin daar met de gebruikelijke koffie kwam, zette de man zoals afgesproken zijn pet af en ging bidden. Tegen de boerin, die Van Leeuwen vol verbazing aankeek, fluisterde Jacob: "Hij denkt dat hij brood krijgt", waarop ze zich naar de keuken haastte. Even later kwamen de boterhammen en kon de honger worden gestild.

producten verkocht uit de eigen fabriek, zoals wol, sajjet (borat of brat), kousen en sokken, maar ook alles wat in een huisgezin nodig was, zoals garen en band en borstelwerk, wat blijkt uit facturen aan Louis

van Beek, die in de starttijd van zijn eigen zaak soms bij Van Leeuwen kwam aanvullen wat hij op dat moment niet zelf in voorraad had en toch dringend moest hebben.

Artikelen

Op de facturen van grossier Van Leeuwen komen we artikelen tegen die nu onbekend zijn.

Kousenbandgespen. Lange, gebreide kousen werden voor afzakken behoed door een 2,5 centimeter brede elastieken band met gesp om het bovenbeen. Lampenpit. Katoen voor olielampen en -kachels, kookstellen en stormlantaarns (waarschijnlijk verkoopt thans alleen firma Jansen op de hoek Buurtlaan/Nieuweweg nog diverse soorten stelpit). Goud- en zilverbons. Schuifdoosje met goud- en zil-verpoeder, kwastje en bindvloeistof. Hiermee konden de poten van het keukenfornuis opnieuw verguld of verzilverd worden. Dat gebeurde in elk geval elk voorjaar tijdens de grote schoonmaak.

Overhemdfronten. De mannen zaten in die tijd niet zo goed in hun spullen als nu het geval is. Soms was er helemaal geen wit overhemd. Dan kon men onder het zwarte colbertje een zogenaamd front dragen, waaraan ook een boord bevestigd kon worden. Deze fronten waren verkrijgbaar in katoen, van celluloid en van papier, evenals de boorden en losse manchetten. Men kon dan toch netjes naar de kerk of naar een begrafenis.

Stofkammen. In 'die goeie, ouwe tijd' kwam regelmatig hoofdluis voor. Dan werden de kinderen gekamd met een platte, tweezijdige kam, die gekscherend een dubbelloops jachtgeweer werd genoemd. Ook kon men, ter reiniging van de hoofdhuid, een flesje haarwater kopen van het merk Bijloos. Op het etiket van het flesje stond 'Hoofd eau de cologne'.

Op de scholen gebruikte men een lei met griffel, en daarbij hoorden griffel- en sponsdozen. De sponsdoosjes waren van gedecoreerd blik en hadden twee vakjes: een voor het droge en een voor het natte sponsje. Later kwamen de kroontjespennen en de inktlappen.

En dan de spulletjes voor de fiets: gedecoreerde fietsbellen en als jasbeschermer op de damesfiets van die gekleurde netjes, die men nu nog in Staphorst ziet.

Eind 1920 kwam Cornelis Voorwald uit Achterberg op de fiets naar Veenendaal om handel te kopen. Hij werd vanwege zijn snelle dribbelpasjes Keesje de hardloper genoemd. Kees had op zijn fiets nog een carbidlantaarn: een nikkelen lamphuis, met daarin een pit die men kon aansteken wanneer water aan

het carbid werd toegevoegd, zodat een brandbaar gas ontstond. Was het water in het lampreservoir op, dan werd er een paar keer flink in het carbid gespuugd. Was dat niet voldoende, dan paste men nog andere middelen toe om het carbid met vloeistof aan het vergassen te krijgen...

Tegenslag

Jacob van Leeuwen had een drukbezet leven: huisvader (acht kinderen), fabrikant, grossier, wethouder. Broer Hendrik, de medeoprichter van de Wolfabriek Gebroeders Van Leeuwen, was in 1905 overleden, zodat het meeste directiewerk op Jacob neerkwam. Hij moest regelmatig voor de inkoop van grondstoffen naar wolveilingen in Engeland. Zijn zoon Hendrik Albertus zal het meeste werk voor de grossierderij in de Hoofdstraat hebben moeten doen. Helaas overleed deze zoon, ongehuwd, op 34-jarige leeftijd.

Jacob haalde toen zijn schoonzoon Jacobus Koelmans (1895-1976) naar Veenendaal. Deze Koelmans was geboren in Terneuzen en gehuwd met de jongste dochter van Jacob van Leeuwen, Cornelia Sophia (1895-1954). Koelmans was, voordat hij in 1924 naar Veenendaal kwam, onderwijzer in de gemeente Haarlemmermeer.

Het handelsregister van de Kamer van Koophandel vermeldt dat op 6 september 1929 de handelmaatschappij verplaatst werd van Hoofdstraat B 21 naar A 232 (Kerkewijk 65).

[illegible]

Het gezin Koelmans-van Leeuwen in het Veenendaalse bevolkingsregister 1921-1940. (Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941. Gemeentearchief Veenendaal.)

Helaas komen we in het dossier van de Kamer van Koophandel ook een brief tegen van mr L. Hermann van Essen, advocaat en procureur, Huize Ameinon te Veenendaal, de dato 6 mei 1935 en gericht aan de KvK te Amersfoort: "Hiermede bericht ik U dat bij vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Arnhem DDT. 2 dezer, is failliet verklaard de N.V. Handelsmaatschappij v/h J. van Leeuwen, handel in tricotages etc., Kerkewijk 65 alhier, met benoeming van Mr. M.R. Rinkel tot Rechtercommissaris en van ondergetekende tot Curator."

Het bevolkingsregister vermeldt dat op 11 februari 1936 de familie Koelmans is vertrokken naar Amsterdam.

Eerder was het ook met de firma H. Heij Hzn niet goed afgelopen. Daar deden de beleggingen in Russische staatspapieren het bedrijf de das om. Handelsmaatschappij Van Leeuwen was ook geen lang leven beschoren door het vroege overlijden van de jongste vennoot. En doordat ook vader Jacob van Leeuwen in 1927 overleed, stond Koelmans alleen voor een moeilijke opdracht, die helaas leidde tot liquidatie.

Op de plaats van de handelsmaatschappij aan de Kerkewijk is daarna de Hollandia Tricotagefabriek van start gegaan.

De broedplaats

Veel Veense grossiers begonnen hun loopbaan op kantoor of magazijn van de Wolfabriek Gebroeders Van Leeuwen. Ze namen daar kennis van de distributie van de wol, de sajete en de kousen, en dachten zij, naar we veronderstellen, dat kunnen wij ook. Of was het de drang om eigen baas te zijn en zelf beslissingen te kunnen nemen? Een feit is dat Hendrik Anthonie van Woudenberg daar vandaan kwam. En Aart van Eden en Frits Klumpenaar, Marinus de Kleuver en Hendrik Ertman, Gijsbert van Manen (Het Anker) en de Van Hardevelden. Ze begonnen voorzichtig. De voorraad op zolder en in de schuur. Later kwam het pakhuis en de garage.

Afhaalgroothandels

Willem Sebastiaan van Beek (1875-1954) begon aan de Nieuweweg, schuin tegenover de Emmalaan. Toen de voorraad groeide, werd een pakhuis gebouwd op het adres Julianastraat 74. De zonen Teunis (1902) en Adrianus Louis (1904) gin-

gen meedoen. Het bedrijf onderscheidde zich, evenals de groothandel van Louis van Beek (broer van W.S. van Beek) aan de Achterkerkstraat, van de andere grossiers: er werd niet gereisd door vertegenwoordigers, maar de afnemers kwamen naar de zaak. Dan moest je natuurlijk wel wat te bieden hebben. De klanten waren vooral afkomstig uit de zogenaamde ambulante handel (straat-, markt- en rivierhandel).

Teus van Beek trouwde met Bep van Veldhuizen, een zuster van de echtgenote van Louis van Beek. (Collectie Teus van Beek.)

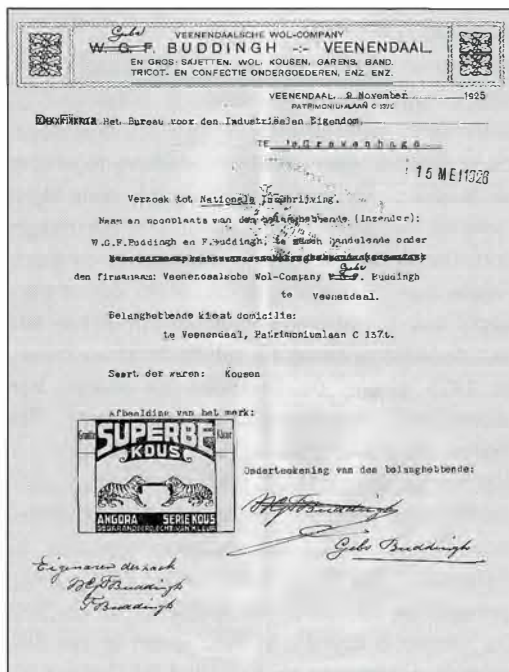
Het pand aan de Julianastraat werd in de oorlogstijd gebruikt als noodziekenhuis.

Bedrijvigheid

De meeste bedrijven werkten met vertegenwoordigers, die met fiets, trein of auto het land introkken. Maar bijna altijd reisden de firmanten ook zelf. Orders werden genoteerd, klaargemaakt en verzonden per vrachtrijder of per spoor.

Van Gend & Loos reed nog lang met paard en wagen, evenals bode Methorst uit Scherpenzeel en bode Van der Kuilen, die een paar keer per week de dienst naar Lunteren en Barneveld onderhield. Talrijke andere vrachtrijders hadden bestelhuizen in Veenendaal of gingen zelf bij de grossiers langs om te informeren of er vracht voor hen was. De Veense groothandel was verantwoordelijk voor een druk goederenverkeer.

W.G.F. (Wim) Buddingh was vertegenwoordiger bij de firma L.N. van Essen in de Hoofdstraat. Geen textiel dus, maar koloniale waren. Een goed bekendstaand bedrijf, waar men veel kon leren. Begin jaren

twintig nam Buddingh daar ontslag en begon een textielgroothandel achter het pand Patrimoniumlaan C 137.

De zaken gingen zo goed dat in 1926 broer Frans, die ook bij Van Essen werkte, als vertegenwoordiger ging meedoen, wat blijkt uit een verzoek aan het Merkenbureau op 15 mei 1926, waar het bedrijf het merk 'Superbe' voor de artikelengroep kousen wilde deponeren. De zaak, die eerst W.G.F. Buddingh heette, veranderde haar naam in Gebroeders Buddingh.

Niet lang hierna ging ook broer Kees Budding voor zichzelf beginnen in textiel en huishoudelijke artikelen. Achter zijn woonhuis aan de Nieuweweg, tussen de tuinen van Van Ginkel en de Nieuwewegsche-

Verzoek om het alleengebruik van de naam 'Superbe' als handelsmerk voor kousen vast te leggen. (Collectie familie Buddingh.)

Balen met textiel klaar voor verzending. Van links naar rechts: Frans Buddingh met zoon Jaap, Wim Turkesteen, Wim Buddingh met zoon Eef op de arm en dochter Riek en Kees Budding, die kwam helpen wanneer het druk was. (Collectie familie Buddingh.)

school, werd het magazijn al gauw te klein. In 1931 bouwde Budding een woning met pakhuis aan de Kerkewijk, hoek Bilderdijkstraat. (Twee broers schreven hun naam met een h op het eind en de andere broer deed dat niet.)

Gedurfd

Het was bitter koud. Midden in de barre winter van 1929 trapte Toon van den Heuvel op zijn fiets over de dijk naar Yerseke. De Oosterschelde lag er, zover het oog reikte, dichtgevroren bij en over het vlakke Zuid-Beveland scheerde een gure oostenwind.

Thuis bij de warme kachel had hij een goed idee gehad: juist nu het zo koud was moest er wat te verdienen zijn. De mensen hadden dik gemoltonneerd ondergoed nodig en daarvan lag nog een flinke voorraad in het magazijn. Dus de fiets op de trein gezet en naar Zeeland gegaan, waar een paar beste klanten zaten. Maar het viel tegen. Het was al niet warm geweest in het hotelletje waar hij altijd voor een nacht boekte wanneer hij Zeeland bezocht. Maar nu, op die hoge winderige dijk, was het zo intens koud, dat zijn handen het fietsstuur bijna niet meer konden vasthouden. Hij reed de dijk af en belandde op het erf van een veearts. De man was thuis en keek vol verbazing naar de ijzelde handelsreiziger, wiens handen als bevroren waren. Hij trok Toon van de fiets en hielp hem naar binnen, waar hij de verstijfde handen ging masseren met sneeuw, tot de vingers zich weer konden bewegen. Het was kantie boord. Een week later waren de handen nog zwart, maar dank zij de reddende veearts voor bevroren behoud.

De twee firmanten van Diepeveen & Co. Links Anthonie (Toon) van den Heuvel (1903-1976) en rechts Gerhard (Gert) Diepeveen (1900-1958). (Collectie familie Van den Heuvel.)

Nog meer grossiers

Ook Hendrik Anthonie van Woudenberg (1894-1969) had zijn eerste loonzakje ontvangen bij Gebroeders Van Leeuwen. Hendrik Anthonie woonde in Gelders Veenendaal bij De Waag, tegenover de huidige Julianakerk. Hij huwde met Anna Maria Hermina Recter en richtte samen met zijn zwager D.H. Recter op het adres Hoofdstraat 22 de groothandel Van Woudenberg & Recter op. Zijn schoonvader was drogist D.H. Recter, die zijn winkels had aan de Markt bij de ingang van de Achterkerkstraat. In 1935 gingen de firmanten uit elkaar. Van Woudenberg zette de bestaande zaak voort en Dirk Recter ging alleen verder onder de naam Vetex.

Marinus de Kleuver (1893-1958) en Hendrik Ertman (1888-1945) woonden beiden aan het Boerscheland. Ook zij waren hun loopbaan begonnen bij Gebroeders Van Leeuwen en hadden daar plannen gemaakt die leidden tot de oprichting van de firma De Kleuver & Ertman. In 1927 kwam er een flink pakhuis met kantoor op Boerscheland nummer 23, schuin tegenover de woning van de familie De Kleuver. Ondanks de naderende crisistijd werden er goede zaken gedaan, zodat in 1934 de familie De Kleuver verhuisde naar een villa aan de Kerkelijk. Een jaar later kwam daarnaast de woning van dominee Bakker. Die huizen zijn in mei 1940 door Nederlandse militairen platgebrand, evenals de rij woningen aan de overkant, waar onder meer de families Koning, Sterkenburg, Van Veldhuizen en Van de Kraats woonden. Op de plaats van de villa's van De Kleuver en dominee Bakker staat nu bejaardencentrum De Engelenburgh. Wanneer het flink gewinterd had en er voldoende ijs was, konden we bij De Kleuver in de tuin de schaatsen onderbinden en naar Wageningen rijden.

Ook aan De Kerkewijk, maar dan over 't spoor, kwam in 1925 het pakhuis van Van Eden & Klumpenaar. Dat gebouw staat er nog, maar wordt nu gebruikt als woonhuis. Beide firmanten, Aart van Eden en Frits Klumpenaar, kwamen, hoe kan het anders, van de Wolfabriek Gebroeders Van Leeuwen! Op Parallelweg nummer 7, naast Hen Bos de keueskoper, had W.J.J. (Wim) Keman zijn groothandel. Deze pionier was nu eens niet bij Van Leeuwen begonnen, maar bij de firma H. Heij Hzn op de hoek Hoofdstraat/Zandstraat. Toen later beide zonen in het bedrijf kwamen, werd de firmaam Kemazo.

Van links naar rechts: Louis van Beek, Marinus de Kleuver en Kees de Gooijer (D.S. van Schuppen). (Collectie Teus van Beek.)

En nog hebben we ze niet allemaal gehad. We denken aan de textielgroothandels G. en H. van Schuppen, Bernhard Diepeveen, Theo Diepeveen, H.W. Bruijs op Patrimoniumlaan 27 en Van Barneveld aan de Parallelweg, de Van Hardevelden en de Middelhovens. En wat heeft de familie Heij niet een grote rol gespeeld in de Veense textielwereld. In huishoudelijke artikelen grossierden ook Wim Huibers en Jan van de Scheur.

Concurrenten?

Soms wel, soms niet. Met zoveel bedrijven, opgericht met dezelfde doelstelling, zou men veronderstellen dat er sprake zou zijn van een moordende concurrentie. Dat was niet het geval. Natuurlijk probeerde men elkaar wel eens een vlieg af te vangen of een artikel bij een fabrikant voor de eigen zaak te claimen.

Zo kon Kees Budding geen wol betrekken van D.S. van Schuppen. Tientallen jaren lang heeft hij hiervoor de grootste moeite gedaan, maar de bestaande

Voor de inkoop in Amsterdam. Links L. van Beek en rechts C. Budding. (Collectie Teus van Beek.)

Veense afnemers van De Schup blokkeerden elke levering. Anderzijds kon Kees Budding bij Louis van Beek halen wat hij nodig had. In de startperiode van zijn zaak had hij niet direct zijn voorraad op peil. Datzelfde was Louis van Beek in 1921 gebeurd. De verhouding Budding-Van Beek was zo goed dat Kees, wanneer de lijst van door hem gehaalde artikelen te lang werd en Louis geen tijd had om de rekening te maken, zei: "Geef mij het boek maar, dan maak ik zelf die rekening wel."

Meer dan textiel alleen

In Veenendaal waren tussen de twee wereldoorlogen nog talrijke andere grossiersbedrijven gevestigd, onder andere in tabaksartikelen de firma's Anbeek, Van der Meijden en Van den Bosch. In kaas blies J.C. van Hunnik een flink partijtje mee. Geha van Leeuwen deed in olieproducten en Van Hardeveld aan de Parallelweg in eieren. Voorts

waren er de belangrijke levensmiddelen-grossiers Wed. L.N. van Essen, firma Kraan & Van Kuyk en Jan de Ruiter aan het Verlaat. In zoetwaren (een verzamelnaam voor snoep, chocolade en koek) was op Hoofdstraat 78 de firma A. Slotboom gevestigd. Jelis Mark, die daar vandaan kwam, begon aan de Holleweg een soortgelijk eigen bedrijf. In de Hoofdstraat hadden de Van Stempvoorts hun magazijn. T.M. van Beek (1904-1958) nam in 1925 de zaak over van J. van de Loosdrecht, die later een makelaardij zou beginnen. T.M. (Teus) van Beek bouwde in 1931 een woning en een pakhuis aan de Gortstraat. Van deze groothandel in zoetwaren is bekend dat in latere jaren nogal wat personeelsleden voetbalden in het eerste elftal van DOVO, de bekende club uit de zaterdagcompetitie, onder anderen Gijs Slotboom, Henk en Gert van Kooten, Aukema, Aart Gerritsen en Jaap Rebergen. Een personeelsbestand met een roodwitte rand!

Personeel

De Veenendaalse groothandel heeft in die tijd een flinke bijdrage geleverd aan de werkvoorziening. De banen lagen niet voor het opscheppen en bij het solliciteren had men vaak een kruiwagen nodig. Er werd flink naar iemands anteceden ten geïnformeerd voordat men op de loonlijst kwam. Er zou zeker gevraagd worden: "Van wie is het er een?", en bij Van Beek Zoetwaren zal men daaraan toegevoegd hebben: "Hij is toch geen lid van GVVV?" (De andere zaterdagclub van Veenendaal.)

Er zijn Veenendalers die hun hele leven bij dezelfde baas werkten: Marinus Bos bij De Kleuver & Ertman, Gijs van Veldhuizen bij Louis van Beek, Herman Gerritsen bij Van Woudenberg & Recter, Wim Turkesteen bij Gebroeders Buddingh, Henk Hol bij Kees Budding, Klaas Aalbers bij T.M. van Beek, en talrijke anderen.

In doorsnee was het een gemoedelijke tijd. Kantines en koffieautomaten waren er nog niet, dus moeder de vrouw zorgde voor de koffie van personeel, klanten en vertegenwoordigers. Hotel De Haas was elke donderdagavond volgeboekt met overnachtingen door vertegenwoordigers en fabrikanten, want de meeste grossiers hadden offertedag op vrijdag. Dan waren ze thuis en niet zelf onderweg voor de in- of verkoop.

Jan van Beek brengt lege koekblikken naar Van Gend & Loos. (Collectie familie P.G. van Ojik.)

Koffiepauze bij Louis van Beek. Van links naar rechts: Evert Leppers, Gert van Wakeren, Barend Schuurman, Dick de Man en Jan van Kruistum. (Collectie Teus van Beek.)

Wat zegt een ander hierover?

Het toen gerenommeerde weekblad *De Zakenwereld* schreef op 26 november 1949 een uitgebreid artikel over Veenendaal. Daaruit enige citaten: "De Veenendaler behoort tot een bijzonder slag mensen. Hij weet van aanpakken, het zakendoen zit hem in het bloed, hij is spaarzaam en degelijk en hij is gelovig, wat haar neerslag vindt in de samenstelling van de Gemeenteraad: 5 A.R.P., 5 C.H.U., 1 S.G.P., en 4 P.v.d.A.. De handel heeft eveneens grote economische betekenis. We kunnen dat opmaken uit het cijfer van 72 grossiers die deze kleine plaats telt."

Waar zijn ze gebleven?

Het getal 72 uit *De Zakenwereld* is vertekend. Een slimme winkelier liet zich in het handelsregister niet alleen inschrijven als detaillist, maar dikwijls ook als groothandelaar. Dat kon hem bij de fabrikant soms een scherpere inkoop prijs opleveren. Pas na de jaren veertig kwamen er vestigingseisen voor winkels. Het middenstandsdiploma en een bewijs van vakkennis werden verplicht, maar dit gold niet voor de groothandel.

Toch hebben bijna alle in dit artikel genoemde grossiers zich lang kunnen handhaven. Totdat in de jaren tachtig de verandering kwam. De klant, de winkelier dus, kreeg het moeilijk en moest saneren. Ging soms franchisecontracten aan. Inkoopverenigingen namen winkels over. De Macrogroothandels verschafften aan elk bedrijf, groot en klein, een pasje waarmee men bij de Macro kon inkopen. De boerin had de man met de rijdende collectie niet meer nodig. De warenhuizen drongen op. Kijk naar de

Hoofdstraat van toen en die van nu. De winkels van toen werden particulier beheerd. Nu zijn de winkelketens er heer en meester. De weg die het artikel aflegt van producent naar consument was kort geworden. Het was in die tijd dat de klassieke groothandel op een enkele na van het toneel verdween. Een belangrijke goederenstroom komt nu uit het Verre Oosten. De benamingen 'grossier' en 'groothandelaar' behoren bijna tot het verleden. De grote importeurs van nu, en die zijn er nog in Veenendaal, laten de artikelen die de markt vraagt, maken in de lagelonenlanden. Soms beheren ze niet eens meer hun eigen voorraadsysteem, maar laten dat een expeditiebedrijf doen. We zien talrijke vrachtwagens rijden met het opschrift 'logistiek'. Het is de verzamelnaam voor modern voorraadbeheer in opdracht van derden.

Ten slotte

De kooplieden van vandaag zijn mensen met dezelfde intenties als die van toen, namelijk iets aan de man brengen en proberen er wat aan over te houden. Alleen de voorstelling is veranderd. Het toneel is veel groter en de attributen zien er totaal anders uit. Handeldrijven is van alle tijden, maar nooit hetzelfde. Het is als water. De stroom zoekt zijn weg en niet alles laat zich regelen. Lees de verhalen over karavanen die over de zijderoute naar China gingen, en over Marco Polo, de koopman van Venetië. Er is niets nieuws onder de zon. Nu gaan ook Veense kooplui naar het Verre Oosten, alleen niet met ezels en kamelen. Ze zijn bijna net zo vlug met het vliegtuig in China als Toon van den Heuvel in 1929 met zijn fiets bij zijn klanten in Zeeland.

Bronnen

T.C.N. Belgraver, *De Recters van Veenendaal*.
H. Wormsbecher, *Genealogie Van Leeuwen*.
Archiven van de gemeente Veenendaal, de Kamer van Koophandel en Teus van Beek.

Met dank aan allen die gegevens voor dit artikel hebben verstrekt.

Berichten uit Het Kleine Veenloo

De wisselexpositie die tot en met 14 september in het museum is te bezichtigen, is een aanrader voor oudere mannen met een technische knobbel. Maar ook jongeren, vrouwen en mensen met twee linkerhanden zullen er veel lol aan beleven. Schuilt niet in ieder schepsel een homo ludens?

DOOR INGE NEDERSTIGT

Britse vinding

Meccano werd aan het eind van de negentiende eeuw uitgevonden door de Engelsman Frank Hornsby. Tijdens een lange treinreis kwam hij op een gouden idee. Een systeem van verwisselbare onderdelen die speelgoed steeds weer tot iets anders konden omtoveren. In januari 1901 kreeg hij patent op zijn uitvinding, waarbij de grote educatieve waarde doorslaggevend was. De verkoop steeg snel en in 1914 had hij een bedrijf met ruim 1100 werknemers. Tegenwoordig vindt de productie in Frankrijk plaats. De laatste jaren werd de belangstelling wat minder. Dit resulteerde in de oprichting van het Meccano Gilde in 1982.

Topstukken

Bijzonder bezienswaardig zijn het Wiener reuzenrad De Prater met een hoogte van ongeveer anderhalve meter, een havenkraan van twee meter en twee vliegtuigen waaronder een Concorde. Maar er staan meer indrukwekkende bouwwerken.

De expositie is tot stand gekomen met medewerking van onder andere het Meccano Gilde en de firma Kruit in Rotterdam. Particuliere verzamelaars uit Rotterdam en Breda hebben ook een aantal fraaie stukken beschikbaar gesteld.

Vervolgens

Op 21 september begint er een tentoonstelling uit Olomouc, de Tsjechische partnerstad van Veenendaal. Wat die precies inhoudt, is nog niet bekend. Het gaat in elk geval om panelen en voorwerpen.

Bestuur

Margriet Schouten en Hetty Anbeek hebben afscheid genomen als bestuurslid. De plaats van Margriet wordt ingenomen door Hanneke ten Boske. Margriet blijft vrijwilliger op de woensdagmorgen.

Permanent

Bij alle wisseltentoonstellingen dient de permanente expositie niet vergeten te worden. Want die laat de geschiedenis van Veenendaal zien: de turf, de textiel, de sigaren, de winkels, het verenigingsleven, de Tweede Wereldoorlog, de ramp van 1855 en nog veel meer. Kom eens kijken! Bezoekers met een museumjaarkaart hebben gratis toegang en voor een groepsrondleiding kunt u telefonisch een afspraak maken.

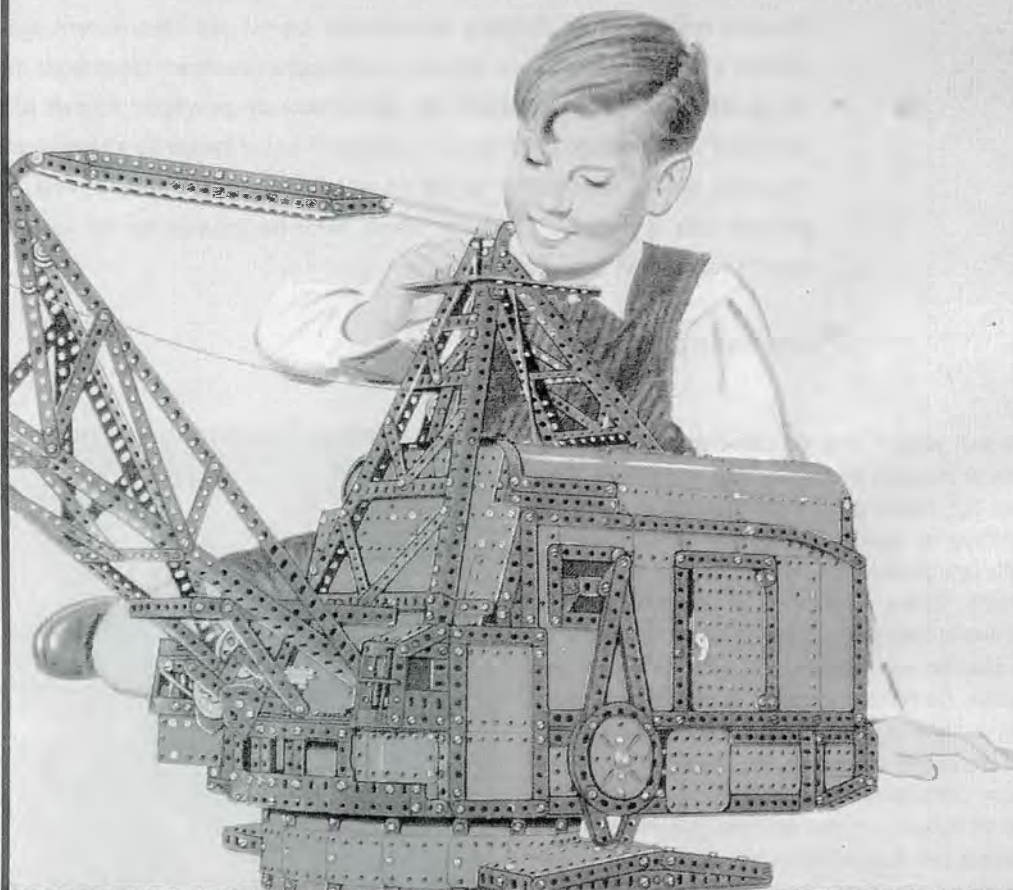

Ook het streekmuseum in Olomouc kent een vaste tentoonstelling en gelegenheidstentoonstellingen. (Olomouc - Veenendaal, z.j.)

MECCANO

Gedeponeerd Handelsmerk

HET SPEELGOED VAN OPA

van 25 juni t/m 14 september 2002

Openingstijden:

dinsdag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur

**Historisch Museum
"Het Kleine Veenloo"**

Markt 10, 3901 DN Veenendaal

Tel.: (0318) 550010

**HET KLEINE
VEENLOO**

Geschiedenis van een brandstoffenhandelaar

Al in de negentiende eeuw reed in Veenendaal een kolenhandelaar rond. Dat weten we door een bericht in het Geïllustreerd Politie Nieuws uit de periode 1879-1882. Daarin lezen we dat de 'goed oppassende' 58-jarige Hendrik Nellestein uit Gelders Veenendaal onder een steenkolenwagen terecht kwam. Hij brak drie ribben en zijn schouderblad. Daarnaast liep hij zoveel ernstige kneuzingen op, dat hij aan de gevolgen van de klap overleed. In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam de kolenhandel tot grote bloei. Veenendaal kende verscheidene kolenhandels, waaronder die van Van Beek. Gert van Beek haalt herinneringen op aan het bedrijf van zijn voorgerslacht.

DOOR GERT VAN BEEK

Wie een verhaal over de kolenhandel schrijft, ontkomt er niet aan om te beginnen in Limburg. Daar komt het zwarte goud immers vandaan. Het werd gedolven in mijnen die illustere namen droegen, zoals Oranje Nassau 1, Willem, Sophia, Wilhelmina, Hendrik, Emma en Maurits. De productie begon in het eerste kwart van de vorige eeuw. De Emma en de Maurits behoorden tot de grootste mijnen van Europa. De Hendrik bereikte in 1932 haar hoogste jaarproductie met maar liefst 1.833.300 ton kolen. Het werken in de mijnen was zwaar en onaangenaam. Denk alleen maar aan de vele mijnwerkers met stoflongen. Hoewel de Limburgse mijnen tot de veiligste van Europa behoorden, gebeurden er toch wel eens ongelukken. Door mijngas deden zich twee ernstige ontploffingen voor. De eerste vond plaats op 13 juli 1928, de tweede op 24 maart 1947. Hierbij vonden zesentwintig arbeiders de dood.

Briketten

Dag en nacht reden er treinen uit Limburg, volgestort met kolen, naar het noorden. De kolentreinen deden ook Veenendaal aan. Ik weet nog dat ze op de rangeersporen van station Veenendaal en De Klomp stonden. Ze vervoerden briketten, cokes en antraciet. De brandstof was niet alleen bedoeld voor

Oprichter Gerrit van Beek in 1963.

particulieren, maar ook voor de vele fabrieken die Veenendaal rijk was. Ook de gasfabriek nam veel kolen af. Verschillende grote en minder grote firma's

De eerste hout- en kolenwagen van de firma G. van Beek direct na de oorlog. Links Wim Spies en rechts Wim Dirksen.

Aan de lopende band schudden en zeven Jan van Beek en Gijs van Kruistum kolen op het bedrijf aan de Korte Molenstraat. De vlek linksonder is 'maar' stof.

werden in de loop der jaren in 't Veen opgericht om de brandstof naar de klanten te brengen. Namen als Van Schuppen, Van der Sluis, Van Zanten, Van Amerongen, Van Kooten, Hasselaar (Patrimoniumlaan), Van Leeuwen en Van Voskuilen zijn verbonden aan het beroep van kolenboer. De kolenhandelaren in Veenendaal bestelden in de meeste gevallen hun producten bij de staatsmijnen Emma in Hoensbroek, Hendrik in Brunssum of Maurits in Geleen.

Velen zagen er een goede broodwinning in. Dat gold ook voor mijn grootvader Gerrit van Beek. Omstreeks 1938 begon hij voor zijn drie zonen Willem, Jan en Maas (mijn vader) een brandstoffenhandel. De zaak zou later uitgroeien tot een van de grootste kolenhandels van de gemeente. Knechten die in de zaak werkten waren onder anderen Wim Spies van de Keucheniusstraat en Gijs van Kruistum van het Benedeneind.

Jarenlang was brandstoffenhandelaar Van Schuppen de grootste in 't Veen. Maar toen Van Beek drie kleine bedrijven waaronder dat van Henken & Versteeg had overgenomen, spande hij de kroon. Behalve kolen verkocht hij ook hout en turf. De handel van Van Beek was aanvankelijk gevestigd in de Zandstraat. Later verhuisde men naar de Korte Molenstraat. Daar werd ik geboren. Van de opslagloodsen op het Stationsplein herinner ik mij dat ze op 18 april 1979 gesloopt werden.

De houthandel op de Leusder Heide in 1943.

En die in het bos bij Bilthoven in hetzelfde jaar.

Houthandel

Besteladressen waren er aan de Smidstraat en het Panhuis (Jan van Beek) en aan de Larikslaan (Maas van Beek). In oude kranten heb ik gelezen dat Van Beek's kolen ook aan de Vendelseweg heeft geze- ten. Wie kan mij daar iets meer over vertellen?

Het personeelsbestand bereikte in de Tweede Wereldoorlog een enorme omvang. Dat was niet zozeer vanwege de toegenomen handel als wel om te voorkomen dat jonge Veenendalers naar Duitsland moesten. Zonder risico was het bepaald niet, want de Nederlandse SS'ers zaten in de loods- en aan de Korte Molenstraat.

In de oorlog waren de kolen schaars en op de bon. De gebroeders Van Beek zorgden voor aanvullende verdiensten: ze begonnen een houthandel. Ze brachten het hout van de Leusder Heide en uit Bilthoven met paard en wagen naar Veenendaal. Naast hout en kolen vervoerden ze ook turf. Dat blijkt onder meer uit de hier afgedrukte advertentie. De turf die verkocht werd, kwam hoofdzakelijk uit Veenendaal zelf.

TURF **TURF**

R in de maand, de winter nadert

Vrees zuinig met Uw kolen. Stookt Uw kachel de koude avonden met turf.

**Wij leveren U prima turf
à f30.50 per 1000 stuks**

Franco thuis Haast U

Gebr. van Beek, Kolenhandel

KORTE MOLENSTRAAT 2-6. TELEFOON 227

TURF **TURF**

De gebroeders Van Beek in turf volgens de Veenendaalsche Courant van 10 september 1948.

Zwarte Pieten

Kolenboeren hadden een zwaar beroep. Ze maakten lange dagen. In de winter waren ze van 's morgens zes of zeven uur tot 's avonds tien uur in de weer. Terwijl anderen al genoten van de vijfdaagse werkweek, reden de gebroeders Van Beek op zaterdag nog met hun hoog opgeladen vrachtwagens door het dorp.

Het stof dat na het bezorgen overbleef, brachten de Veense kolenboeren naar Wijk bij Duurstede. Er werden briketten van gemaakt. 's Avonds reden ze als Zwarte Pieten over de Kerkewijk naar huis voor de warme maaltijd.

In de jaren zestig kondigde zich het einde aan van de mijnindustrie. Het gebruik van steenkool liep terug door de komst van het aardgas en de Calpam gasflessen. De Limburgse mijnen werden een voor een gesloten. De gebouwen werden gesloopt, de terreinen kregen een nieuwe bestemming en de 45.000 mijnwerkers die er eind 1965 nog werkten, moesten op zoek naar een nieuwe broodwinning.

Het sluiten van de mijnen had ook grote gevolgen voor de kolenhandelaren in Veenendaal. Ook zij kwamen in moeilijkheden en moesten hun deuren

sluiten. Het beroep van kolenboer is inmiddels bijna uitgestorven. Slechts een enkeling houdt het nog vol om die paar verstokte kolenbranders op tijd van hun mudje kolen te voorzien.

Terugkijkend blijken de jaren dertig, veertig en vijftig de hoogtijdagen van de kolen te zijn geweest. Eind jaren zestig kwam de klad in de handel. Er zat geen toekomst meer in. Lampen en helmen van mijnwerkers zijn museumstukken geworden. Hun "Glück auf!" is verstomd...

Bronnen

Rijnpost Weekend.

Veenendaalsche Courant.

Mevrouw J.F. Jager-van der Schoor, Heteren.

Archief Martin Brink.

Boxallerlei, juni 1992.

Geïllustreerd Politie Nieuws, 1879-1882.

De foto's zijn afkomstig uit het familiealbum van M. van Beek.

Maas van Beek met zijn kolenwagen op de Larikslaan in 1975.

Uitgelezen

De Veenendaalse boekenmarkt kende een gestage en gevarieerde aanvoer. De gymnastiekvereniging Sparta en het slotenbedrijf Axia Stenman kwamen elk met een jubileumboek. Uit de stad Utrecht kwam een provinciale onderzoeksgids over ziekte en gezondheid. Het Waterschap Vallei & Eem deed een grensverleggend boekje open over zijn werk in Utrecht en Gelderland.

DOOR GERT GROENLEER

Sparta in Beeld toen en nu 1927-2002. 75 jaar in ± 287 foto's en bijschriften door Hans Pater e.a. Geïll., 128 p., Veenendaal, € 7,- zonder en € 8,- met index.

Dat Sparta Veenendaal een dynamische club is, blijkt meteen al uit de titel van het boek. Op het omslag is hij anders dan op de rug en op de rug weer anders dan op de titelpagina. Ik heb voor de laatste gekozen.

Het is een boek met voornamelijk groepsfo-

to's en actiefoto's. De nadruk ligt op de afgelopen twintig jaar: bijna de helft van het materiaal heeft betrekking op deze periode. In 2001 zijn alle groepen gefotografeerd. Doorlopend wordt er gemarkeerd, met vlaggen gezwaaid, gedanst en gesprongen. De bijschriften bevatten veel namen. Een index voert naar Eef van Asselt, Cor van Barneveld, Hans Pater, Jan Stip, Anneke Vaartjes, Wicher Vaartjes en honderden andere Spartanen. Ook voor stamboomonderzoekers kan het boek dus interessant zijn. Erevoorzitter Jan Stip was de vader van punt-dichter Kees Stip.

Een inhoudsopgave ontbreekt, maar bij een chronologische volgorde (p. 8-23: De 30-er jaren; p. 56-63: De 70-er jaren; p. 103-127: Het jaar 2001) is dat niet erg. Wel is het jammer dat vanaf pagina 30 die volg-

orde *binnen* de hoofdstukken is losgelaten. Nu zien we op pagina 90 foto's uit 1993 en 1996 en op pagina 91 foto's uit 1992 en 1995. Rommelig. Leidster Anneke Vaartjes, die op pagina 69 afscheid neemt, komt à la Heintje Davids nog diverse malen terug.

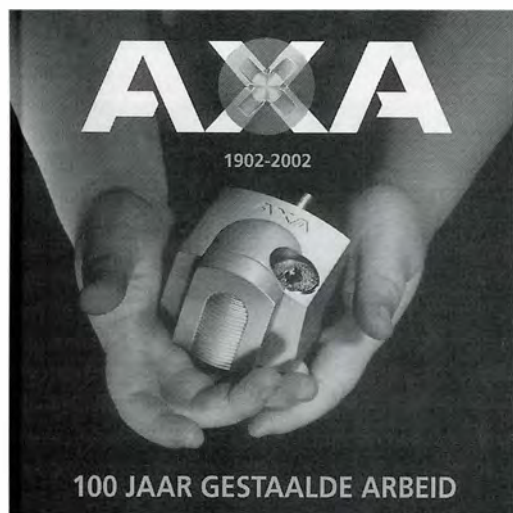
Maar het is meer dan een fotoboek. Voor de bijschriften hebben de samenstellers niet geschroomd het archief te raadplegen. Dus vernemen we dat Sparta voor het eerst subsidie kreeg in 1929, en wel van de gemeente Ede in verband met de leden uit Gelders Veenendaal. Op pagina 4 en 5 wordt *Een korte blik in Sparta's historie* geworpen. Sparta had een voorloper in een gelijknamige vereniging die opgericht was in 1903 en die ook aan atletiek deed. Het in 1927 heropgerichte Sparta was een neutrale club die rekening hield met de Veense verhoudingen. Sporten op zondag, ruw taalgebruik en ongepaste kleding waren taboe. Rond 1930 trainden de meisjes in zwarte rok en lange zwarte kousen. Toen enkele dames een modern turnkostuum aantrokken en de kousen uitlieten, gingen er in 't Veen geruchten dat "ze zowat bloot liepen". Er werd geoefend en er waren wedstrijden en uitvoeringen. Sportieve hoogtepunten waren bezoeken aan Suriname in 1967 en 1969 en aan Zwitserland en Denemarken in 1982 en 1987. Aan het eind van de jaren tachtig telde Sparta 1650 leden. Met zo'n 1000 leden is de vereniging in 2002 nog altijd de grootste van Veenendaal.

In vijfenzeventig jaar is veel veranderd. In dat opzicht vertelt een fotoboek van een sportvereniging ook een sociaal-cultureel verhaal. Van meisjes zonder kousen ligt niemand meer wakker. Heetten de

dames in de jaren dertig Jans of To en de heren Aris of Geurt, in de eenentwintigste eeuw is de verscheidenheid van namen oneindig veel groter. De piano-begeleiding bij uitvoeringen heeft plaatsgemaakt voor een andersoortige muzikale omlijsting. In de jaren zeventig werd begonnen met jazzdansen – een in de jaren dertig onbestaanbare bewegingsvorm. Ik zie meneer Stip nog niet warmlopen voor streetdance. Officieel heet de vereniging thans de Veenendaalse Gymnastiek- en Jazzdansvereniging Sparta. In de meest recente foto's weerspiegelt zich de multiculturele samenleving waarvan ook Veenendaal deel uitmaakt.

Hoe oogt het boek? De springerige bladspiegel kan mij niet bekoren, maar past natuurlijk wonderwel bij de gymnastiek die Sparta reeds een kwarteeuw met veel succes beoefent. De meeste foto's zijn scherp en het omslag ziet er goed uit. Het boek is verkrijgbaar bij penningmeester Cor van de Haar, Noorderkroon 53, telefoon: 0318 541531.

Axa 1902-2002. 100 jaar gestaalde arbeid door Jessica van der Hulst. Geïll., Noordwijk, 80 p.

G.H. van Leeuwen begon in 1902 met de productie van kinderwagens en ledikanten aan de Schoolstraat. In de jaren tien produceerde de Veenendaalsche IJzerfabriek steeds meer scharnieren en hengsels. Aanvankelijk had het bedrijf een slechte naam. Op de "vieze ijzerfabriek" was het

werk zwaar en ongezond. De fabriek, die niet aangesloten was op het elektriciteitsnet en van energie werd voorzien door een zuiggasmotor en later door een diesellaggregaat, had als bijnaam de Tut-Tut. Bij Van Leeuwen werden snotneuzen mannen. In 1962 ging het familiebedrijf over in handen van het Zweedse bedrijf August Stenman AB en zeven jaar later verhuisde de fabriek naar de Energiestraat, waar de arbeidsomstandigheden aanzienlijk beter waren. Nu is Axa Stenman een internationaal en beursgenoteerd bedrijf met een goede reputatie. Axa maakt vooral fietsaccessoires en hang- en sluitwerkartikelen.

Over de structuur van het boek is terdege nagedacht. In vier hoofdstukken worden vier perioden behandeld en elk hoofdstuk valt weer uiteen in vier paragrafen: over de algemene omstandigheden, de bestuurlijke ontwikkelingen, de producten en het personeel. In de kantlijn staan belangrijke gebeurtenissen die zich bij Axa Stenman en in de wereld hebben voorgedaan. De bedrijfshistorie krijgt een plek in de grote geschiedenis. En terecht. De oliecrisis van 1973, om maar iets te noemen, is niet aan Axa voorbijgegaan.

Jessica van der Hulst schrijft met name over de bestuurlijke ontwikkelingen en de producten. Ook het personeel belicht zij doorgaans vanuit het perspectief van de directie. Een andere invalshoek dan die van Sjoerd de Jong, die in 1995 een jubileumboek over Axa Stenman vulde met verhalen van oud-werknemers. De Jong spreekt de taal van de werkvloer, de tekst van Van der Hulst is betrekkelijk arm aan vlees en bloed. Soms is het ook te veel een verhaal voor intimi. Wat zijn gedraaide stormstangen (p. 18), wat is een volgstempel (p. 22) en waar staan de letters TBBS voor (p. 50)? Pas op pagina 65 wordt uitgelegd wat anodiseren is: het aanbrengen van een oxidelaag op aluminium. Maar wat de op dezelfde pagina genoemde nichemarkten als klantenspecials zijn, ik zou het niet weten.

't Is net als met voetballen vroeger: hoe mooier het trainingspak van de tegenstander, hoe makkelijker je van hem won. Het omslagontwerp is mooi, de vormgeving is mooi, het drukwerk is mooi, maar de inhoud valt tegen. De tekst is vaak slordig. Het turf (p. 10), de ijzerhandel die op de begane grond zetelt (p. 14), een bedrag aan kapitaal (p. 17), verschillende generaties van families (p. 22), een niet erg ingrij-

pende situatie (p. 26), het vorderen van medewerkers (p. 34), de samenleving die een grondige verandering doormaakt (p. 40), een Oost-Europese bedrijf (p. 46), de vrouwelijke bedrijfsleidster (p. 55) en de afdelingschef die voor politieagent moeten spelen (p. 75): zo kan die wel weer.

Wat ook opvalt, is dat de auteur zich slechts in beperkte mate heeft kunnen inleven in de Veense samenleving. In het schetsen van de kerkelijke verhoudingen zit ze er ronduit naast. Van een "homogene en grotendeels gereformeerde dorpsgemeenschap" (p. 77) is immers nooit sprake geweest. Het gaat niet aan hervormden, gereformeerden en protestanten op een hoop te gooien (p. 10 en 12). Daar waren de verschillen te groot voor. Dat veel hervormden op de gereformeerde Kuiper stemden, maakte ze nog niet gereformeerd. Bij Van Leeuwen was "tot in de jaren zestig een regelmatig bezoek aan de kerk een voorwaarde bij het aannemen van sollicitanten", aldus Van der Hulst (p. 13). Niet eerder dan op pagina 37 stelt zij impliciet dat de Van Leeuwens gereformeerd waren. Elders (p. 10) gaat het over de schoolraden (= schoolverenigingen), de veenraad (= het veenraadschap) en het Patrimonium. Waarschijnlijk heeft de auteur het zonder kritische meelezers moeten doen.

In hoeverre heeft de Veenendaalsche IJzerfabriek in 1940-1945 voor de Duitse oorlogsindustrie gewerkt? Een boeiende vraag, zeker ook gelet op de producten, maar Van der Hulst besteedt er weinig aandacht aan. "De fabriek produceert in de oorlogsjaren scharnieren en hangsloten voor munitiekisten voor de Duitsers", zegt ze op pagina 29. En alle afdelingen hadden voldoende werk. Over de opleiding van het personeel laat de auteur zich ook hoegenaamd niet uit. Welke diploma's heb je nodig bij Axa? En dat het bedrijf tegenwoordig robots gebruikt, is een leuk weetje (p. 75 en 77), maar hoeveel mensen werken er nu?

Het boek is fraai geïllustreerd. De foto's zijn helder, deels in kleur en gevarieerd qua grootte en onderwerp. Sommige plaatjes passen helaas niet bij de tekst. Het adresboek van de gemeente Veenendaal uit 1952, met daarin de Fa. G.H. van Leeuwen, is afgedrukt in het hoofdstuk over 1902 tot 1940. En sommige bijschriften zijn onjuist. De Kerkewijk is in 1940 niet in verval geraakt door bombardementen (p. 27) en de foto rechtsboven op pagina 35 heeft

niets te maken met de Organisation Todt, maar stelt een groep NSB'ers voor direct na de bevrijding. Op pagina 74 en 75 gaat de kleurenrapportage mank aan tekst. Ik denk dat de dame in kwestie producten van Axa showt, maar zeker ben ik daar niet van. Aardig zijn de 'algemene' fotootjes rechtsonder op de oneven pagina's. We zien Paul Kruger, het oproer in de Jordaan, het huwelijk van Beatrix en Claus en eindigen actueel met het gekloonde schaap Dolly, de aanslagen in de Verenigde Staten en de val van het tweede paarse kabinet. Samenvatting. Kleren maken de man, maar een oogverblindend trainingspak maakt nog geen goede voetballer. Wie echter op een warme nazomeravond rustig kennis wil maken met een van de oudste Veenendaalse bedrijven, kan gewoon voor dit boek terecht bij Axa, Netty Kattekamp, telefoon: 0318 536111.

Gepokt en gemazeld. Gids voor historisch onderzoek naar ziekte en gezondheid in de provincie Utrecht door Piet 't Hart, Gerard Pouw en Ronald Rommes. Geïll., 64 p., Trajecten door Utrecht 6, Het Utrechts Archief in samenwerking met de Stichting Stichtse Geschiedenis, ISBN 90-76366-09-8, € 4,50.

De titel van de zesde Utrechtse onderzoeksgids is pakkend en het boek zelf is in vrijwel elk opzicht een aanwinst. Een doordachte lay-out, een overzichtelijk-

ke indeling, een uitnodigende letter, een leesbare tekst en – en dat is het voornaamste – een stimulans voor plaatselijke onderzoekers. Over de door de Commissaris des Konings vanaf het midden van de negentiende eeuw genomen gezondheidsmaatregelen zeggen de auteurs op pagina 32: “Het is natuurlijk een interessante vraag of deze adviezen in uw gemeente effect sorteerden.” Voor Veenendaal raadplege men het Provinciaal Blad van Utrecht en de archieven van gemeente en particulieren in het gemeentearchief aldaar.

De opzet van de gids is identiek aan die van de in *Oud Veenendaal* van september 2001 besproken gidsen voor kerkhistorisch en biografisch onderzoek. Er is een inleiding en er zijn tips en waarschuwingen, gevolgd door hoofdstukken over medische theorieën, ziekten en hun oorzaken, de beroepsbeoefenaren in de gezondheidszorg en instellingen als gasthuizen en ziekenhuizen. Per paragraaf is er een geselecteerd overzicht van relevante literatuur en archiefbronnen. Een deel van de illustraties gaat terug op de cholera-epidemieën in de negentiende eeuw. Piet 't Hart is als geen ander thuis in de geschiedenis van de cholera in de provincie Utrecht – vandaar. Achterin leidt een index op trefwoorden en namen naar armendokters, builenpest, Robert Koch, piskijkers, sterftcijfers, Wijk bij Duurstede en zenuwlijders.

“Uw eigenlijke onderzoek begint met het lezen van de belangrijkste literatuur en vervolgens gedrukte bronnen over uw onderwerp. Pas daarna duikt u de archieven in.” Aldus de auteurs op pagina 9. Een logische, maar daarom geen overbodige tip. Ik geef er nog een paar door. Voor lopend onderzoek in Nederland op medisch-historisch gebied moet je zijn op: www.niwi.knaw.nl/nl/oi/med_hist.htm. Een overzicht van Utrechtse publicaties biedt SABINE, het Stichts Algemeen Bibliografisch Netwerk. Het bevat ongeveer 20.000 titels van boeken en tijdschriftartikelen over (delen van) de provincie Utrecht en is te raadplegen op www.library.uu.nl/sabine. Er zijn zoekmogelijkheden op persoonsnamen, geografische namen en trefwoorden. De auteurs wijzen voorts op de in 1987 verschenen studie van Sjoerd Laansma over heelmeeesters en vroedvrouwen in Renswoude (p. 10) en op de rijkdom van de negentiende- en twintigste-eeuwse archieven van gemeenten, een gevolg van de toenemende

bemoeienis van die bestuurslaag met de gezondheidszorg.

Ten slotte waarschuwen ze voor de gevaren van oral history of, in gewoon Nederlands, herinneringen aan vroeger. Ze zijn met name beducht voor de dubbele subjectiviteit: die van de ondervraagde en die van de ondervrager. “Wat bedoelt uw ondervraagde te zeggen en wat pikt u daar zelf van op?” (p. 12). Zelf neem ik deze waarschuwing met een korreltje zout. Mijn ervaring is dat oral history kan vertekenen én verlevendigen. Mensen kunnen zich vergissen en liegen, maar ook kleur en diepgang geven aan een onderzoek. De onderzoeker die afziet van oral history vanwege de valkuilen, doet zichzelf, zijn onderzoek en zijn lezers te kort. Tegenover een geschreven bron moet hij trouwens even kritisch staan als tegenover een mededeling van een informant. Want bij bronnenonderzoek is net zo goed sprake van dubbele subjectiviteit: “Wat was de achtergrond en de positie van uw scribent en hoe interpreteert u zijn geschrift?” En landarbeiders, fabrikiers en onderduikers? Onderzoek naar deze mensen zal groten-deels of uitsluitend op oral history gebaseerd zijn. Onderduikers laten op papier maar weinig sporen na.

In de hoofdstukken over de theorieën, de ziekten, de ziektebestrijders en de instellingen gaat verreweg de meeste aandacht uit naar Amersfoort en Utrecht. De talrijke verwijzingen in de index spreken wat dat betreft boekdelen. Toch spreekt ook Veenendaal een woordje mee. Ik noem het pestartikel van Elleke van Engelenburg uit 1998 (p. 26) en het boek van Henk Deys over het Julianaziekenhuis uit 1990 (p. 55). De meest tot de verbeelding sprekende bijdrage uit Veenendaal is een foto uit 1959 van zuster H.C. van Leeuwen, de wijkverpleegster van Het Groene Kruis (p. 48).

Jaap Schilperoord schreef in *Geschiedenis van Veenendaal* een hoofdstuk over de ziektebestrijders in Veenendaal in de negentiende eeuw, en ook anderen hebben wel gepubliceerd over ziekte en gezondheid in 't Veen. Een allesomvattende studie ontbreekt echter nog. Wie weet inspireert een Utrechtse gids Veenendaalse onderzoekers om dit aansprekende onderwerp verder uit te diepen.

Water in de Gelderse Vallei en het Eemland door Kim Slaats en Hans Verhorst. Geïll., 64 p., Barneveld, ISBN 90-70150-48-4, € 11,95.

Bij het lezen kwamen er allerlei gedachten bij mij op. De watersnoodramp van 1953. Familie die moest evacueren naar Woudenberg. Eb en vloed. Het Deltaplan. De schuimkoppen op de Oosterschelde en de kleine veerboot die zo tekeer kon gaan. De dijkwerkers, sjouwend met stenen, palen en rijshout. De vloedplanken. Het dijkleger, uitgerust met laarzen, schoppen en broodtrommels. De archieven van het Waterschap Schouwen-Duiveland. De trek naar het oosten en het water van de IJssel dat in 1993 en 1995 tot ongekende hoogten steeg. Het telefoontje van vrienden uit Zierikzee: als we weg moesten, waren we welkom. De omgekeerde wereld. Het inzicht dat Nederland niet alleen tegen zeewater beschermd moet worden. De aparte status van het veenraadschapsarchief in Veenendaal. De watersnoodramp van 1855.

Van Oosterbeek tot Eemnes en van Kootwijk tot Veenendaal waakt het Waterschap Vallei & Eem over dijken, waterstanden en oppervlaktewater. Het waterschap, gevestigd in Leusden, is in 1997 ontstaan uit een fusie van vier organisaties: het Waterschap Gelderse Vallei & Eem, het Waterschap Noord-Veluwe, het Zuiveringsschap Veluwe en de dienst waterkwaliteitsbeheer van de provincie Utrecht. Dit boekje verschijnt ter gelegenheid van het eerste lustrum. Dat één organisatie de dijken, de waterkwantiteit en de kwaliteit van het oppervlaktewater beheert, is goed voor de besluitvorming en de uitvoering én voor de burgers. Om een nieuwe fusie

staat dijkgraaf Klaas van de Langemheen echter niet te springen: "Schaalvergroting lost niet alle problemen op!" (p. 60).

De hoofdstukken worden opgefrist met kaderteksten. Boeren aan de Grebbedijk vertellen over het hoge water in de Rijn in 1995. Er is een verhaal over een automatische stuw. En een over het waterschap als milieuorganisatie: het schap doet aan natuurvriendelijk onderhoud van watergangen en waterkanten, gaat de verdroging van de bodem tegen, herstelt de oude slingerende beeklopen en legt ecologische verbindingzones aan.

Het eerste hoofdstuk heeft een hoog Veenendaalgehalte. In een notendop komt hier de Veense waterstaatshistorie langs: de turfwinning, de verstoorde waterhuishouding, de aanleg van de Slaperdijk, de heulen bij de Rode Haan en de aanleg van het Valleikanaal. De kadertekst *Dijken bezwijken onder stormvloed op de Zuiderzee* bevat een onlogische opsomming van een aantal stormvloeden. Vanwaar de volgorde 1916, 1860-1932, 1775 en 1895? Op pagina 17 kwam ik bij wijze van uitzondering een tenenkrommende zin tegen: "In het huis van de sluiswachter waadde men zich ook tot hun middel in het vloedwater."

Een waterschap heeft iets van een gemeente. Het Algemeen Bestuur van het Waterschap Vallei & Eem kun je vergelijken met de raad en het Dagelijks Bestuur (Dijkgraaf en Heemraden) met het college van de gemeente Veenendaal. De dijkgraaf, voor zes jaar benoemd door de Kroon, heeft een vergelijkbare functie als de burgemeester. Wie meebetaalt aan het waterschap, heeft zeggenschap over het bestuur. De eerstvolgende verkiezingen zijn in mei 2003.

Het is een mooi en informatief boekje. Hans Verhorst verdient een compliment voor de illustraties. De kleurenfoto's zijn schitterend, ook die van de rioolwaterzuiveringsinstallatie in Veenendaal (p. 40). Voor je ingezetenenomslag en zuiveringsheffing doet het waterschap meer dan je denkt.

De werkplaats

Binnen de Historische Vereniging Oud Veenendaal zijn diverse werkgroepen actief. We denken aan de werkgroep Dialect, Veldnamen, Straatnamen en Bijnamen, de werkgroep Industriële Geschiedenis, de werkgroep Documentatie en Beeldmateriaal en de werkgroep Genealogie. Laatstgenoemde werkgroep presenteerde zich in juni 2001 in deze rubriek en heeft sindsdien niet stilgezeten.

DOOR JAAP VAN HARDEVELD

De werkgroep is op dit moment druk bezig met het transcriberen van de leggers van de morgentalen. Transcriberen houdt in het omzetten van oude handschriften in voor iedereen leesbaar Nederlands. De leggers zijn te vinden in het gemeentearchief van Veenendaal onder inventarisnummer 297 van het archief van het Veenraadschap. Ze bestaan uit de jaargangen 1618-1638, 1681, 1722, 1751, 1766, 1791 en 1810. De leggers geven een inzicht in de bezitters en de grootte van de ingebrachte veengronden. Met dit overzicht kon de contributie aan het Veenraadschap worden vastgesteld. Voorts vindt men in deze lijsten mutaties in de gronden en de eigenaren. Grote stukken veen werden in de loop van de tijd opgedeeld in kleinere kavels.

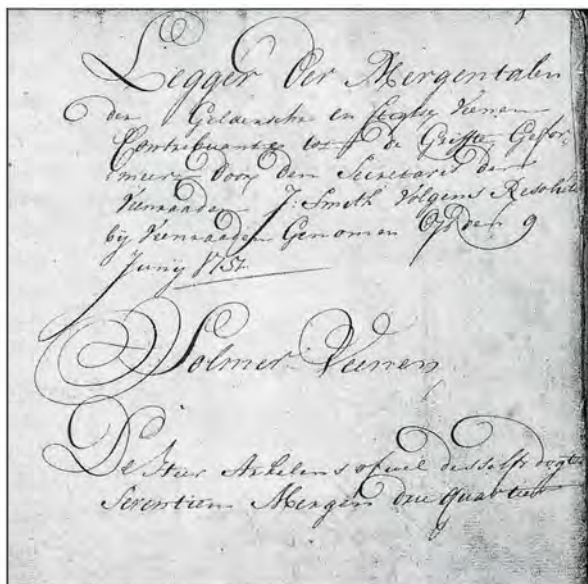
Proefdruk

De eerste vijf jaargangen zijn reeds vertaald en gecontroleerd. Aan de jaargangen 1766 en 1791 wordt de laatste hand gelegd voor wat betreft de transcripties en de correcties. De werkgroep zit nu middenin de transcriptie van de legger over 1810. De index komt aan de beurt als alle jaargangen de eindcorrectie gepasseerd zijn. Daarna mogen we onze gedachten laten gaan over de lay-out. Wij verwachten rond juni 2002 alle leggers op papier gereed te hebben. Daarna gaan we bekijken in welke vorm de transcriptie gegoeten wordt. De ervaring heeft ons geleerd dat daar een jaar mee gemoeid is. Rond september 2003 verwachten wij een voorlopige proefdruk van de 'Leggers van de morgentalen' te kunnen presenteren. In de leggers wor-

den transacties geboekt tot ongeveer 1890. Daardoor ontstaat er mogelijk een aansluiting met het kadaster. Voor geïnteresseerden kan het informatief zijn om kavels vanuit de leggers te vergelijken met de kaarten van de kadastrale atlas uit 1832.

Nevenactiviteiten

Enkele leden van de werkgroep houden zich bezig met het toegankelijk maken van de veenregisters. Er wordt een index gemaakt op alle eigennamen, plaatsnamen en veldnamen. Tevens is er een transcriptie in de maak van de hervormde diaconieboeken van Veenendaal.

Eerste bladzijde van de legger van de morgentalen van 1751. (Archief van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen, Gemeentearchief Veenendaal.)

Oud Veenendaal verwerft collectie Rik Valkenburg

Op 13 mei was het zover: de collectie van Veenendaalkenner bij uitstek Rik Valkenburg werd overhandigd aan de Historische Vereniging. De familie Valkenburg werd vertegenwoordigd door Neel Koudijs-Valkenburg, de enige zus van Rik, haar dochter Hannie, en Hannie Valkenburg, de dochter van Riks broer Dirk. Namens Oud Veenendaal waren voorzitter Henk van 't Veld, penningmeester Roland Ottens en bestuurslid Hennie Henzen aanwezig.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Rik Valkenburg overleed in 1994. Een man wiens naam onlosmakelijk met Veenendaal is verbonden. Hij was een rasechte 'Vèense' met veel liefde en belangstelling voor zijn geboorteplaats en alles wat zich daarin afspeelde. Meer dan veertig jaar was hij

zondagsschoolleraar van de Christelijke Gereformeerde Kerk. Veel kinderen van toen zullen zich de spannende verhalen van 'ome Rik' nog levendig herinneren. Hij ontving een koninklijke onderscheiding voor zijn verdiensten tijdens deze periode. Zijn eerste boek was dan ook een kinderboek. Het heette *De Autorit* en verscheen in 1950. Heel veel boeken zouden nog volgen.

Veelzijdig

Hij was een veelzijdig man: kapper, zondagsschoolleraar, verteller, schrijver en zelfs amateur-cineast. Door zijn brede belangstelling publiceerde hij behalve over Veenendaal ook over diverse andere onderwerpen, van wereldoorlog tot watersnood. Zelfs een interview met prinses Irene behoorde tot de mogelijkheden. En niet alleen schreef hij over Veenendaal, hij fotografeerde zijn woonplaats ook in al zijn aspecten. Wie kent niet zijn fotoboeken, waarin hij de vele veranderingen laat zien door middel van foto's die op dezelfde locatie maar met een tijdsverschil van soms wel twintig jaar zijn genomen. Al dit materiaal, zowel boeken als foto's, is door de familie Valkenburg met veel liefde verzameld en met gevoelens van piëteit overgedragen aan de Historische Vereniging. Met dezelfde gevoelens heeft de vereniging deze schenking aanvaard, waarbij duidelijk moge zijn dat de familie te allen tijde toegang houdt tot de nalatenschap.

Niet aanwezige boeken van Rik Valkenburg

10. **Het paard van Natte Klaas** - bij De Banier voor herdruk?
24. **Frontale botsing** (met gebonden omslag) - Van den Tol
34. **Het werk onzer handen** - Aardoom
38. **Het appèl is afgelopen** - Van den Tol
39. **Komt tot Zijn schijnsel** (met los papieren omslag) - Van den Tol (herdruk: Den Hertog)
40. **Hoe bar het was in 1929** - Van den Tol
62. **Fotoboek Veenendaal** - Van Eck & Oosterink (wel: werkexemplaar)
67. **De oorlogsavonturen van de twee vrienden** (omnibus van drie deeltjes) - De Banier

Boeken

Van de zesennegentig door Rik Valkenburg geschreven boeken zijn er achtentachtig overgedragen. Van de acht boeken die ontbreken, is een lijst overhandigd. Daar de Historische Vereniging naar volledigheid streeft, doen we hierbij graag een oproep. Wie van de leden heeft een of meer van deze ontbrekende titels in zijn bezit en wil die afstaan ter completering van de collectie? Hierboven vindt u de lijst. U kunt contact opnemen met secretaris Wout Brands, telefoon: 0318 513650.

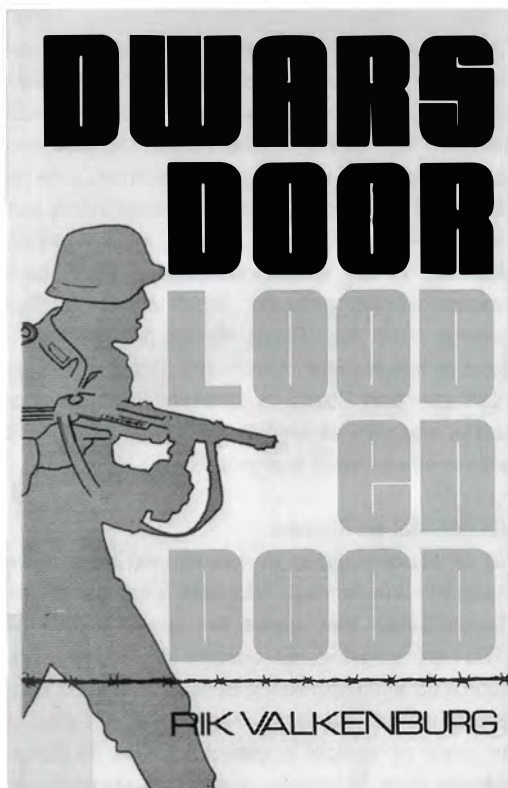
Onnodig te zeggen dat de Historische Vereniging Oud Veenendaal erg in haar nopjes is met zo'n bijzondere collectie. Het bijna volledige oeuvre van Rik Valkenburg blijft op deze manier bewaard voor het nageslacht. Heel veel informatie over Veenendaal kan gebruikt worden voor toekomstige publicaties. Namens bestuur en leden: heel hartelijk bedankt, familie Valkenburg.

Schenking Huibers

De schenking van de familie Valkenburg was niet de enige die de Historische Vereniging de afgelopen maanden ten deel viel. Ook Jan Huibers stelde de vereniging in het bezit van een groot aantal foto's, onder meer van de ULO en van diverse andere scholen. Ansichtkaarten en mappen met knipsels behoren eveneens tot deze verzameling. Andermaal betuigen wij onze grote dank.

Oproep twee

Het bestuur hoopt op nog meer schenkingen van historisch belangrijk materiaal. Met de komst van het documentatiecentrum kan het ter inzage worden gegeven aan iedere belangstellende.

Het laatste woord

Oude kaarten stonden centraal tijdens de ledenbijeenkomst op 13 juni. Hoewel inleider Cees van Grootheest een aantal kaarten van de omgeving van Veenendaal liet zien, ging het onderwerp de gemeentegrenzen verre te buiten. Hij bracht ons door middel van dia's zelfs in Afrika. Op 19 september blijven we dichterbij huis. Dan vertelt Joop de Ruiter hoe hij als Veenense tiener de oorlog beleefde.

DOOR HET BESTUUR

Op de goed bezochte bijeenkomst van 13 juni zagen de leden een oude bekende voor het voetlicht komen. Cees van Grootheest, oprichter en oud-voorzitter van de Historische Vereniging, hield een lezing over zijn grote hobby: oude kaarten. Voor de pauze gaf hij zijn gehoor een algemene indruk van de soorten kaarten die zoal zijn uitgegeven. Bijzonder is dat al eeuwen geleden herkenbare kaarten werden gemaakt, terwijl de toenmalige makers, zoals Joan Blaeu, slechts over zeer eenvoudige hulpmiddelen beschikten. Grappig was de kaart van Den Bosch, 's sprekers huidige woonplaats, waarvan na ampele bestudering bleek dat deze in spiegelbeeld is afgedrukt.

Veenendaal en Rhenen

Na de pauze kwamen de kaarten wat meer in de buurt van Veenendaal. Natuurlijk werd daarbij de Slaperdijkaart van Justus van Broeckhuysen uit 1705 niet vergeten. Er werden kaarten getoond, waarbij de werkelijkheid wel eens geweld wordt aangedaan en een plaats als Veenendaal niet altijd in het juiste perspectief is gesitueerd. Ook de plattegronden die in de loop der jaren van Veenendaal zijn vervaardigd, zijn de moeite waard. Juist daarop kan men de uitbreidingen die het dorp zo explosief heeft ondergaan, duidelijk waarnemen en vergelijken. De laatste dia toonde een kaart, waarmee Van Grootheest revanche nam op een eerdere lezing van zijn collega-verzamelaar Henk Deys: op deze kaart staat Veenendaal wel, maar Rhenen niet vermeld! Al met al een boeiende avond, waarop de spreker het publiek een geheel andere kijk op geografische kaarten meegaf.

19 september

Joop de Ruiter was tiener, toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Tijdens zijn lezing op 19 september gaat het om drie vragen: Hoe zag Veenendaal er voor de oorlog uit? Wat veranderde er in de oorlog? En wat hebben we ervan geleerd? Voldoende stof voor een interessante bijeenkomst. U bent van harte welkom. Dus:

- **J. de Ruiter**
- **Een tiener voor, in en na de Tweede Wereldoorlog**
- **donderdag 19 september**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **toegang gratis**

21 november

Op 21 november staat de ledenbijeenkomst in het teken van de monumenten in Veenendaal. P. Will en J. Smits zullen daarover een dialezing houden. De heer Will laat zien wat er in de loop der jaren aan monumenten verloren is gegaan. Ook komt aan de orde waar die verdwenen monumenten voornamelijk te vinden waren, namelijk aan de oude wateren. De heer Smits geeft in beeld en woord een overzicht van wat er aan monumenten gebleven is. Aandacht wordt door hem ook besteed aan de monumenten die onlangs aan de lijst zijn toegevoegd.

Oud Veenendaal

December 2002

- 17e jaargang, nummer 4
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Hennie Henzen
Johan Slok

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
W. Brands, secretaris
Mr R. Ottens, penningmeester
D.J. Bouwhuis
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
H. Henzen
J.M.J. Pilon

Secretariaat:

Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal,
telefoon 0318 513650

Ledenadministratie:

Mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77,
3904 LE Veenendaal, telefoon 0318 513650

Werkgroepen en commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal,
telefoon 0318 528830

Postbank:

Nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud
Veenendaal

De contributie bedraagt € 13,62 per jaar.

Losse nummers van dit blad € 3,40.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met
het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór
het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Grafisch Bureau Steitner, Veenendaal
Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

82	Om te beginnen De redactie
83	En het landschap veranderde F.G. van Oort
97	De verzamelplaats G.C. Groenleer
101	Berichten uit Het Kleine Veenloo I.W. Nederstigt-van Vliet
103	't Was anders E.J. van Beek
107	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Wat gebeurt er als een gepensioneerde landmeter zijn oude werkterrein uitspit? Dan krijg je een hoofdartikel als dat van Frans van Oort over de ruilverkaveling tussen Ede en Veenendaal. Punctueel, uitgebreid en gedetailleerd. Maar ook historisch verantwoord. Het artikel van Van Oort is vooral gebaseerd op archiefonderzoek.

DOOR DE REDACTIE

Ook E.J. van Beek laat zien hoe belangrijk primaire bronnen zijn. Een onderzoeker die ze niet raadpleegt, vertekent al gauw de werkelijkheid. In Veenendaal kun je dan zelfs gaan twijfelen aan de komst van Sinterklaas.

Op de museumpagina's is Inge Nederstigt terecht enthousiast over de tentoonstelling uit Olomouc. Mensen, overtuig jezelf! De rijkdom van de partnerstad doet soms pijn aan je ogen. Zeker als je bedenkt wat we hier in Veenendaal allemaal... Maar nee. In Het Kleine Veenloo hebben we ook nog altijd

turf, textiel en sigaren. En wat is het leuk om sigarenbandjes te verzamelen! Marinus van Elst vertelt in dit nummer over zijn levenslange liefde.

U weet het: met kopij voor een volgende keer doet u ons een groot plezier. Bellen kan ook. 's Avonds met Johan Slok (0318 518764) en overdag of 's avonds met Gert Groenleer (0318 538203 respectievelijk 0318 518204). Nu al wensen wij u fijne kerstdagen en een gezegend nieuw jaar. Een hartelijke groet.

Aankomst van Sint-Nicolaas in Veenendaal, 1970. (Foto: Cord Otting, Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

En het landschap veranderde

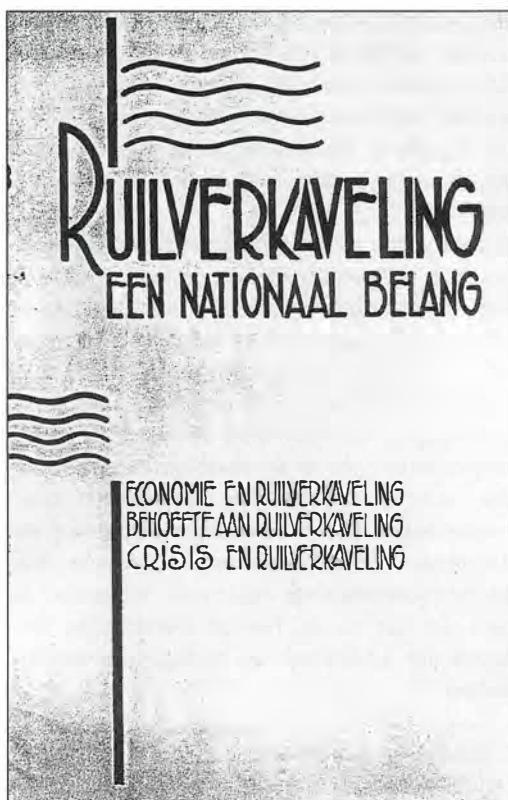
Velen van ons kunnen zich nu niet meer voorstellen hoe het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei er uitzag vóór de ruilverkaveling. Slechts oude topografische kaarten geven een indruk van de versnipperde percelen, de slechte bereikbaarheid en de beroerde ontwatering. Als de ouders en grootouders van de huidige generatie boeren en tuinders niet zo positief hadden gereageerd op de ruilverkaveling, zou het nu op vele plaatsen in dit gebied onmogelijk zijn om het land met de moderne landbouwmethoden te bewerken. Ook zou het wegensysteem voor het huidige vervoer ongeschikt zijn en zouden boeren nog steeds regelmatig natte voeten krijgen. De ruilverkaveling heeft de boeren in het gebied tussen Ede en Veenendaal, kortom, veel goeds gebracht.

DOOR FRANS VAN OORT

Reeds aan het eind van de negentiende eeuw zag men de vele kleine percelen als een belemmering voor de ontwikkeling van de landbouw. De landbouwkundige dr Staring noemde de slechte perceelsindeling zelf 'een kanker in onze landbouw'. Maar het zou nog lang duren alvorens men in Nederland enigszins vertrouwd zou raken met het begrip ruilverkaveling.

Velen beschouwden ruilverkaveling als een aantasting van het eigendomsrecht die in een democratisch ingerichte staat niet te pas kwam. Geslachten lang waren percelen door vererving van ouders op kinderen overgegaan en was ruiling van deze onroerende goederen een soort heiligschennis. Toch kwam in het begin van de twintigste eeuw een aantal verkavelingen op vrijwillige basis tot stand.

De Nederlandse landbouw zag weliswaar het nut in van ruilverkaveling, maar had er emotioneel grote moeite mee. Het was de Nederlandse Heidemaatschappij die met een gerichte propagandacampagne de geesten rijp maakte voor de omslag. Mede door het doorzettingsvermogen van de Heidemij kwam op 1 december 1924 de eerste ruilverkavelingswet tot stand. In de hierop volgende periode kwam er maar weinig van de grond. Dat lag in de eerste plaats aan de stemming. De wet bepaalde nu eenmaal dat niet

Iedereen moest meedoen. (Collectie Frans van Oort.)

alleen een meerderheid van eigenaren voor moest stemmen. De voorstanders moesten samen ook meer dan de helft van de grond in eigendom hebben (dubbele eigendom). In de tweede plaats waren alleen de bij het kadaster bekende eigenaren bevoegd om een aanvraag in te dienen. Daarnaast ebde de animo voor de ruilverkaveling snel weg door de landbouwcrisis die in 1930 toesloeg.

Werklozen

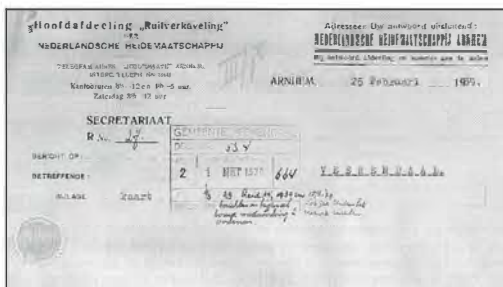
In 1938 kwam er een nieuwe ruilverkavelingswet. Door deze wet nam het enthousiasme toe. Het aanvragen van ruilverkaveling werd makkelijker. Behalve door tenminste een vijfde deel der eigenaren konden nu ook door publiekrechtelijke lichamen of rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen op landbouwgebied aanvragen worden ingediend. Ook de dubbele meerderheid verdween. Voortaan kon de meerderheid van de eigenaren of een aantal personen die samen meer dan de helft van de grond in eigendom hadden, zich voor ruilverkaveling uitspreken. Verder kwamen de administratieve kosten volledig voor rekening van het rijk. Ten slotte werden door het ministerie van Sociale Zaken grote subsidies verleend in de uitvoeringskosten van de grondwerken. Landbouwkundige overwegingen speelden hierbij geen rol. De overheid achtte dit soort projecten uitermate geschikt om werklozen aan het werk te krijgen.

In 1941 werd nog een belangrijke wijziging doorgevoerd om de procedure te bespoedigen. Volgens de wet van 1938 mocht na het nemen van het besluit tot ruilverkaveling alleen met de aanleg van die wegen en waterlopen worden begonnen die door Gedeputeerde Staten vooraf waren aangewezen. Bij wetswijziging van 1941 werd dit uitgebreid tot alle wegen, waterlopen en kunstwerken. Sindsdien kon dus, nadat tot ruilverkaveling was besloten, direct worden begonnen met de aanleg of verbetering van het wegen- en waterlopenstelsel. Ondanks deze snelheidsbevorderende maatregel ontstonden tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog door gebrek aan arbeidskrachten en materialen ernstige vertragingen.

Enthousiaste raadsleden

Op 25 februari 1939 schreef de hoofdafdeling Ruilverkaveling van de Nederlandse Heidemaat-

schappij een brief aan de gemeentebesturen van Ede, Rhenen en Veenendaal.

De gemeente Veenendaal reageerde positief op de brief van 25 februari 1939. (Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 1955.)

Aandacht werd gevraagd voor de landerijen in het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei. De afwatering in dit gebied was aanzienlijk verbeterd door de aanleg van het Valleikanaal. Bovendien was men bezig om de Boveneindse Grift te dempen. Daardoor werd het vraagstuk van de ontwatering en de aanleg van wegen ten oosten van Stichts en Gelders Veenendaal urgent. Onderzoek had uitgewezen dat ruilverkaveling voor het gehele gebied gewenst was. Door de aanleg van nieuwe wegen en waterlopen kon dit gebied worden ontsloten en konden er nieuwe boerderijen worden gesticht.

Door de gunstige voorwaarden van de wet van 1938 waren de kosten voor de eigenaren relatief gering en de betalingswijze gemakkelijk. De ruilverkaveling betekende uiteraard ook een project waarop een groot aantal werklozen zou kunnen worden ingezet. De hoofdafdeling Ruilverkaveling was bereid om op verzoek van de gemeenten een aantal informatieve vergaderingen in het gebied te organiseren. Ten slotte werd de gemeenteraad geadviseerd ruilverkaveling aan te vragen.

De Heidemij organiseerde op 28 april een voorlichtingsbijeenkomst voor de Veenendaalse en Edese raadsleden. De bijeenkomst vond plaats in het gemeentehuis van Veenendaal. Veel raadsleden waren present en werden enthousiast gemaakt voor het plan. Ede, Veenendaal en ook Rhenen besloten de ruilverkaveling ter hand te gaan nemen.

Drassig land

De onder ruilverkaveling te brengen gronden vormden in hoofdzaak een aaneensluitend geheel tussen

Het gemeentehuis van Veenendaal in de Hoofdstraat, ca. 1925. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

de Utrechtse Heuvelrug en de westelijke helling van de Veluwe en meer zuidwaarts de Grift. De noordzijde reikte tot de straatweg De Klomp-Ede, terwijl de zuidzijde begrensd werd door de hoge gronden bij de Grebbe.

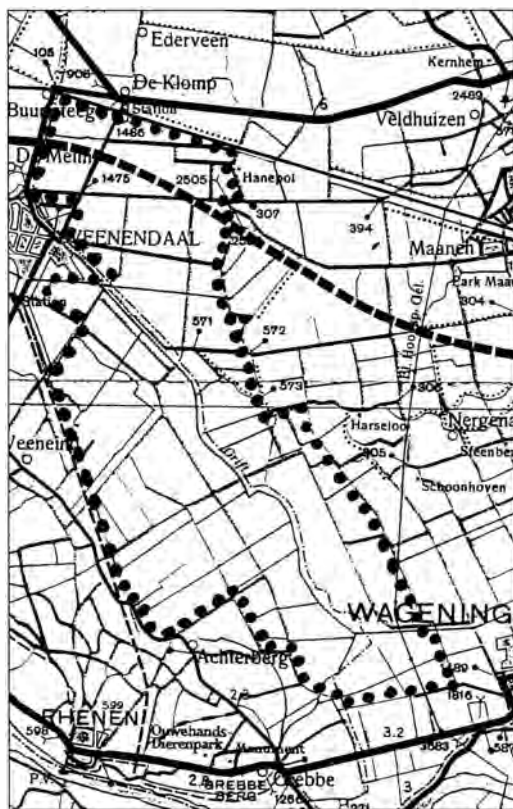
De verdeling in lange smalle percelen die op verschillende plaatsen onregelmatig verspreid lagen en ook nog aan verschillende eigenaren toebehoorden, was voor een goede exploitatie weinig gunstig. Maar nog meer had het gebied behoefte aan een behoorlijk wegnnet en een goede ontwatering. De afwatering van het gebied rond de Bisschop Davidsgrift, de zogenaamde Exonerende Landen, stagneerde door de belangen van de meer noordelijk gelegen streken. Zij waren namelijk gebonden aan de bezwaren- de beperkingen van de Conventie van 1714 ten aanzien van de lozing aan de Rode Haan. In letterlijke zin kon dit een vraagstuk van eeuwen worden genoemd. En zolang deze kwestie niet tot een oplossing was gebracht, was iedere poging tot verbetering van deze ter weerszijden door hoge gronden omzoomde streek reeds bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Vooral in natte winters, maar ook wel in regenrijke zomerperioden, werden honderden hectaren in een meer veranderd of werden de landerijen zo drassig dat een goede cultuur onmogelijk was.

Ondanks het risico van pachtontbinding had men de laatste jaren steeds meer wilde graslanden verbeterd door begroeiing en bemesting. Vooral in de Achterbergse Hooilanden en onder Stichts en

Gelders Veenendaal lagen echter nog honderden hectaren die, mede onder invloed van de tot dan toe gebruikelijke jaarlijkse verpachtingen, nooit bemest waren. Slechts eenmaal per jaar, zo omstreeks september, leverde dit land een schrale oogst van blauwgras of strooiing op, terwijl die in sommige jaren door het veel te vroeg opkomende water nog niet eens volledig binnengehaald kon worden.

Alleen op enkele hoge zandkoppen stonden boerderijen. De meeste percelen werden jaarlijks los gepacht als hooi- of strooiselland of, voor zover de grondwaterstand dat toeliet, als weiden voor jong vee. Goede wegen waren schaars. Het vervoer vond plaats per schuit langs de Grift en enkele bredere sloten of langs alleen bij droog weer behoorlijk berijdbare landwegen.

Door de aanleg van het Valleikanaal zou de afwatering van de Bisschop Davidsgrift spoedig verzekerd zijn. Het werd voor de streek van levensbelang geacht om met een doelmatige verzorging van de

Wegenkaart uit de jaren zestig van de vorige eeuw. De stippe lijn geeft de begrenzing aan van de ruilverkaveling Ede-Veenendaal. (Collectie Frans van Oort.)

De inkomsten uit de landerijen waren minimaal. Het gebied was ook zo weinig welvarend gebleven door de aard van het grondbezit. Eigen of normale pachtboerderijen trof men hier slechts weinig aan. Verreweg de meeste bedrijven bestonden uit de eigendom van huis met erf en 2 à 3 ha land, soms

elke pachttermijn. Dat kwam de verzorging van het land natuurlijk niet ten goede. Voorts was het hypotheccair krediet, ook voor een vrij groot bedrijf, zeer beperkt. Dit kwam vooral later tot uiting bij de schadeleregelingen voor de door oorlogshandelingen verwoeste boerderijen.

Topografische kaart uit 1933. Een open gebied met weinig wegen en hier en daar een onverhard pad. De versnippering van de percelen is duidelijk te zien. (Collectie Frans van Oort.)

Uit onderzoek was gebleken dat de structuur van de grond de verwachting wettigde dat "dit mooi gelegen, maar thans troosteloos verlaten veenland eenmaal tot een bloeiend gebied van landbouw en veeteelt zou worden". De ruilverkaveling, verbonden met de aanleg van wegen en waterlopen, zou daarbij een eerste en onmisbare stap zijn, aldus de voorlichting. Om zoveel mogelijk succes te boeken, moesten natuurlijk meer maatregelen genomen worden. Zo zouden diverse percelen moeten worden geëgaliseerd en ontgonnen. Dit zou voor een deel met de ruilverkaveling kunnen worden gecombineerd.

Vaart

De gemeenten Ede, Veenendaal en Rhenen dienden halverwege 1939 bij Gedeputeerde Staten van Gelderland en Utrecht een verzoek in om te komen tot ruilverkaveling in het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei. De oorlogsdreiging zorgde echter voor opschorting van het verzoek. Op 8 juli 1940 werd de zaak weer opgepakt. De gemeente Ede liet in een brief aan Gedeputeerde Staten van Gelderland weten dat de tijd rijp was voor de verkaveling van het gebied omdat "tal van woningen, schuren, hooibergen, afrasteringen enz. door nieuwe moesten worden vervangen" vanwege oorlogsschade. Het verzoek werd meteen ingewilligd. Aan de Nederlandse Heidemaatschappij werd opgedragen terreinwaterpassingen te verrichten. Het gebied werd zelfs uitgebreid met de onder Bennekom en Wageningen gelegen gronden langs de Grift.

Dat er meer vaart in kwam was ook het gevolg van het feit dat in de bezettingstijd door de Duitsers opdracht werd gegeven tot de aanleg van de rijksweg Utrecht-Duitse grens (het Hazenpad). De aanleg van de weg, die het gebied over een lengte van circa drie kilometer doorsneed, zou de landbouwbelangen ernstig schaden. Het gevolg was dat het gebied ten noorden van de weg zou worden afgesneden van het zuidelijk deel.

Grenzen

De provincie bepaalde dat de noordgrens van het ruilverkavelingsblok langs de zuidzijde van de spoorweg Utrecht-Arnhem moest liggen. Dit was in afwijking van de aanvraag van de gemeente Ede. De driehoek tussen de spoorweg, de straatweg De Klomp-Ede en de Kade werd dus niet in de ruilver-

kaveling opgenomen. Indertijd, toen voor de ontworpen rijksweg 12 gedacht werd aan een tracé dat deze driehoek zou doorsnijden, was voor opname alle aanleiding. Inmiddels was besloten de rijksweg zuidelijker aan te leggen. Daarom was het niet meer nodig de driehoek in de ruilverkaveling op te nemen. De spoorweg vormde zo een scherpe en doelmatige afsluiting. De landerijen aan de noordkant zouden weinig of geen belang hebben bij de aanleg van de nieuwe wegen en waterlopen.

Aan de westzijde werd eerst de Nieuweweg, de grens van Gelders Veenendaal met Renswoude, gevolgd. Daarna liep de grens achter de bebouwing aan de Buurtlaan en het Benedeneind om, stak bij het begin van het Omleidingskanaal de Grift over en bereikte aldus Stichts Veenendaal. Hier volgde de grens het uitbreidingsplan van Veenendaal, om vervolgens langs de Groeneveldselaan naar de spoorweg Amersfoort-Kesteren te lopen. Deze werd gevolgd tot de kruising met de Cuneraweg. De zuidgrens volgde eerst deze weg, daarna de Dijkweg en

Kadastrale kaart uit 1940 van een gedeelte van Gelders Veenendaal. Ingetekend zijn onder andere het tracé van rijksweg 12 en het tankkanaal. (Collectie Nationaal Archief, Den Haag.)

ging verder oostwaarts om de Achterbergse Hooilanden heen. Op ongeveer 1100 meter ten zuiden van Kruiponder doorsneed zij weer de Bisschop Davidsgrift.

De oostgrens ging achter de percelen van de Wageningse Landbouwhogeschool om naar het Nieuwe Kanaal, volgde dit over 450 meter oostwaarts en liep vervolgens langs de westzijde van de Rijnsteeg, langs de oostzijde van de weg van de Kraats naar Veenendaal en ten slotte langs de westzijde van de Kade tot de spoorweg Utrecht-Arnhem. Het aldus begrensde ruilverkavelingsblok was ongeveer 3166 ha groot, waarvan circa 1729 ha in de provincie Gelderland en 1437 ha in de provincie Utrecht waren gelegen.

Wegen

De bezetter had bepaald dat er een rijksweg moest komen van Amsterdam, die bij Wesel zou worden aangesloten op het Duitse autowegennet. De nieuwe weg zou verschillende percelen schadelijk doorsnijden. Wanneer hier geen ruilverkaveling werd toegepast, zouden eigenaren en gebruikers genoodzaakt worden grote omwegen te maken om hun grond te bereiken. Immers, er zou slechts op enkele punten gelegenheid bestaan om de weg over te ste-

ken. Door de ruilverkaveling kon worden bereikt dat boerderijen en bedrijfsgebouwen aan dezelfde kant van de weg kwamen te liggen. Voorts verkreeg men zo het voordeel dat de lasten van het grondverlies niet op de enkeling kwamen te rusten, maar op allen die bij de ruilverkaveling betrokken waren.

In het noordelijk deel van het blok was het de bedoeling om de Buurtlaan en het in het verlengde hiervan gelegen Boveneindsepad te verbeteren en die over de aan te leggen rijksweg 12 te verbinden met de Maanderbuurtweg. Daarnaast werd een gedeeltelijk reeds als pad aanwezige verbindingsweg van Veenendaal naar de Kade als nieuwe weg ontworpen, de latere Spitsbergenweg.

Tussen het Boveneindsepad en het te verbeteren Maanderdijkje bij het Benedeneind waren twee noord-zuid lopende wegen geprojecteerd. De eerste weg kwam langs een gedeelte van het ten oosten van Veenendaal gegraven tankkanaal (1939-1940), dat naar het begin van het Omleidingskanaal liep. Hier was ook een brug over de Grift gepland. Deze weg zou aansluiting geven op de noordoostwaarts verlengde Groeneveldselaan.

De tweede weg kwam meer oostelijk en zou lopen vanaf het Boveneindsepad naar het westelijk uiteinde van het Maanderdijkje (later de Dragonderweg).

De brug over de Grift in het verlengde van de Dragonderweg. Voor het tegenwoordige verkeer is zij met haar zeven meter eigenlijk te smal. (Collectie Frans van Oort.)

Ook hier was een brug over de Grift ontworpen. In het gedeelte ten noorden van de aan te leggen rijks-weg 12 waren nog een paar kleinere wegen getraceerd ten behoeve van de aldaar gelegen boerderijen.

In het gebied de Bennekomse Meent moesten enige wegen verbeterd worden. In het ontwerp stonden twee nieuwe wegen. Een ervan zou moeten aansluiten op de Zuidelijke Meentweg (van de Rhenense Meent, ten westen van de Grift) en via een nieuwe brug - de derde over de Grift - verbonden worden met de Veensteeg, de huidige Werftweg. In het zuidelijk deel van het ruilverkavelingsblok waren tussen de Grift en de Rijnsteeg geen nieuwe wegen nodig. Wel moesten de Slagsteeg en de Veensteeg worden verbeterd. De manier waarop dit zou moeten worden aangepakt, was nog niet bekend. Een van de mogelijkheden was om gebruik te maken van oorlogspuim uit Wageningen. In ieder geval moesten de verbeteringen zodanig zijn dat de wegen ook in het natte seizoen te gebruiken zouden zijn.

Zo'n 300 meter ten zuiden van Kruiponder was nog een brug ontworpen om de Haarwal in Wageningen met de Dijk in Rhenen te verbinden. Ten slotte kwam er een brug over het Nieuwe Kanaal (Wageningen): een verbinding van de Veensteeg (Bennekom) met de Haarwal (Wageningen). In het geheel waren dus vier bruggen over de Grift en een brug over het Nieuwe Kanaal ontworpen.

De ontwerpers waren ervan overtuigd dat in dit veenachtige gebied de wegeaanleg niet gemakkelijk zou zijn. Een gunstige factor was de grote hoeveelheid zand, afkomstig uit de te slopen oorlogstellingen. Dat zand kon mooi voor de wegen gebruikt worden.

Voor het hele ruilverkavelingsblok moest circa 37 kilometer weg worden verbeterd en ruim 24,5 km nieuwe weg worden aangelegd. Voor de gemiddelde breedte van het weglichaam gold 7 meter, met een verharding van 3 meter.

Waterlopen

Aan de ontwatering moest veel worden gedaan. Het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei, de Exonerende Landen, bezat slechts een beperkte gelegenheid tot waterlozing, terwijl het in tijden van veel water van elke lozing verstoken bleef. Dit leed zou evenwel door de aanleg van het Valleikanaal

weldra geleden zijn, want dat kanaal moest aanvang 1942 gereedkomen. Hierdoor kon men het peil van de Grift tussen de Grebbe en de Rode Haan volledig beheersen.

Dit peil zou bij de Rode Haan 4,60 m + NAP (Normaal Amsterdams Peil) worden. Dit zei reeds veel als men bedacht dat het gedurende de laatste eeuwen gemiddeld 5,30 m + NAP had bedragen, terwijl ook vaak een peil van 5,50 m tot 6,00 m + NAP was bereikt.

-1491/14

PROVINCIALE WATERSTAAT
VAN UTRECHT

UTRECHT, 28 Januari 1944.

N°. 202.

ONDERWERP:
WATERSCHAPPEN
Geldersche Vallei.
Valleikanaal.
Peil Rode Haan.

Bericht op brief van
13/14 Januari 1944, no.
155.

GEMEENTE VEENENDAAL	
VOORZ. - 46	INGEKOMEN - 155
2	31 JAN. 1944
11.1944 RAAD - 19	
BESLUITING, Verandering peil.	

In antwoord op nevenverzelden brief heb ik de eer U te berichten, dat opdracht is gegeven aan den sluiewachter Veenhor het peil boven den Rooden Haan voorloopig zoo veel mogelijk op 4,6 m + N.A.P. te handhaven.

Ik vertrouw, dat hiernaede aan Uw verzoek is voldaan.

De Hoofd-Ingenieur van den
Provincialen Waterstaat in Utrecht,
E. J. J. Linder

den ^{Hoof}Burgemeester
der Gemeente
VEENENDAAL

K 2270

In 1944 kon het peil boven de Rode Haan inderdaad worden teruggebracht tot 4,60 m + NAP. (Archieven gemeente Veenendaal 1942-1990, voorlopig nummer 593.)

Het plan van waterlozing ging dus uit van de gedachte het water zo snel mogelijk af te voeren naar de Grift. Om uit deze nieuwe mogelijkheid het grootste voordeel te halen, moesten bestaande watergangen worden verbreed en uitgediept en nieuwe worden gegraven. De nieuwe waterlopen waren zoveel mogelijk tussen de wegen geprojecteerd. De hogere gronden kregen dus een grotere ontwateringsdiepte dan de lagere. Om ze niet te groot te maken, werden op verschillende plaatsen stuwen aangebracht.

Bezien we het Edese deel van de ruilverkaveling, dan werd in het noordelijk deel van het blok de hoofdafwatering gevormd door de noord-zuid lopende sloot die gegraven werd ter ontlasting van het ter plaatse van de gedempte Boveneindse Grift gelegde riool. Ongeveer een kilometer oostwaarts was, evenwijdig met deze sloot, een nieuwe waterloop gedacht met een verbinding naar eerstgenoemde. Ook werden de bermsloten van de nieuwe verbinding Buurtsteeg-Maanderdijkje in het net van waterlopen opgenomen. Verder kon het zuidelijk deel van het tankkanaal voor de ontwatering worden aangehouden.

In de Bennekomse Meent en het gebied tussen de Grift en de Rijnsteeg zouden in hoofdzaak de afwateringssloten, voor zover nodig, worden verruimd. Door het lage land tussen Veensteeg en Slagsteeg was een nieuwe watergang, evenwijdig aan die wegen, ontworpen. Voorts moesten de bermsloten van de ontworpen wegen voor de afwatering dienen.

Ook in de mogelijkheid van waterinlaat werd voorzien, want een te grote drooglegging moest worden voorkomen. Een diepere ontwatering van de veenachtige gronden dan 50 centimeter was in het algemeen ongewenst in verband met het gevaar van inklinking. De inlaat zou dan in de zomer bij hoge waterstanden van de Rijn via de Grebbesluis kunnen geschieden.

De totale lengte van nieuw te graven of te verbeteren sloten was berekend op 57 kilometer. Vanwege de uiteenlopende functies van de diverse watergangen verschilden de afmetingen aanzienlijk en daarom werden ze voor iedere watergang afzonderlijk vastgesteld.

Grensverlegging

De Bisschop Davidsgrift zou de eigendomsgrens zijn. Hierdoor zou de oude Eemwal kunnen worden geslecht en kon een einde komen aan de hinderlijke toestand dat bij de percelen aan de Rhenense kant nog stukjes aan de overzijde van de Grift hoorden. De opbrengst van deze perceeltjes kon jaarlijks slechts met grote moeite worden thuisgehaald.

Een heel andere scheiding was de nieuwe provinciale grens. Het verschuiven van de provinciegrens was nodig om Veenendaal uitbreidingsmogelijkheden te bieden. De nieuwe gemeentegrens/provinciegrens liep door het hart van de sloot die begon op

enige afstand van de Krakerswijk en zuidwaarts ging naar de kruising van de ontworpen rijksweg 12 met de Buurtsteeg en verder zuidwaarts tot het Maanderdijkje.

Natuurbehoud

De blauwgrasflora en het vogelleven van de wilde gras- en strooisellanden waren uit biologisch oogpunt van groot belang. Bovendien waren ze een interessant studieobject voor de Landbouwhogeschool Wageningen. Talrijk waren dan ook bij het bekend worden van de plannen, en zelfs reeds eerder, in verband met de aanleg van het Valleikanaal, de voorstellen om grotere of kleinere delen van het gebied van de verbetering der ontwatering uit te sluiten. Dat was echter niet zo eenvoudig. Alleen het afsluiten van enkele sloten was waarschijnlijk niet voldoende om de blauwgrasflora te behouden bij de algehele verandering als gevolg van het uitsluiten van de periodiek terugkerende overstromingen.

Maar er was een object waar de grondwaterstand zo laag was dat het ook bij het toekomstige peil van de Grift nog moerassig zou blijven en waarvan slechts door middel van bemaling behoorlijk cultuurland zou zijn te maken. Dat was het ten noorden van de Rhenense Meent gelegen complex De Hel. Besloten werd dit gebied met een grootte van circa 34 ha voor zover nodig met een wal te omgeven en door afdamming van de sloten met overlaten zoveel mogelijk in de oorspronkelijke toestand te behouden.

Gedeelte van het landschapsplan met De Hel en de Bennekomse Meent. Het plan werd voor het hele ruilverkavelingsblok in detail op papier gezet en tussen 1948 en 1950 volledig uitgevoerd. (Collectie Nationaal Archief, Den Haag.)

Ook werd een terrein van ongeveer 12 ha in de Bennekomse Meent uitgezocht waarvan het water door het stellen van dammen met overlating in de sloten zoveel mogelijk op een hoger peil zou worden gehouden. Hiervan kon echter niet met zo grote waarschijnlijkheid als bij De Hel worden gezegd dat het zijn moerasig karakter zou behouden. Om dat te bereiken zouden misschien bijzondere maatregelen, zoals het inmalen van water, nodig zijn. Eventuele kosten konden echter niet voor rekening van de ruilverkaveling worden gebracht. Beide complexen zouden bij de verkaveling aan de staat worden toegewezen en onder beheer van Staatsbosbeheer worden gesteld.

Kosten

Het was duidelijk dat het ruilverkavelingsplan kostbaar was. Denk alleen maar aan de aanleg van het wegnnet. Daarbij kwam dat de boeren in de streek niet erg rijk waren. Alleen met flinke overheidssubsidie zou het plan uitvoerbaar zijn. Begroot was dat de eigenaren der gronden slechts f 454.000,- zouden bijdragen. Dat kwam gedurende 30 jaar op maximaal f 9,50 per ha per jaar (rente en aflossing). Daarnaast betaalde het rijk f 900.000,-. Dat was 90 procent van de arbeidslonen. Voor het werk zelf werden veel werklonen ingezet. Ook het departement van Waterstaat betaalde mee, terwijl het opmaken van het plan van wegen en waterlopen en de kosten van de landmeter buiten de omslag van de belanghebbenden zouden blijven.

Informatieve bijeenkomsten

De plannen werden in april 1941 openbaar gemaakt. Ze lagen ter inzage in de gemeentehuizen en werden gepubliceerd in de Edesche Courant en Het Nieuws van Veenendaal en Omstreken. Informatieve bijeenkomsten werden aangekondigd op plakborden. In deze vergaderingen werd de gang van zaken bij een ruilverkaveling besproken en door deskundigen een uitvoerige toelichting gegeven op het ruilverkavelingsplan. Alle betrokkenen kregen ook nog een persoonlijke uitnodiging.

In de periode van 20 tot en met 23 mei 1941 waren er vier bijeenkomsten, en wel in Hotel Neder-Veluwe te Bennekom, Hotel De Klomp te De Klomp, het gymnastieklokaal van de school in de Wilhelminastraat te Rhenen en Hotel De Korenbeurs aan de

Markt te Veenendaal. Onder voorzitterschap van het lid van Gedeputeerde Staten van Gelderland G.W.J. van Koeverden werd op 7 juni 1941 in het Marktgebouw te Veenendaal een vergadering gehouden waarin door eigenaren en belanghebbenden beslist zou worden of de ruilverkaveling zou doorgaan.

Alvorens tot stemming werd overgegaan, deed de voorzitter mededeling van de voorlopige vaststelling van het blok, het plan wegen en waterlopen, het landschapsplan en de toewijzing van gronden aan de openbare lichamen. Bij de vaststelling van het blok wilden de eigenaren van de gronden tussen de Rijnsteeg en de Slagsteeg te Bennekom buiten het ruilverkavelingsblok blijven. Zij vreesden dat de baten niet zouden opwegen tegen de kosten. Besloten werd het gebied ten oosten van de Slagsteeg van ruilverkaveling uit te zonderen.

Hierna werd tot stemming overgegaan. Het resultaat was dat besloten werd tot uitvoering van het ruilverkavelingsplan. Van het aantal uit te brengen stemmen van 1264 vielen er 36 uit door het afzonderen van het blok ten oosten van de Slagsteeg en waren er 8 dubbel uitgebracht. Het aantal stemmen beliep dus 1220, waarvan er 967 voor en 253 tegen de ruilverkaveling waren. Ook meer dan de helft van de kadastrale grootte van het blok stemde voor. De totale grootte bedroeg 2956 ha, waarvan 882 ha tegen en 2074 ha voor de ruilverkaveling stemden.

De voorzitter sprak zijn voldoening uit over "het aannemen van het ruilverkavelingsplan en deelde nog mede dat naast het grote werk van het Valleikanaal, van deze tweede grote historisch belangrijke stap zou kunnen worden gezegd, dat de dag van 7 Juni 1941 voor de streek en voor ons vaderland van het allergrootste belang was geweest". Zoals gebruikelijk werd de uitslag van de stemming bekendgemaakt door middel van aanplakbiljetten en een tweetal nieuwsbladen.

Toen het besluit tot ruilverkaveling was genomen, moest een plaatselijke commissie worden benoemd. Deze bestond uit vijf leden die het vertrouwen van de bevolking genoten en over een uitgebreide plaatselijke kennis beschikten. Voor de ruilverkaveling Ede-Veenendaal werden de volgende personen benoemd: G. Sluis, notaris te Wageningen, lid en voorzitter; R. van Voorthuysen, wethouder te Rhenen, lid en plaatsvervangend voorzitter; R.

Jochemsen, Kraats B c 10, Bennekom, lid; Jac. van Laar, Rhenen, plaatsvervangend lid; G. Hasselaar, raadslid te Veenendaal, ook plaatsvervangend lid. De commissie ging in september 1941 aan het werk.

Eerste schatting

De schatting van de gronden in een ruilverkavelingsblok was een van de kernpunten van de procedure. De toedeling van de kavels geschiedde immers later op basis van de ingebrachte ruilverkavelingsverwachtingswaarde. Hieronder werd verstaan de waarde die men verwachtte te krijgen als het plan van voorzieningen, zoals wegen, waterlopen en perceelsverbetering, was uitgevoerd. Een van de eerste daden van de Plaatselijke Commissie (PC) was dan ook het samenstellen van een lijst van negen schatters, gerekruteerd uit landbouwers uit de streek, die de waardebepaling van de gronden moesten uitvoeren. De schatters werden door de commissieleden, elk in zijn eigen rayon, aangezocht. Alle schatters accepteerden hun benoeming.

De werkzaamheden van de eerste schatting konden worden onderscheiden in de zogenaamde "proef-schatting" en de "eigenlijke schatting". Om de schatting zo verantwoord mogelijk te kunnen uitvoeren, was het voor de schatters en de leden van de PC noodzakelijk dat zij zich een duidelijke voorstelling zouden maken van de toestand zoals die door het uitvoeren van de ruilverkavelingswerkzaamheden zou ontstaan.

Het schatten van de gronden gebeurde aan de hand van landelijk vastgestelde normen. Het was zaak om de schatters en de leden van de Plaatselijke Commissie hiermee vertrouwd te maken, zodat zij elk perceel konden indelen in een bepaalde klasse. Dit gebeurde op 3 en 4 oktober 1941 in Hotel De Korenbeurs te Veenendaal.

Na de uitleg over de aard en het doel van de schatting werd de rest van de eerste en de ochtend van de tweede dag een rondgang over het terrein gemaakt en werden de diverse gronden onderzocht door het maken van proefgaten voor de beoordeling van het bodemprofiel. In het blok werden eerst de beste en vervolgens de slechtste gronden per soort beoordeeld en tussen de twee uitersten kwam een aantal overgangsklassen. In de middag van de tweede dag kwam men weer samen in Hotel De Korenbeurs voor het opmaken van het proces-ver-

baal van de vaststelling van het classificatiestelsel. Besloten werd dat al op 13 oktober 1941 met de schatting zou worden begonnen. De eerste dag in Achterberg met alle schatters, de volgende dag gesplitst in twee ploegen van vier en vijf man en dan tevens beginnend in Wageningen, en de derde dag verdeeld over drie ploegen van drie man die ook van start gingen in Gelders Veenendaal. Aan elke schattingsploeg werden nog twee gravers en een jongen toegevoegd. De vergoeding van de schatters werd bepaald op f 7,- per dag.

Gelders Benedeneind, ca. 1970. (Collectie Frans van Oort.)

Indeling

Uit een eerder ingesteld onderzoek was gebleken dat in het algemeen drie grondsoorten werden aangetroffen in het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei. Type A werd gevormd door rivierkleigronden, type B door zandgronden en type C werd aangetroffen op onverveende en verveende gronden. Naar de cultuurvorm trof men aan: graslanden, bouwlanden, boomgaarden, hakhoutbossen, bossen van opgaand hout, moerassen, griend, houtwallen, woeste gronden en voormalige militaire stellingen. Verder kwamen voor: gebouwen, erven, tuinen, wegen en water. De kleigronden van type A werden in verband met de aard en de samenstelling der grondlagen en de structuur van de grond gerangschikt in negen klassen met als uitersten f 1000,- en f 2500,- per hectare.

De in de zandgronden van type B voorkomende bouw- en graslanden werden in verband met de variabele dikte van de teellaag, de hoedanigheid en doorlatendheid van de ondergrond, ondergebracht in zeventien klassen, lopend van f 600,- tot f 2700,- per hectare. De in dit type voorkomende bosgronden werden naar de aard en de samenstelling der grondlagen geschat in zes klassen, en wel van f 300,- tot f 800,- per hectare. De veengronden van type C werden onderscheiden in onverveende en verveende gronden. De onverveende of reeds in cultuur gebrachte verveende gronden werden gerangschikt in tien klassen, variërend van f 500,- tot f 2000,- per hectare. De verveende en niet in cultuur gebrachte gronden werden in verband met hun hoogteligging en samenstelling geschat in zeven klassen tussen f 200,- tot f 800,- per hectare.

Openbare wegen werden geschat op f 10,- per hectare, terwijl water niet verder kwam dan f 1,- per hectare. Landwegen (rechten van weg, wegoevergang enzovoort) werden geschat als de aangrenzende gronden en houtopstanden, met inbegrip van vruchtbomen, vielen voorlopig buiten de schatting. Wanneer zij door de ruilverkaveling van eigenaar zouden veranderen, werd de waarde te zijner tijd door de schatters bepaald. Het bedrag zou dan in het ruilverkavelingsplan worden verrekend. Ook gebouwen werden niet geschat. Gronden met voormalige militaire stellingen kregen dezelfde waarde als aangrenzende gronden.

In opdracht van de PC begonnen de groepen schatters, drie per ploeg, aan de hand van gegraven profielkuilen en hun plaatselijke kennis alle percelen in het blok te voorzien van de ruilverkavelingsverwachtingswaarde. Tevens bepaalden zij het bedrag dat ingevolge de cultuurtoestand van de waarde van het perceel moest worden afgetrokken, bijvoorbeeld omdat de ontsluiting of ontwatering slecht was. Het kwam ook vaak voor dat een kadastraal perceel in verschillende klassen viel.

Al deze gegevens werden door een landmeter opgetekend op de schattingsveldkaart. Later, op kantoor, kon de landmeter via berekeningen ieders ingebrachte waarde vaststellen, met als resultaat het register van de schattingsuitkomsten. Deze waarden waren geen verkoopwaarden en dienden binnen het blok uitsluitend als ruilwaarde. De schatting duurde tot eind december 1941.

Luchtfoto uit 1939. Linksboven het Benedeneind en De Hel en rechtsonder de smalle akkertjes van de Bennekomse Meent. (Collectie Frans van Oort.)

Rechthebbenden

Vervolgens moest de PC nagaan welke personen rechten hadden binnen het blok van ruilverkaveling, wat de rechten inhielden en natuurlijk hoe groot ieders recht was. Het kon gaan om het recht van eigendom, erfpacht, vruchtgebruik, gebruik en bewoning enzovoort. De waarde van de rechten werd vastgesteld door middel van de schatting. Daarnaast waren er rechthebbenden die een zakelijk recht bezaten, zoals jachtrente, tiendrente en recht van huur. Tot deze rechten behoorden ook het naweide-recht, het recht van voorpoting en het recht van een-

denkooi. De PC stelde een lijst van rechthebbenden op, die van 5 tot en met 9 januari 1942 werd besproken in Hotel De Roskam te Veenendaal.

In de vergadering van 4 maart 1942 kwam de mededeling dat de schattingslijsten klaar waren en werd het zaak de belanghebbenden via een aangetekende brief uit te nodigen voor een voorbespreking. Dit gebeurde van 24 tot en met 27 maart in de kegelbaan van Hotel De Roskam en van 30 maart tot en met 1 april in een zaal van Hotel Bothof te Bennekom. Ook was openbare kennisgeving gedaan door aanplakking aan de gemeentehuizen in de betrokken gemeenten en door plaatsing van advertenties in de Edesche Courant en Het Nieuws voor de Geldersche Vallei. De officiële tervisielegging vond plaats van 7 tot en met 18 april in de verschillende gemeenten. In Ede koos men voor het Bureau Gemeentewerken aan de Boschpoortstraat, omdat het gemeentehuis door brand was verwoest. De lijst van rechthebbenden en de schattingslijsten werden op 17 juni 1942 vastgesteld.

Wijzigingen

De volgende stap van de PC was de opdracht om het voorlopig plan van wegen en waterlopen in detail uit te werken tot een definitief plan. Er werden enkele wijzigingen aangebracht in het oorspronkelijke plan. Zo besloot men een nieuwe weg, de latere Dragonderweg, meer oostwaarts aan te leggen. De voorgestelde afsnijding bij de kruising Kade-Wolfsdijk kon niet doorgaan vanwege de ongunstige doorsnijding in de percelen van de boerderijen. De doortrekking van de geprojecteerde Kooiweg ging ook niet door. Men liet deze weg afbuigen naar de Kraatsweg.

Ook in het noordelijk deel van het blok, tussen rijksweg 12 en de spoorbaan, werd een stukje weg niet aangelegd: de latere Pakhuisweg, doorgetrokken naar de Trapjesweg. De bruggen over de Grift

kregen een rijbreedte van zeven meter. Een uitzondering vormde de eerste brug, bij Veenendaal, die acht meter breed werd. De PC vond het niet nodig de wegen in de Bennekomse Meent te verharderen in verband met het weinige verkeer dat ze te verwerken kregen.

De volgende vraag was wie de wegen en waterlopen ging beheren. De Veensteeg te Bennekom en de Zuidelijke Meentweg te Rhenen, wegen die van oudsher tot de polder Wageningen-Bennekom behoorden, werden toegewezen aan hetzelfde bestuur, evenals alle oude en nieuwe waterleidingen binnen dit waterschapsgebied. Het Veenraadschap de Gelderse en Stichtse Venen verkreeg de eigendom, het beheer en het onderhoud van alle waterleidingen in onder andere Gelders Veenendaal, met uitzondering van die leidingen die tot de rijksweg 12 behoorden. Het veenraadschap had vanouds geen wegen in eigendom. De gemeente Ede kreeg alle wegen in de kadastrale gemeenten Ede en Bennekom, behalve zij die waren toegewezen aan de polder Wageningen-Bennekom. De Grift ging in verband met het onderhoud helemaal naar de provincie Utrecht.

Wenszittingen

Zodra over alle plannen overeenstemming was bereikt, kon met de uitvoering worden begonnen. Iedere eigenaar moest zijn evenredig deel terugontvangen van de totale waarde van alle in het blok

De Grift, 2000. Rechts het fietspad, links aan de overkant de Bennekomse Meent en op de achtergrond de peppels aan de Veensteeg. (Collectie Frans van Oort.)

opgenomen onroerende goederen, verminderd met de waarde van het onroerend goed dat nodig was voor de aanleg van een doelmatig net van wegen en waterlopen. In de ruilverkaveling Ede-Veenendaal moest iedere eigenaar zo naar verhouding 4,5 procent afstaan.

Hoewel het niet wettelijk was voorgeschreven, werden zogenaamde wenszittingen gehouden waarvoor iedere belanghebbende werd uitgenodigd. Het doel was kennis te nemen van de wensen van de belanghebbenden. Waar wilden zij in de toekomst bij voorkeur hun gronden hebben? De wenszittingen werden gehouden te Veenendaal in Hotel De Roskam in de periode 1 tot en met 24 maart en te Bennekom in Hotel Bothof van 29 maart tot en met 7 april 1943. Met behulp van de gegevens uit het wensregister maakte de landmeter een ontwerp van de nieuwe kavelindeling. Het ontwerp werd op 9 april 1944 goedgekeurd.

De overgang naar de nieuwe kavels zou plaats vinden per 15 november 1944. Voordien werd het plan aan de eigenaren gepresenteerd. Diverse eigenaren tekenden bezwaar aan. En toen viel het stil. Dat had te maken met het verloop van de oorlog. De volgende vergadering vond plaats op 25 juni 1945. Bij de opening sprak de voorzitter "woorden van dank voor de bevrijding en schetste in korte woorden de moeilijkheden die de één meer en de ander minder had ondervonden; er was veel verwoest en vernield hetwelk weer opgebouwd zou moeten worden. Zo was het ook met de ruilverkaveling en ondanks al het leed dat ondervonden was, hoopte hij toch dat we gezamenlijk het werk tot een goed einde mochten brengen." De toedeling der nieuwe percelen werd een jaar verschoven en zou dus nu plaatsvinden op 15 november 1945. Intussen werd een oplossing gezocht voor de ingediende bezwaren. Op 29 oktober 1945 kwam de kavelindeling vast te staan.

Rotterdams puin

De uitvoering van de plannen stond onder leiding van de Nederlandse Heidemaatschappij, die zowel voor het Gelderse als het Utrechtse deel een opzichter leverde. Een van de zaken waarvoor zij moest zorgen was het aanleveren van puin voor de wegen. Uit de stukken blijkt dat men ook puin heeft gekocht van de gemeente Rotterdam.

In de raadsvergadering van de gemeente Ede van 20 februari 1947 werd besloten een aantal nieuwe wegen in de ruilverkaveling Ede-Veenendaal van een naam te voorzien. Het betrof hier de Dragonderweg, genoemd naar een oude boerderij, en de Griffweg. Daar kwamen in de raadsvergadering van 30 september 1948 de Eemweg, genoemd naar de Eemwal, en de Werftweg bij. De laatste weg

Topografische kaart uit 1999. Het ruilverkavelingsgebied is aangegeven met een dikke zwarte lijn. De nieuwe wegen, waterlopen en percelen zijn goed zichtbaar, evenals het natuurgebied De Hel en de explosieve groei van Veenendaal. (Collectie Frans van Oort.)

was vernoemd naar een perceel grond: "Werft". Een naam die al in het jaar 1390 voorkwam. Ook was nog voorgesteld de naam Hooilandweg, omdat de weg door de terreinen liep die op de wegenligger bekend stonden als de "Hooilanden". Maar de raad besloot deze beslissing aan te houden om een meer geschikte naam te vinden. Uit een nader onderzoek bleek dat bedoelde naam niet voldoende karakteristiek was. Voorgesteld werd toen de naam Valleiweg, die op 18 november 1948 bij de raad en ook bij de omwonenden instemming vond. Ten slotte kwam de naam van de weg die het verlengde van de Bennekomse Kade vormde en die vroeger Eemwal heette, te vervallen. Dit weggedeelte werd vanaf die datum eveneens Bennekomse Kade genoemd. De weg die de Kraatsweg verlengde, kreeg dezelfde naam.

In 1947 kwamen de wegen en waterlopen gereed. Daarna werd een plan gemaakt voor de beplanting. Langs de Slagsteeg werden inlandse eiken gepoot. Langs de Veensteeg kwamen populieren te staan, aangevuld met struikbeplanting van els, meidoorn en grauwe wilg. Het Maanderdijkje werd voorzien van essen en het Benedeneind van populieren, terwijl langs de Dragonderweg en de Grift wilgen werden aangeplant.

De afsluiting

In een vergadering in Hotel De Roskam te Veenendaal kwam op 26 september 1951 de afsluiting van de ruilverkaveling aan de orde. Een prachtig stuk werk was gereedgekomen. Door de tijdsomstandigheden (lees: de oorlog) had de verkaveling tien jaar in beslag genomen. Er moest vaak onder moeilijke omstandigheden gewerkt worden. Tot tweemaal toe werd het gebied gesteerd door oorlogsschade die moest worden hersteld en afgewikkeld. Daarnaast had de Plaatselijke Commissie altijd te maken met twee delen: het Gelderse en het Utrechtse deel. Elk deel leverde zijn eigen cultuurmaatschappij, commissies van deskundigen enzovoort. Na diverse lovende toespraken viel het doek en gingen de PC-leden en deskundigen nog eenmaal gezamenlijk lunchen.

Slotwoord

Na de totstandkoming van de Ruilverkavelingswet in 1938 was de verkavelingsgedachte goed aangesla-

gen. Tot 1950 werden in totaal 30.000 ha onder handen genomen.

Na de oorlog kwam de mechanisatie van de landbouw op gang. Knechten en paarden verdwenen en trekkers, combines en andere machines deden hun intrede. Deze ontwikkeling vroeg om grotere en betere kavels, goede wegen en een beheersbare ontwatering. Met een moderne infrastructuur kon de Nederlandse landbouw tegen een zo laag mogelijke kostprijs produceren en aldus een sterke concurrentiepositie innemen in Europa, zo luidde de verwachting.

In het zuiden van de Gelderse Vallei pakte de ruilverkaveling Ede-Veenendaal gunstig uit voor de individuele boer én de hele streek. In feite kwam zij precies op tijd en was de prijs nog redelijk laag. Positief, zeker voor die tijd, was het idee een tweetal natuurgebieden te reserveren. Daar stond tegenover dat door het vergroten van de kavels ook veel natuurschoon werd opgeofferd. De slogan van nu om meer aandacht te schenken aan behoud en versterking van het landschap, was in de oorlogsjaren nog onbekend. Al met al was ruilverkaveling in die tijd toch een zeer complexe materie.

Bronnen

Gemeentearchief Ede
Nationaal Archief, Den Haag
Gemeentearchief Veenendaal
Ir L.H. Bouwman, Ruilverkaveling

Veel dank ben ik verschuldigd aan mevrouw M. Lansink van het Gemeentearchief Ede, die er voor heeft gezorgd dat het archief van de ruilverkaveling Ede-Veenendaal via het Nationaal Archief in Den Haag weer boven water is gekomen.

Naschrift redactie

Deze tekst is een bewerking van een artikel over de ruilverkaveling Ede-Veenendaal dat de auteur in december 2001 schreef voor De Zandloper, het kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede.

De verzamelplaats

Wie spaarde ze niet? Het was de tijd van: "Het is geen man, die niet roken kan!" Dus groeide je collectie als kool. Je had je vaste leveranciers: ome Kees, de dominee, de mannetjes in het bejaardenhuis. Voor de permanente bewaring had je een schrift en gluton. Toen deden ze de tabak in de ban. Je verzamelwoede zakte vanzelf. Je ging over op speldjes en daarna ging je op voetbal. Maar er zijn uitzonderingen. Marinus van Elst verzamelt nog steeds sigarenbandjes.

DOOR GERT GROENLEER

Zevenenzeventig jaar geleden geboren in Scherpenzeel, sinds jaar en dag inwoner van Veenendaal. Hij bezocht er de lagere school en ook de ULO van Thoomes. Zijn werkzaam leven begon hij bij de Ritmeester. Net vóór de oorlog werkten daar zo'n duizend man. Om niet naar Duitsland te hoeven, dook Van Elst in de oorlog onder bij een oom in Scherpenzeel. Van 1946 tot 1948 diende hij in Indië. In Veenendaal werkte hij als metselaar en tegelzetter. Hij trouwde in 1952 en is sinds 1954 niet meer verhuisd.

Wanneer begon u te verzamelen?

"Als jongen van een jaar of acht. Ik deed het samen met mijn broer en een kameraad. Vader kocht zijn sigaren bij De Koning en wij hadden het liefst dat hij ze kocht met bandjes die wij nog niet hadden. We kregen ze ook van ooms. En op zondag struinden we de Hoofdstraat, de Hoogstraat en de Kerkewijk af, tot La Montagne. Met z'n drieën verdeelden we het gebied en vaak leverde zo'n speurtocht heel wat op. Ik plakte de buit in een schriftje, maar dat heb ik niet meer. Toen ik elf of twaalf was, ben ik ermee opgehouden."

Werken bij de Ritmeester, 1957. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Maar niet voorgoed.

"Inderdaad. In 1954 kreeg ik pleuritis en was een poos ziek thuis. Het bondsblad van het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) had een ziekenhoekje en zo begon mijn tweede verzamel fase. Van heinde en verre kreeg ik sigarenbandjes toegestuurd. Ik werd er bijna onder bedolven. De dubbele heb ik verkocht. Ze wogen zeven kilo. In die tijd begon ik ordners te gebruiken. Na 1960 is mijn belangstelling wat weggeëbd, maar sinds

De Hoofdstraat, 1935. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Sigarenfabriek Cavansa, eerste helft twintigste eeuw. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

ik in 1985 met de vut ben, verzamel ik weer enthousiast. In mijn verzamelend leven kun je dus drie perioden onderscheiden.”

Vertelt u eens iets over het verzamelcircuit?

“Je hebt in Nederland een vereniging van allerhande verzamelaars die onder andere ruilbeurzen organiseert in Utrecht. Daar kom je behalve sigarenbandjes ook postzegels, suikerzakjes, boeken, langspeelplaten en nog veel meer tegen. Voor sigarenbandjes is er elke twee maanden een eigen beurs. Erg goed is die van Olst. Ik ga ook twee keer per jaar naar een ruilbeurs in Deurne bij Antwerpen. Maar die Belgen kennen de prijzen! Na de oorlog kreeg je allerlei series, bijvoorbeeld van bedrijven die nu niet meer bestaan. Die zijn echt voor de commercie. Zelf ben ik niet zo’n handelaar. Hoewel ik vorig jaar tegen een schappelijke prijs een mooie verzameling heb gekocht van iemand uit Veendam. Dat was een aardige koop. Ik heb ook eens een verzameling zomaar gekregen. En een paar maanden geleden kreeg ik vier banden te pakken die je haast nooit ziet. Een buitenkansje.”

Hoe groot is uw verzameling?

“Geen idee. Zonder series kom ik naar schatting op 60 à 70.000 en met series op 100.000 bandjes. Het is een goeie verzameling. Van veel bandjes weet ik nog precies hoe ik er aan gekomen ben. En mijn verzamelgebied is groot: ik heb Nederlandse, Belgische, Spaanse en Amerikaanse bandjes. Verder heb ik veel dubbele. Maar bij het ruilen zal ik me niet gauw vergissen. Je moet wel opletten, want je hebt vaak verschillende drukken en aparte nummers.”

En het Veenendaalse aandeel?

“Ik ben niet echt wild op specifiek Veenendaalse banden, maar 6 à 700 heb ik er toch wel, alleen van Ritmeester al een paar honderd, denk ik. Daar komt tegenwoordig maar weinig meer bij. Ik heb verder bandjes van Panter, Edelman, Budding, Cavansa, Beco en Monte Christo. En ook veel uit Rhenen, want daar had je op een gegeven moment wel veertig bedrijven en bedrijfjes die sigaren maakten.”

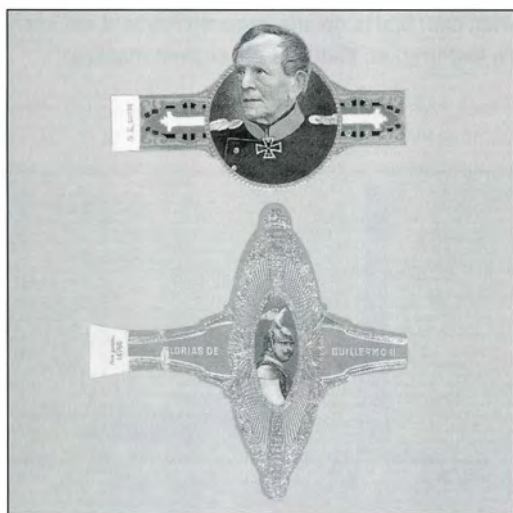
De Ritmeester, 1949. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Staatslieden (Collectie Marinus van Elst.)

Veense bandjes (Collectie Marinus van Elst.)

Bismarck en keizer Wilhelm II (Collectie Marinus van Elst.)

Koningin Wilhelmina (Collectie Marinus van Elst.)

We gaan naar boven, naar de hobbykamer. Zo'n 160 albums, alfabetisch geordend per bedrijf. Dubbele banden in dozen. Van Elst laat enkele topstukken zien. Gelet op de jaartallen 1852-1902 zal zijn oudste bandje dat van H.G. en M.A. Hagen zijn. Honderd jaar dus. Een serie staatslieden uit de jaren dertig van de vorige eeuw is compleet op één na: het bandje van A. Hitler ontbreekt. Verschillende series zijn er van het Koninklijk Huis. Ten slotte enige aandacht voor een band van De Huifkar uit Oisterwijk. "Die heeft nog niemand," zegt de eigenaar met gepaste trots. Wie zich in verbinding wil stellen met Marinus van Elst kan bellen: 0318 525882.

Berichten uit Het Kleine Veenloo

Sinds 1993 is de Tsjechische universiteitsstad Olomouc de partnerstad van Veenendaal. Om dat nog eens te onderstrepen, hebben een Tsjechische delegatie onder leiding van Irena Kubešová van het Regionaal Historisch Museum in Olomouc en leden van het Platform Stedenband Veenendaal-Olomouc in ons museum de unieke tentoonstelling "Historisch Olomouc" ingericht. Getoond worden historisch waardevolle voorwerpen alsook een fotoreportage op panelen, waarbij de geschiedenis van de Moravische stad vanaf de vroegslavische tijd tot heden in beeld wordt gebracht. Verder is er een video van het oude centrum te zien, gemaakt door platformlid Peter Beaart. Wie kennis wil maken met het verleden van onze prachtige partnerstad, kan nog tot 8 december 2002 terecht in museum Het Kleine Veenloo.

DOOR INGE NEDERSTIGT

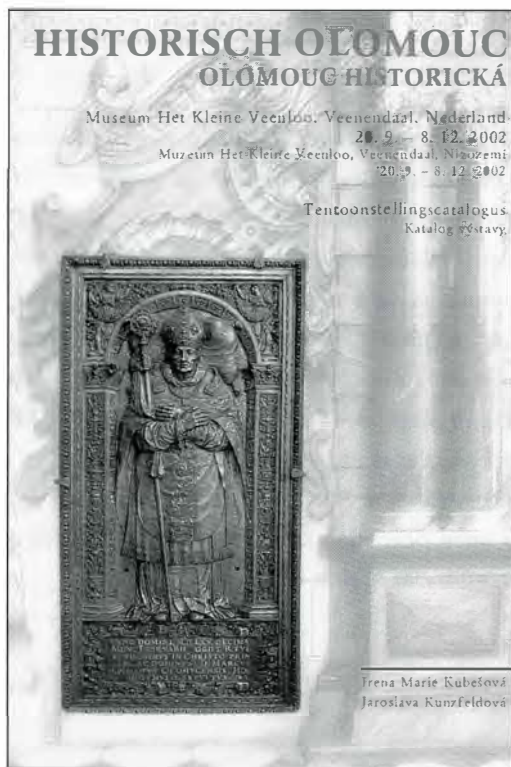
Historisch Olomouc
20 september t/m 7 december 2002

Openingstijden:
dinsdag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur

Historisch Museum
"Het Kleine Veenloo"
Markt 10, 3901 DN Veenendaal
Tel.: (0318) 550010

HET KLEINE VEENLOO

In aanwezigheid van Veenendalers en inwoners van Olomouc werd op 20 september de tentoonstelling "Historisch Olomouc" feestelijk geopend door wet-houder Henk Roor. Hij noemde de expositie "een nieuw hoogtepunt in de historie van de stedenband" en bedankte Irena Kubešová, die verantwoordelijk was voor de inrichting van de expositie. Vervolgens gaf Irena Kubešová een uitgebreid overzicht van de geschiedenis van Olomouc. Zij vertelde van het ro-maanse en gotische Olomouc, de tijd van de Hussieten (Johannes Hus!), de Renaissance en de barokperiode tot en met de twintigste eeuw. Gelukkig voor de Veenendalers werd haar tekst uit-stekend vertaald door een tolk. De voorzitter van het Platform Stedenband Veenendaal-Olomouc, Ali Groebe, sprak ten slotte de hoop uit dat plaatsgeno-ten die nog niet in Olomouc waren geweest, door deze expositie daar alsnog een kijkje zouden gaan nemen. Na het officiële gedeelte konden de gasten onder het genot van een hapje en een drankje de expositie rustig bekijken en met elkaar van gedach-ten wisselen.

Catalogus

Ter gelegenheid van de tentoonstelling is een fraaie, tweetalige catalogus uitgegeven met veel informatie en kleurenfoto's. Elke bezoeker ontvangt een gratis exemplaar, maar... op is op! In de catalogus wordt de volgorde van de expositie aangehouden. Olomouc wordt dank zij zijn gunstige ligging (op een natuurlijke terp bij een doorwaadbare plaats in de rivier de Morava, aan een belangrijke handelsroute van Moravië naar Polen) al sinds de oertijd bewoond. Naar alle waarschijnlijkheid was de plaats toen al het bestuurscentrum van de regio. Na de aansluiting van Moravië bij de Tsjechische staat in het begin van de elfde eeuw zetelde in de burcht van Olomouc het centraal gezag van het markgraafschap Moravië. In de loop van de dertiende eeuw ontstond uit de nederzetting van handwerkers en handelaars rondom de burcht een stad, Olomouc. De eerste vermelding is van 1248.

De stad verwierf talrijke privileges en werd al spoedig de belangrijkste onder de koningssteden van Moravië. Ook in 2002 is Olomouc met haar 100.000 inwoners een van de meest toonaangevende steden

van Tsjechië. Onlangs nog kreeg zij de statutaire positie van provinciehoofdstad, een logisch uitvloeisel van de ontwikkeling als eeuwenoud cultureel, maatschappelijk en economisch centrum.

Nieuwe expositie

De nieuwe expositie gaat over quilts en heeft als titel Q.ART = Art Quilts. Het zijn moderne, artistieke quilts, afkomstig uit België. De tentoonstelling loopt van 13 december 2002 tot 15 februari 2003. Voor nadere bijzonderheden kunt u te zijner tijd de plaatselijke kranten raadplegen.

Openingstijden

Het Historisch Museum Het Kleine Veenloo is open van dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. Adres: Markt 10, Veenendaal. Rondleidingen voor groepen op afspraak: 0318 550010.

Zegelstempels uit Olomouc. (Collectie Inge Nederstigt.)

't Was anders

Een landelijk dagblad dat ook in kerkelijk Veenendaal veel gelezen wordt, heeft regelmatig een rubriek met als titel: 't Was anders. In deze rubriek worden onjuistheden in de redactionele artikelen van voorgaande dagen gecorrigeerd. Als je een aantal jaren de geschiedschrijving over Veenendaal volgt, kom je ook dingen tegen waarvan je denkt: Was het niet anders? In dit artikel willen we er een paar noemen.

DOOR E.J. VAN BEEK

Sinterklaas per aak

In de Rijnpost Weekend van 1 maart 1991 stond een reactie van de 'echte' Sint op een artikel van een week daarvoor. In dat artikel ging het over de landing van Sint Nicolaas in Veenendaal per helikopter. We laten Sint aan het woord: "Ze hebben ook nog een keer de stunt uitgehaald om me te laten arriveren per aak als vervoermiddel. Dat was aanmerkelijk goedkoper en veiliger, zeiden ze. Hebt U wel eens, met een lange tabbert aan, uit een aak moeten stappen?"

Enkele jaren later verscheen in Oud Veenendaal het artikel 'Sinterklaas per helikopter of aak' van de hand van M.B.¹ Een citaat: "Midden jaren zeventig bedachten de winkeliers iets anders. Veenendaal is, zoals algemeen bekend, mede groot geworden dankzij haar turfgravers. Waarom kan de Sint niet eens een keer per aak arriveren? Zo gezegd, zo gedaan. Hij kwam netjes vanaf het Benedeneind richting raadhuis geaven en stapte hier met zijn gevolg voorzichtig uit de boot. Voorwaar een originele manier van welkom heten! En het mag dan ook meer dan verwonderlijk heten dat dit idee niet vaker is uitgevoerd."

In het themanummer van Oud Veenendaal over de Veenendaalse winkeliersvereniging Handel en Nijverheid kwam de Sint in de aak ook weer ter sprake. Het artikel vermeldde dat Sint Nicolaas maar één keer per aak ingehaald is en het bijschrift van de foto van de intocht van 1972 besloot met:

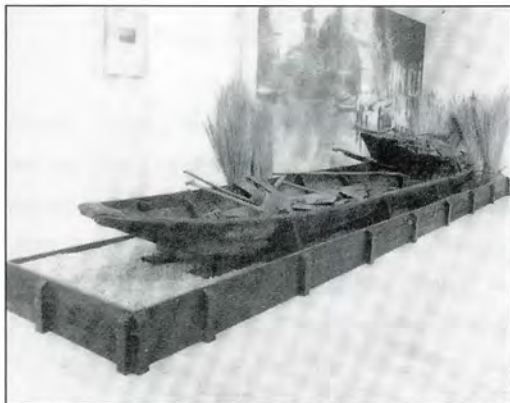
"Ondertussen vraagt iedereen zich nu wel af: waar is toch die mooie aak gebleven?"²

Uit bovenstaande stukjes krijg je de indruk dat de Sint maar één keer per aak is ingehaald en dat niet bekend is waar de aak gebleven is.

In november 1971 werd Sint met enkele Pieten door Gerrit van Wakeren per aak van het Benedeneind naar het "bolwerk van de vroede vaderen" gevaren. De roerganger was niet verkleed en ook was de aak niet versierd. De plaatselijke pers publiceerde enkele foto's.³ Een jaar later werd Sint opnieuw, per versierde aak, vervoerd, maar toen door de als Piet vermomde Henk van den Bruinhorst. Bovengenoemde aak was eigendom van Cornelis van den Bruinhorst, werd in 1990 door de familie Braafhart-van den

Gerrit van Wakeren voer de aak waarmee Sinterklaas op 13 november 1971 werd ingehaald. Op de achtergrond het gemeentehuis. (De Rijnpost, 17 november 1971.)

De aak in een inmiddels gedateerde folder van Het Kleine Veenloo. (Collectie familie E.J. van Beek.)

Bruinhorst aan de gemeente Veenendaal geschonken en is nu een pronkstuk in het museum Het Kleine Veenloo.⁴

De conclusie is dat Sinterklaas in ieder geval meer dan eens per aak is ingehaald en dat deze aak bewaard is gebleven.⁵

De Oude Kerk

Zoals in diverse publicaties is te lezen, is de Oude Kerk op de Markt ingewijd en in gebruik genomen in

1566. Twee jaar geleden kreeg ik enkele recente prentbriefkaarten van de Oude Kerk. Op een kaart van Van der Meulen uit Sneek staat dat de kerk van 1556 is. Een verschrijving van tien jaar, denk je dan. Maar op de andere kaart van Bert van Loo Producties staat ook 1556. Waarschijnlijk is dat jaartal gewoon overgenomen. Zo komen de fouten in de wereld.

Het Reformatorisch Dagblad, de krant waar we mee begonnen, kende tot voor kort de serie Kerkgang. Iedere week stond er een Nederlandse kerk in het middelpunt. Nadat eerst de Veense Oude Kerk voor het voetlicht was gehaald, volgde enige tijd later de Nederlandse Hervormde kerk van Elst in een verhaal van V. Erdin.⁶ Twee citaten uit dit artikel: "Nadat Veenendaal in 1700 van de gereformeerde gemeente van Rhenen was afgesplitst, volgde 'Elst bij Amerongen' in 1819." En: "Veenendaal droeg na het zelfstandig worden niet langer bij in de kosten van predikant, kerk en armenzorg."

Maar Veenendaal is toch direct in 1566 een zelfstandige parochie geworden? Wat is er dan in 1700 gebeurd? In wat voor kosten heeft Veenendaal bijgedragen? Het is mij totaal onduidelijk.

Prentbriefkaart uitgegeven door Van der Meulen in Sneek met het opschrift: Oude- of St. Salvatorskerk (1556). (Collectie familie E.J. van Beek.)

Prentbriefkaarten

In een tweedehands boekenzaak in Friesland kwamen we een drietal oude zwart-wit prentbriefkaarten van Veenendaal tegen. De kaarten waren van drie verschillende uitgevers, maar hadden exact dezelfde afbeelding: een kanaal (de Grift - het Omleidingskanaal) met bomen en wat struikgewas. Volgens het ene opschrift was de foto aan het Benedeneind genomen, de andere twee vermeldden dat het richting de Rode Haan zou zijn. Dat laatste leek ons het meest waarschijnlijk. Hoe betrouwbaar is een opschrift?

Beschieting Julianakerk

Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog is de toren van de Julianakerk door de geallieerden onder vuur genomen. Wanneer was dat precies?

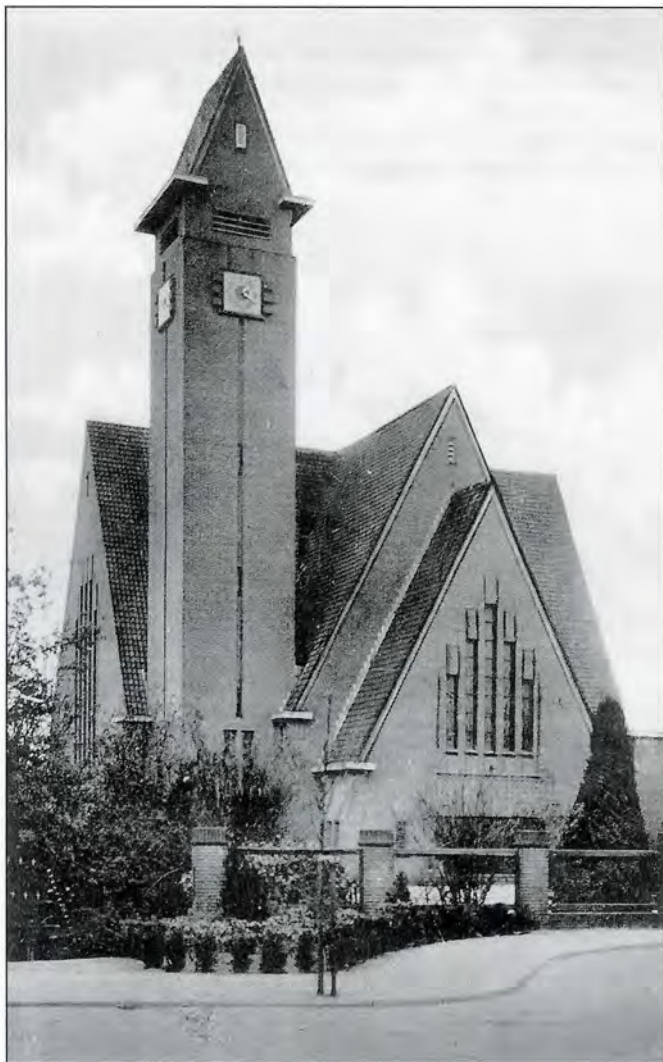
De auteurs van het boek *Dorp in het duister* houden het op 26 april 1945. Deze datum wordt ook in andere literatuur genoemd, bijvoorbeeld in het dagboek van J.C. Meeuse.⁷ Maar in *Geschiedenis van Veenendaal* lezen we dat het 17 april 1945 was.⁸ Terwijl een officieel rapport in de archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk weer 26 april 1945 noemt, en wel om 18.15 uur.⁹ Hoogstwaarschijnlijk is dit de juiste datum.

Maar hoe zit het dan met de slachtoffers die op die dag gevallen zouden zijn en die later gezamenlijk vanuit de Oude Kerk zijn begraven?¹⁰ In de lijst van Veenendaalse oorlogsslachtoffers staat op 26 april 1945 alleen de naam van Albertus van Maanen, die in spertijd geëxecuteerd werd. Wel kwamen zeven mensen om het leven als gevolg van een beschieting op 19 april 1945. Een van hen overleed op 26 april.¹¹ Ook in de gegevens die een gemeentelijke werkgroep in de jaren 1990-1991 verzamelde over de Veense oorlogsslachtoffers komt wel een beschieting op 19 april voor, maar wordt

over de Julianakerk en 26 april met geen woord gerept.¹²

Tot slot

Al lezend denkt u misschien: Is het nu zo belangrijk om alles zo precies te vermelden? De moraal van het verhaal is echter dat je bij geschiedschrijving niet zomaar alles kunt overnemen en voor waar aanneemen. Gegevens dienen zoveel mogelijk te worden gecontroleerd door raadpleging van primaire bronnen en literatuur.

De Julianakerk in de oorlogsjaren, vóór de beschieting van 26 april 1945. (Collectie familie E.J. van Beek.)

Noten

- 1 Oud Veenendaal, november 1994, p. 103-105
- 2 Oud Veenendaal, september 1999, p. 95 en 105
- 3 O.a. De Vallei, 20 november 1971
- 4 De Rijnpost, 1 februari 1989
- 5 Informatie uit betrouwbare bron. Gerrit van Wakeren was de vader van mijn vrouw, Cornelis van den Bruinhorst haar grootvader. Cornelis van den Bruinhorst kocht de aak na 1945 van Marius van Leeuwen uit Bennekom
- 6 Reformatorisch Dagblad, 21 september 2000
- 7 Dorp in het duister, p. 91; De laatste oorlogsdagen in Veenendaal, p. 14
- 8 Geschiedenis van Veenendaal, p. 140 en 141
- 9 Archieven Nederlandse Hervormde Kerk Veenendaal, inv.nr. 229
- 10 Uit de Geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Veenendaal, p. 116; Geschiedenis van Veenendaal, p. 140
- 11 Oud Veenendaal, juni 2000, p. 84-87
- 12 Archieven Gemeente Veenendaal, dossier -1.853.1

Bronnen en literatuur

Archieven Gemeente Veenendaal, dossier -1.853.1
Archieven Nederlandse Hervormde Kerk Veenendaal, inv.nr. 229
Barneveld, J. van, Brink, M., Diepeveen, H., Dorp in het duister
Barneveld, J. van, Diepeveen H., Uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Veenendaal
Grootheest, A.C. van, Bisschop, R., Geschiedenis van Veenendaal
Meeuse, J.C., De laatste oorlogsdagen in Veenendaal
Diverse nummers van Oud Veenendaal
Diverse krantenartikelen

De Julianakerk na de beschieting. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Het laatste woord

Op de bijeenkomst van 19 september vertelde Joop de Ruiter, oud-wethouder van Veenendaal, over 1940-1945. Hij was een jaar of negen toen hij vreemde woorden hoorde, woorden waarvan hij de betekenis pas later begreep: mobilisatie, inundatie, evacuatie, inkwartiering, luchtalarm, oorlog.

DOOR HET BESTUUR

De mobilisatie betekende dat er soldaten in het dorp rondliepen en dat veel mensen inkwartiering kregen. Door de inundatie was er water om in te spelen of op te schaatsen. Oorlog bleef voor een kleine jongen een vaag begrip. Joop maakte zich geen zorgen: Nederland was immers neutraal. Op 10 mei 1940 werd het toch oorlog. De familie De Ruiter evacueerde naar Bergambacht en kwam in huis bij een NSB'er. Vrij snel na de overgave op 14 mei mocht het gezin terug naar Veenendaal, waar aan de Kanaalweg en de Kerkewijk huizen waren afgebrand. Vóór het vertrek had Joop het konijnenhok opengezet, want er was niemand om de dieren te voeren. Ze hadden niet op zijn thuiskomst gewacht. Het leven hernam zijn loop. De school begon weer, evenals de gymnastiek bij Sparta. In 1941 werd het benauwder. Naar aanleiding van relletjes op Lampegietersavond werden zeven mannen opgepakt en als gijzelaar naar het concentratiekamp in Amersfoort overgebracht. De vader van Joop was een van hen. Vlak voor Kerst kwamen ze weer thuis: vermagerd, kaalgeschoren en met striemen op de rug. Nog nooit had Joop zijn vader zien huilen. Voor hem begon de oorlog toen echt, met zijn angst en machteloosheid en met een grenzeloze haat tegen alles wat Duits was.

Wat hij wel prettig vond, was de winkelsluiting. Waren de winkels vóór de oorlog op zaterdag tot tien uur open, in de oorlog moesten ze om zes uur dicht. Dus waren vader en moeder 's avonds thuis en werden er spelletjes gedaan en punten geplakt.

In mei 1944 kon Joop niet meer naar de HBS in Arnhem, omdat de treinen werden beschoten door Engelse en Amerikaanse vliegtuigen. Hij kreeg les

van de vader van huisarts Pilon. Het huis van gemeentesecretaris Blankespoor werd in brand gestoken, omdat er spijkers op de weg waren gevonden, bedoeld om de Duitse auto's lekke banden te bezorgen.

Landing

De luchtlanding bij Arnhem in september 1944 bracht nog meer schaarste aan voedsel, kleding, onderdak en vervoer. Veel moeders stonden er alleen voor, want veel vaders waren gevangen of ondergedoken. Dat zijn fiets werd gevorderd op het Boveneind, maakte diepe indruk op Joop. De laatste oorlogsdagen bracht hij door in de kelder van buurman Rijk de Ruiter. Toen werd ook de Vaartbrug opgeblazen. Op 5 mei 1945 leerde hij weer een nieuw woord: capitulatie, en op 9 mei was ook Veenendaal eindelijk bevrijd. J.H. van Schuppen werd waarnemend burgemeester en op de Markt deelden Canadezen chocola en sigaretten uit. Er kwam Marshallhulp uit Amerika. De wederopbouw begon. In de loop van de jaren is Joops haat tegen de Duitsers vervaagd. Wat is goed, wat is fout? Soms hoeft je niet te kiezen en kom je, zoals Joop, vanzelf aan de goede kant terecht. Hij eindigde met een tekst op een oorlogsmonument ergens in het Westland: Wie hier stilstaat, doet goed. Wie hier verder gaat, doet beter.

Toch weer in De Meent

Op de ledenbijeenkomst van 19 september werd meegedeeld dat Oud Veenendaal voor het laatst in De Meent zat. De directie wilde de zaal helemaal voor de bewoners en hun familie hebben. Waar

moesten we heen? Overleg met de directeur heeft geresulteerd in de toezegging dat wij, gezien de intensiteit van het interne gebruik van de zaal en het feit dat wij er jaarlijks maar vier bijeenkomsten beleggen, in De Meent kunnen blijven vergaderen. We zijn daar heel blij mee. Van harte nodigen we de bewoners van de beide somatische afdelingen uit eens een bijeenkomst te bezoeken. Afgesproken is dat, als partijen zich in de toekomst belemmerd voelen in hun functioneren, gezamenlijk naar een oplossing zal worden gezocht. U bent dus hartelijk welkom op de vertrouwde stek:

- **donderdag 21 november**
- **P. Will en J. Smits**
- **Monumenten in Veenendaal**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Woensdag 20 maart 2003

Op de eerste ledenbijeenkomst in het nieuwe jaar spreekt dr A. P. den Hartog uit Bennekom over iets dat we allemaal doen: eten en drinken. In de afgelopen anderhalve eeuw heeft de industriële ontwikkeling ons voedselpatroon sterk veranderd. Ook was er sprake van democratisering: de welvaart nam toe, meisjes kregen huishoudonderwijs, er kwamen supermarkten. De warme maaltijd verschoof naar de avond. Veel en lekker stonden echter niet garant voor gezond. De titel van de lezing luidt: Honderdvijftig jaar eten en drinken: tekorten, overvloed en onbehagen.

Bevrijders in de Hoofdstraat per tank en met paard en wagen. (Collectie Gemeentearchief Veenendaal.)

Onderstaande uitgaven zijn als 'eindejaarsgeschenk' aan de leden toegezonden met het laatste nummer van de erachter vermelde jaargang van *Oud Veenendaal*

verkrijgbaar bij de adminstrateur (adres: zie binnenzijde vooromslag);
alle genoemde prijzen zijn exclusief verzendkosten

• *Tekening van de 'Nieuwe Molen' te Veenendaal (1986)*

door J.W. van Hardeveld (formaat A3; hxb 43x30 cm)
Prijs: € 2,27 (kan niet per post worden toegezonden)

• *Verkleind model van de bovenstaande tekening (formaat A4)*

Prijs: € 2,27

• *Kaart van de gemeente Veenendaal uit de Gemeente-atlas van J. Kuijpers van 1865 (1987)*

Plattegrond op chamois karton (formaat A4)
Prijs: € 2,27

• *Vier pentekeningen van tot gemeentelijk monument verklaarde gebouwen (1988)*

door E. Ooms - in envelop met tekening van de Oude Kerk; Marechausseekazerne; Frisia villa; voormalige pastorie (thans museum) op de Markt en arbeiderswoningen Parallelweg (ansichtkaartformaat)
Prijs: € 2,27

• *Twee reproducties van kaarten en twee van ansichtkaarten van Veenendaal (1992)*

kaart ± 1600, anoniem; detail van de 'Caarte van den Slaperdijk' uit 1705 van Justus van Broeckhuijsen; ansicht Markt met Hervormde Kerk, begin 1900 en Benedeneind, rond 1900 (ansichtkaartformaat)
Prijs: € 2,27

• *Twee reproducties van tekeningen van A.P. de Kleuver (1993)*

De Molenbrug te Veenendaal ca. 1800 en Fazantehaan (ansichtkaartformaat)
Prijs: € 1,13

• *Kleurenreproductie schilderij 'Vluchtelingen uit Veenendaal in de Geertekerk te Utrecht'*

door W.C. van Dijk, 1856 (formaat hxb 20x23 cm)
Reproductie is opgenomen geweest als middenpagina in het jubileumnummer van *Oud Veenendaal* van november 1995
Prijs: € 2,27

Publicaties over de geschiedenis van Veenendaal

verkrijgbaar bij de adminstrateur (adres: zie binnenzijde vooromslag);

alle genoemde prijzen zijn exclusief verzendkosten

• dr R. Bisschop, *Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd 1795-1813* (62 pagina's)

Prijs: € 2,25

• dr R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal, toegevoegd aan de hand van oude teksten en de transcripties daarvan, 1546-1847* (152 pagina's; leerboek paleografie)

Prijs: leden € 9,08; niet-leden € 11,34

• Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, *Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - deel 1* (40 pagina's; inventarisatie van de eigenaren van graven uit 1690, met veel voor genealogen interessante gegevens; transcripties van de oorspronkelijke registraties)

Prijs: leden € 4,54; niet-leden € 6,81

• Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, *Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - deel 2* (33 pagina's; aanvullingen op de leggers van graven uit 1683 en transcripties van de leggers 1710-1754, 1754-1818 en 1790-1858. Bevat tevens gegevens betreffende de ligging van graven in de Oude of Salvatorkerk)

Prijs: leden € 4,54; niet-leden € 6,81

• P.G. Doolaard, *Tot tijd en wijle... Een bloemlezing uit een eeuw Gereformeerd kerkelijk leven in Veenendaal, 1887-1987* (179 pagina's)

Prijs: € 6,81

• J.C. Meeuse, *De laatste oorlogsdagen in Veenendaal* (24 pagina's; verslag van de laatste oorlogsdagen in Veenendaal weergegeven voor familie in Zeeland door J.C. Meeuse, onderwijzer te Veenendaal)

Prijs: € 1,59

• *Selectie van illustraties van A.P. de Kleuver* (bevat reproducties van 15 tekeningen die dienden als illustraties bij kranten- en tijdschriftartikelen en in boeken van De Kleuver (1911-1980), amateur-bioloog, -historicus, -archeoloog, -musicus enz.)

Prijs: leden € 2,27; niet-leden € 3,40

• Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, *Luid- en begraafgeldten te Veenendaal, 1574-1812* (312 pagina's; met veel voor genealogen interessante gegevens)

Prijs: leden € 22,69; niet-leden € 27,23

• P. Will, *Veenendaal, straat in straat uit. Betekenis en geschiedenis van Veenendaalse straatnamen* (96 pagina's).

Prijs: € 6,81

• R. Valkenburg, *Toen de vloed over het land raasde. Verhalen, tekeningen, foto's, impressies en documentatie over de watersnood van 1855* (191 pagina's)

Prijs: leden € 3,40; niet-leden € 4,31

Historische Vereniging Oud Veenendaal

